

Vámbéry Antológia

2008

Pro cultura 2008

VÁMBÉRY POLGÁRI TÁRSULÁS

Összeállította
HODOSSY GYULA

Vámbéry Antológia 2008

Vámbéry Polgári Társulás
Dunaszerdahely
2008

Tartalom

- [5] Ardamica Zorán: F. szellemei, Kultúrmúmiák
- [11] Barabás Zoltán: Gyáva voltam?, Nincs ítélet
- [15] Bodnár Gyula: Mire a nap leszáll
- [17] Bokora Ákos: Szürreál, Tudod, hogy neked
- [22] Csáky Károly: A Pecsőrényi Református
Egyházközség presbiteri jegyzőkönyveinek
néprajzi vonatkozásai
- [46] Cséplő Ferenc: Buzgárok
- [52] Csóka Ferenc: A hatalom játékszerrei
- [63] Fellingner Károly: Egy közepes szonett fordítás
alatt
- [65] Gágyor József: A tallósi árvaház
- [77] H. Nagy Péter: A vér zenéje
- [86] Hazai György: A török költészet antológiájára
emlékezeve
- [97] Hodossy Gyula: A lárma csendje
- [99] Jakubecz Márta: A kalász üzenete
- [103] Kiss László, Dr.: Egy élvhajhász fürdőorvos
avagy adalék Csáth Géza, alias dr. Brenner
József felvidéki kapcsolataihoz
- [112] Krasztev Péter: Vámbéry és Stoker: rövid vázlat
a kelet-nyugati szorongásexport történetéből
- [138] Kulcsár Ferenc: Öregség
- [141] Lacza Tihamér: A felvidéki földtani
ismeretterjesztés
- [151] Liszka József: Latin ég alatt
- [168] Nagy Erika: Sugárzó gyűlölet
- [171] Poór József: Szélcsend
- [172] Rácz I. Péter: Evolúció másként
- [180] Szalay Zoltán: Casanova esete Odüsszeusszal

[184] Szászi Zoltán: Punnyad a nyár

[187] Tóth Elemér: Fecskék

[189] Tóth László: A filozófus macska,
Ma korán ébredtek

[192] Végh Péter: Balsors

[206] Vincze István: Meghurcoltatásom története

[219] Voigt Vilmos: Egyszer volt, hol nem volt...

[232] Z. Németh István: A költő egy napja

[233] Zirig Árpád: Szobámba érkezem

F. szellemei

F. vára tizenöt kilométerre fekszik a valami miatt – de mi miatt? – festői kisvárostól: L.-től. Illetve nem fekszik, hanem, hogysismondjákcsak, magasodik. Nem olyan nagyon magasra, csak annyira, hogy el lehessen belőle látni más dombokig és más várakig, például a S.-i várig. Elvileg. A legjobb kilátás mégis a lerobbant F.-i vasgyárra nyílik, pedig sem a vár, sem a gyár tervezésekor nem volt ez szempont.

Dicső múlt. Nem sokáig tartott. A magasodó várat felrobbantották, hogy ne kerüljön török kézre. Azóta már nem magasodik olyan magasra.

A gyárat nem kellett felrobbantani. Tönkrement a rendszerváltás után. Addig ment minden, mint a karikacsapás, folyt az acél és a zománc, éltette F. városát, boldog prolik cikáztak szürke hajnalonként csehszlovák biciklivel a poros Főuccán munkába menet, közben felpillantottak a vár folyamatosan fogyó romjaira és kicsi szürke szívük megtelt melegséggel, amiért ők már túl vannak az ilyen dicső múlton, és modern emberként élhetnek. „Ó, boldog, romantikus éjjeli műszakok, de szépek is voltatok!” – dudorászták nosztalgikusan a slágert. Rozsdapor mindenki hajában – megannyi vörös kőfej. A hajdani vasgyárat mára szétlopták. Szelleme elfáradt, nem kísért, a kémények még kemények, de már nem füstölögnek olyan szimbolikusan.

A várat is szétlopták. Egyetlen tornya áll már csak a túúúristák kedvéért. Kőveit F. lakossága évszázadokkal ez előtt kezdte széthordani. Kosárban, szekérral, majd a gyárból lopott talicskával vagy szolgálati teherautóval. Azokból épültek a városka házai, uccái. Talán még a gyár is... Ben-

nük hallgat a sötét múlt mind a mai napig. Jól teszi. Aztán a régi házakat is elbontották, helyükön a régi kövekből újak épültek. Így ment ez századokon át, legalábbis, amíg voltak századok, s az egyébként nyughatatlanul rohanó idő a városka felett meg nem állt teljesen, hogy ő is kipihenhesse az itteni történelem fáradalmaival. A törmeléket betöltötték a panelházak alapjaiba. Mára már minden házban van legalább egy dicső kő, amely a magasodó vár falaiból származik.

És legalább egy másodosztályú zománcos edény, amit a gyárból loptak. Szép idők voltak, mondják sokan, mert a szociban még jól lehetett lopni. És volt mit. Mert az úgyis a miénk, közös volt. Ma is jól lehet lopni, csak már nem a közből.

A gyár szellemével ellentétben, aki meghalt vagy elköltözött a befektetőket anyagilag jobban stimuláló vidékére az országnak, a vár szellemei nem fáradtak el. Kísértenek. F. városa, amely állítólag valaha három napig főváros is volt, így mesélik a tősgyökeres és mindig mindent tudó F-iek, mára tönkrement. Az üzemek bezártak, munkahelyek nincsenek, az értelmesebb értelmiség a néhai vasgyár felől csorgó olajra lépett, a többiek meg szeretik a várost. Más nem ismernek, nem is szerethetnek. Hárman pedig – két költő és egy festő – kalandvagyból maradtak. Mindannyiukat ott tartják a vár szellemei. Nem mehetnek sehová. A prolik állástalanok, az értelmiség konzerv kispolgárrá vedlett, a beköltözött parasztok meg nem értenek semmit, falusiként élnek a kisvárosban. Jövőtlen város lett F. Még híres csevicekútjai is elapadtak. Egyetlen gimnáziuma a demográfiai lejtő után következő szakadék és a liget szélén. Mindig is ott állt. Éjjel a vár alatti kis téren, a fagyaltos bódéja és a K. által építtetett, megújult homlokzatú, de egyébként málladozó, barokk templom körül ropják a vár türel-

mes, de azért táncos kedvű szellemei. És nevetnek. Kínjukban hahotáznak.

Senki sem sejti, hogy mindez addig folytatódik, amíg az emberek le nem bontják a várost, és fejet hajtva minden követ vissza nem visznek a vár udvarára, ahol ma évente egyszer, a néha színvonalas, máskor kétesebb minőségű várjátékok alkalmával a városka egyetlen toy-toy típusú, a bejáratától jobbra dicsőségesen magasodó műanyag klotyójába szarhat a nép. Papír nincs. Soha. Pedig ha minden kő össze gyűlne, a szellemek ismét felépíthetnék a dicső várat, amely újra mindentől megvédhetné a várost. Talán még a gyárban is újraindulhatna a termelés, folyhatna az acél, barnulhatna a zománc. Mert az ilyen-olyan, hazug vagy őszinte, viszont általában önhibájukból vagy azon kívül tehetetlen polgármesterek és képviselő-testületek sora csak ígérgethet. Dolgoznak szorgalmasan, lobbiznak is mindenféle dicsőn magasodó politikusnál, de egyikük sem ült még tárgyalóasztalhoz F. szellemeivel. Nem néznek szembe velük. Nem is hisznek bennük.

Nem tudják, mit cselekszenek.

Kultúrmúmiák

A politika évezredek óta kultúrmúmiákat termel. Rászabaddítja őket az emberekre. Az a dolguk, hogy mindenkit megfertőzzenek. Cseppfertőzéssel, érintéssel, vérrel, nemi úton, bárhogy. Itt járnak köztünk és fertőznek. Akit megfertőznek, közéjük áll, radikális kultúrmúmiaként másokat fertőz. Nincs menekvés. Az ellenállás minimális a veszélyfelismerés alacsony foka miatt. A kultúrmúmiák a politikusok terroristái. Mindannyian, akik felfogjuk, és akik nem, a kultúrterror áldozatai vagyunk. A valódi kultúra már régen nincs. Tehát nem is fertőz. Nem terjed. Kultúrmúmiák áldozata lett már évezredekkel ezelőtt. Amikor már mindenki fertőzött kultúrmúmia lesz, nem akad majd senki, aki kultúrmúmia mivoltunkat azonosíthatná. Akkor a terrorista politikusok győznek, s a kultúrpolitika terrorja. A múmiák pedig bűzlenek és porladnak tovább. De már nem fertőznek. Mindnyájan elpusztulunk. De nem fogunk tudni róla. Abban a mumifikált kultúrában...

BARABÁS ZOLTÁN

Gyáva voltam?

(A Nietzsche-dagerroúpiákból)

Lassan halálba
álmodom magamat.
Pedig **álmainknak
épp az az értékük
és értelmük,
hogy bizonyos fokig
kompenzálják**
e holdkóros
földi világot,
az élni gyávákat
s a halni
félőket.

Gyáva
voltam?
Ijedelmes?
Vagy csak engedetlen?

Azt, hogy vágyaim
és értelmem számára
sekélyesen kiismert
egyént hagylak
itt, már nem
bánom.

Bennem
mindenki
az istenölőt
látta.

Ha ő halott,
akkor a világ
az erős
férfiak
álma
marad?

De
meddig?

Ezt kérdeztem
a fejedelmektől is,
akik közül néhányan
már sosem ismerik fel,
hogy **a magány**
megporhanyít...
a magány
kikezd.

Barna
éjszaka készül.
Most, hogy lélek szerint
fegyvertelen
maradtam,
Madárcsontú
Anyám,
oldozz le
engem a keresztről,

oldozd le rólam
földi árnyamat,
... hagyd, hogy elernyed
kis testével
betakarjon
az utolsó
szó.

Jó éjszakát.

Nincs ítélet

Éhenkórász sirályok koldulnak
a mocskosan kavargó víz felett.
Akárcsak a ragadozó madarak szeme
a kő alatt megbúvó kiségeret,
te is felülről,
a hídról látod
az egészet.

Odébb
az alkoholista koldus
immár kint ül a mogorva aszfalt
s az utcazaj szélén,
háttal a délelőtt
siratófalának
dőlve.

(A kiemelt szövegrészek Nietzschétől valók)

Elárvultnak tűnik
akár egy csángó
vagy mint a középkori
magyar nyelv, ám szikkadt
markából a csatakos ég
egy darabját
nyújtja feléd.

Nincs ítélet.
Nincs kegyelem.
Tavaszdodik.

BODNÁR GYULA

Mire a nap leszáll

Amikor a hosszú kert hatalmas gyümölcsfái fölött már át-
úszott a nap, majd annak rendje-módja szerint lebukott mö-
göttük, magával cipelve azt a rengeteg fényt, az addig élénk
zöld lombok valamiféle sötét estélyibe öltöztek, feketébe
szinte. De ha csupán ennyi történt volna! Árnyékba borult
az egész kert, a baromfiudvar, a ház, a melléképületek, s
hűvösebb lett hirtelen néhány fokkal. A gyerek mindebből
nem érzékelt semmit, mint ahogy a tyúkok kárálása sem za-
varta, csak olvasott ott a gangon ülve, órák óta. Pedig a
könyv lapjairól is elfogyott a fény, ami hátramaradt az égen,
az világított még. Elő-előtörtek ugyan pengeéles sugarak a
kert felől, résnyi nyílásokon, amikor a fák leveleit szellő
lebbentette szét, de ők már nem sokat számítottak, külön-
ben is hamarosan eltűntek, amint végképp leszállt a nap. A
gyerek figyelmét tenger látványa, vízesés zúgása, lakatlan
sziget sötétje, sötétjének megannyi félelemkeltő nesze sem
tudta volna elvinni most a könyvtől. Hazaérkező apja sem,
ha nem vágódik el közvetlenül előtte, biciklistül, a nyári
délután békés csendjében részeg csörömpöléssel. A gyerek-
ben megrebbent valami, talán a lélek lehetett, aztán felug-
rott, hogy talpra segítse apját, aki azonban durván ellökte
magától a tízéves fiút. Menj innen, te szaros, fel tudok én
állni magam is. A könyv a gangon feküdt, kinyitva, ahol ab-
bamaradt az olvasás, lapjaival lefelé. Aztán mit olvasol, te,
megint valami szemetet, he? Tom Mixet, he? Inkább tanul-
nál, büdös kölyke. Az apja egyedül Tom Mixet ismerte, azt
is csak úgy, hogy kikapta egyszer a fia kezéből a vékonyka
ponyvaregényt, melynek borítóján a híres cowboy, lóhátról,

éppen elsüti hatlövetűjét. Ez kell neked, ebből fogsz megélni, kiabálta. A gyerek a diófához kormányozta a kerékpárt, nekítámasztotta a törzsének. Az apja pont akkor ért a gang széléhez. Ruhájáról, a sötétbe hajló alkonyatban, sűrűn hullt az udvar tyúkpiszkos pora a könyvre, belepve címét, szerzőjének nevét. Na, mit mondtam, szemét! Csupa idegen szó. D-a-n-i-e-l D-e-f-o-e R-o-b-i-n-s-o-n C-r-u-s-o-e, betűzte, ahogy írva volt. Deniel Difó Robinzon Krúzó, szólalt meg először a gyerek. Nekem te ne magyarázz, crusoe vagy krúzó, akkor is szemét! A könyv a következő pillanatban felrepült a diófára, ahol megállt egy pillanatra, majd hol az egyik, hol a másik ágnek ütődve hullott alá, s landolt a kerékpár mellett a porban. A gyerek, aki ösztönösen érezte, hogy a világ egyik legnagyobb szerűbb könyvét olvassa, odaszaladt hozzá, felkapta és a keblére szorítva befutott a kertbe, aztán át a kerítésen, a szőlőhegy felé, amerre a nap távozott. Az apja közben felnyitotta a pinceajtót, és eltűnt a mélyben. Nem láttam, mikor jött fel onnan, feljött-e egyáltalán, s mikor érkezett haza a fiú, hazaérkezett-e egyáltalán még akkor este. Csak egy távoli szigetet és a lélek magányát láttam. Viszont a jelenet tanújaként másnap is bántott, hogy nem szóltam át az apának, nem keltem Robinson Crusoe kis olvasójának védelmére, hogy márpedig az a könyv nem szemét.

Bármilyen szépen száll is le az est, bármennyi csillaggal öltözteti is fel az égboltot, előfordulnak helyzetek, amikor a látvány nem kápráztathat el, amikor nem lehetünk passzív szemlélődők. Egyetlen szó kimondásával egész világ fordulhat meg, melegedhet fel, s ha ezt érezzük, akkor azt a szót magunkba fojtani, visszaküldeni vagy közömbösen félredobni – bűn. A magány szaporább, mint gondolnánk. Nem mindenki Robinson.

BOKORA ÁKOS
GEORGE M. CARRIONSTALKER

Szürreál

Hajnali három után pár perccel tette ki Kupakszemű Kamionos az indexet a benzinkúthoz. Hűvös, nyárutói szél kész-tette halk sírásra a tarlón maradt gabona szártöveit, bebújva közékük, mintha régi idők véráztatta katonanótáit hallaná az éji vándor.

Kamionos is vándor volt, az országotaké. Félelmetes, végtelen, bölcs és nyugodt aszfaltcsíkokra simult nap mint nap, a felhevült kerekek hol simogatták, hol ráncokat gyúrtak az országok érrendszerébe.

Fáradtan lépett a kávéautomatához, sokáig apróért koto-rászott zsebében. Ötös, csavar, még egy ötös, zöld öngyújtó, kettes... Bedobálta a pénzt, a kávégép morgott, hogy ilyenkor zavarják, de kiadta a kávé. Langyos vízzel fellöttyintett kakaópor-íze volt, mint azt pár perccel később Kamionos megállapította. A fanyalgás már régen nem ült ki az arcára. A különböző utak különböző olcsó éttermeiben – ahogy mondani szokta – megszokta már a szart. „A vasszőget is megeszem, csak legyen rajta egy maroknyi majoránna!” Erre gondolt, valahányszor megéhezett. Cigivel még ki lehet bírni. Elővette a cigarettát, meg a zöld öngyújtót. Makacs-kodott a tűz, a szél belekapott, kialudt. Egyszer, kétszer, háromszor... Elég. Kamionos összegörnyedt, hasával és bal tenyerével takarta a szelet. Kipattant a tűzkő, a rugó sercegett csak fémesen. Idegesen földhöz vágta a zöld öngyújtót, mi mérgében szétpukkanva messzire vetette darabjait. Kamionos az égre emelte tekintetét: „Mocskos kaporszakáll-lú!” Amit egyből kiszúrt, az a csillagkép volt, amit az átlag-

ember egyből kiszúr, ha tiszta éjjel az égre pillant. Kisgöncöl. Sarkcsillag, vagy mi az isten. A moha déli oldalán mindig a fa van. Eszébe jutottak az alapiskolás naivitás évei, kiköpött a földre. Bezzeg, ha a mostani eszemmel lennék ugyanott! Azistenit. Fialat magyartanárnőjére gondolt, megvakarta az ágyékát. Egy húzásra leszúrta a langyos kakaólevet, majd a szemetes mellé hajította a műanyag poharat. A tarló felől sírt a nóta: Csendes a Don...

„Adj egy kirántott lónyertést!” „Nem, a feketét.” „Menynyi?” „Ja, meg egy gyufát.” Az álmos, disznószemű benzinkutas leszámolta neki a visszajárót.

Sex, drugs, rock and roll! – mondta egy öreg Sokol rádió valahonnan a pult alól, majd valami felfújható cigányzene-kar rázendített egy elfajzott, elunpluggedolt vadangyal-nótára. Förtelmet üvöltött a Sokol. Sülne ki a tranzistorod, bammeg.

Kupak szemű kísétált, köszönésképpen egymásra morogtak a disznószeművel. Az egyik mögött tizenhét órák műszak, a másik mögött hatszázötven levezetett kilométer. És más nem volt mögöttük. Egyikőjük mögött sem. Ha elesnek, saját erőből állnak fel, vagy maradnak fekvé. Igen. A fekvé maradáshoz is erő kell.

Kamionos egyik kezében a kirántott lónyertés, másikkban a jövő generációja, a filogenézis öntöltő ágyúja – céloz, nehogy széllal szembe... Megrázza, elteszi. A szél sír, a tarló énekel: Fázik a jéghideg földben a csont... Kamionos megborzong, ahogy a hideg szél végigfut izzadt derekán. Mindig huzatos a köldökpusztai határ.

Gyufa egy: eltörik. Jól kezdődik. Érlelődő, ki nem mondott káromkodás, ifjú éveinek kötelezően végigült miséiből, mint reális tündérmeséből, több százezer kilométer távolságából jönnek elő a hangok: „...vétkeztem gondolattal, szóval, cselekedettel és...”

Akkor meg nem mindegy, ha kimondom, vagy nem? Kimondta. Semmi sem változott. Ki nézne rá ferde szemmel? Az arra ólálkodó félszemű macska? Neki esélye sincs. A disznószemű? Ugyan. De ha lett is volna valaki. Mindegy, hogy egy plébános, vagy egy benzinkúti kurva. Már akkor kétszer is meggondolja, hogy hangosan, avagy csak úgy magának dörrögve szitkolózik. Az egyház tanítása szerint mindegy. Kamionos az egyház tanítására – mindegy alapon – ha gondol valamire, azt kimondja. Mégis. De mégis...

Második gyufa. Foszfor sercen, a mérgező gáz tüdőre szivódik. Füst szétmállad a köldökpusztai örök huzatban. De mi van, ha tényleg van ott valaki. Nyilván megütöközne a zord kijelentésen. Értékrendszerétől függően ki ennyire, ki annyira. Plébános és benzinkúti kurva. Hehe.

Füst leszív. A parázs izzik a szélben. Füst kifúj. A parázs izzik a szélben.

Tanulság? Az emberek vagy szeretnek, vagy nem szeretnek. Bármiért. Sőt! Az értékrendszerek kölcsönös relációja, szeretik vagy nem szeretik egymást. Az ember – porhüvely? – csak hordozója az értékrendszernek. Különben is. A test 70 százaléka víz. Hogy lehetünk akkor porhüvely?

Böffent.

Sárhüvely.

És ha már itt tartunk: hüvely. Nanana, csak ne szaladjunk előre.

Aki kinézi, lenézi azt, ki hangosan szitkolózik: ő az igazi vétke. A bűnre éppúgy gondol, ámde kimondatlanul. A tan szerint ez épp akkora bűn. Csakhogy ő ezt el akarja titkolni. Sunyi módon. A megbotránkoztatottak a megbotránkoztatók! Képmutatók. Hol tartottunk?

„Szomjas vagyok, mint állat” – mondja az Esthajnalcsilagnak Kupak szemű. A hűtő előtt nézeget. Sörök. Jó hideg. Két perc. Öt perc. Kínossá válik a csönd és a Sokol. Parado-

xon, mi? Elfelejtettem elfelejteni: nem is szeretem a sört.
Jaaaaaaaaj, dikkesz! Há' vigyenelamuúlóóó.

Gyors döntés – jó döntés. Egy jégbehűtött kelekóla meg egy joghurtszindrómás – tekerd fel a vinyettát – instant féldecis borovicska. Mégiscsak idegnyugtató hatású. „Inkább iszok nyolc-tíz borókát, mint hogy két lapát Diazepant egyek vacsorára.” Késő bánat eb gondolat. Miféle eb lehet az ilyen? Ebe cukor, ebe só. Nagypapa és a szocis Pedrózsuvi. Igen. Így hívtuk. Mindenki. Nem rágógumi. Pedrózsuvi. Kéne inni még egyet, így üresen marha rossz ez a kelekóla. De ez mellé már cigi is dukál. Vagy miafene. Nem.

Böfentés, szénsavbuborékok könnyet csálnak a szembe, kirántott lónyérítés félig emésztett ízét lopja a szájba. A cigaretta füstje tovább generálja a dolgokat. Vörös szem, hányásíz.

Mégiscsak jó a kelekóla, mi?

Tudod, hogy neked

Izzadó pohárba terelt gondolatok
Hallod, Júlia? Téged hívnak!
Isten mentsen szőkeségedtől, a lenyugvó nap
Vörösében fedezlek fel
Újra, s újra.
Sóvár lelkem hozzákötözöm a vágy sínjeihez,
Hangod zakatol át rajta
Milyen volt, mi?
Misikém, ezt csak mi tudjuk.
Ha odafönt találkozunk, mindent megdumálunk.
Mindkettőnkénél van, volt jobb, és te is gondolj bele,
Ki ezt hallgatod!
Nálad is van jobb.
Vigyázz. És szeress.
Úgysem találsz hozzá hasonlót.
Hadd forogjon Plátó a sírjában! Ne hadd magad!
Lehet, hogy egy csiga, vagy egy sügér majd meghallgat,
És jó esetben nem vág szavadba.
Idd ki borod. Gyújts rá.
A szerelem gyógyszere a közöny.

Csáky Károly

A Perőcsényi Református Egyházközség presbiteri jegyzőkönyveinek néprajzi vonatkozásai

Bevezetés

Köztudott, hogy az egyházi dokumentumok: az anyakönyvek, a Historia domusok, az alapítványi levelek s az egyház-tanácsi jegyzőkönyvek számos népéletre vonatkozó adatot őriznek. Különösen a népi erkölcs, a jogszokások, a vallásos népszokások vizsgálásához kínálnak kitűnő anyagot.

Az egyes faluközösségekben mindig is nagy hangsúlyt kaptak a népi jogszokások, az erkölcsi normák, az együttélés szabályai. Felügyelt erre az egyház papja, lelkésze vagy annak előljárósága, a tanító, a bírós és a jegyző, de maga a település paraszt- vagy egyéb társadalma is szigorú őre volt az írott vagy íratlan szabályok, normák betartásának, a viselkedés felügyelésének stb.

A szigorúan behatárolt közerkölcs és értékrend, a mennyi íratlan szabály, norma és konvenció ellenére is akadnak azonban olyanok, akik kihágásokat követtek el, túllépték a megengedettség határát. Loptak, hazudtak, káromkodtak, verekedtek például; házasságot törtek, paráználkodtak, törvénytelen gyermeket szültek stb. Tették mindezt annak ellenére is, hogy tetteikért felelniük kellett: pénzbírságot, korbácsütést mértek ki rájuk, eklézsiakövetést írtak elő számukra, s a faluközösség nagy része megvetette őket.

Néhány éve az Alsószemerédi Római Katolikus Plébánia több évtizedet is felölelő Historia domusának témánkat

érintő feljegyzéseit vizsgáltam meg. A vizsgálat eredményei igazolták, hogy az aránylag vallásos életet élő faluközösség sem volt makulátlan. Igaz, nem beszélhetünk ez esetben egységes paraszttársadalomról, hisz a községben egyaránt voltak jobb módú gazdák és szegényebb sorsú parasztemberek, uradalmi cselédek és zsellérek, pásztoremberek és bevándorolt idegenek. Ám a vétségek és kihágások, a közerkölcsöt megbotránkozató cselekedetek, a vallási törvényeket túllépő megnyilvánulások valamennyi rétegnél felütötték fejüket. Gyakoriak voltak például a lopások, a verekedések, de előfordult a gyilkosság és az öngyilkosság is. Szinte mindnapos jelenség volt az iszákosság, s előfordult a magzettelhajtás is. Született törvénytelen gyermek, volt házasságtörés s még sok egyéb más vétség. Mindezek ellen a katolikus faluban elsősorban csak a katolikus pap folytattott ilyen-olyan harcot. (1)

Nemrégiben a Perőcsényi Református Egyházközség presbiteri jegyzőkönyveit vizsgáltam meg e tekintetben. Hont megye régi gyülekezetéről van szó. A Börzsöny alatt megbúvó település olyan vidéken található, ahol zömmel katolikus falvak veszik körül a kis létszámú református községeket. Ennek ellenére az egyházi tanács Perőcsényben is igen komoly munkát fejtett ki, rendszeresen tartotta üléseit, melyek gazdag programjairól a megmaradt jegyzőkönyvek tanúskodnak. Csaknem egy évszázad, az 1845 és 1942 közti időszak jegyzőkönyvi anyagát néztem át. Ezek tanulságait, a népi erkölcsre vonatkozó észrevételeit, határozatait az alábbiakban mutatom be. Mielőtt azonban erre sort kerítenénk, tekintsük át röviden a presbitérium fogalmát, a testület feladatát, jogkörét és szerepét az egyházon belül.

A néprajzi lexikon szócikke szerint a presbitérium a protestáns egyházközség lelkészéből s világi képviselőiből álló vezetőtestület, melyet neveznek egyháztanácsnak, egyházi előljárásnak, consistoriumnak is. A presbitereket s azok világi vezetőjét, a kurátort a gyülekezet tagjai választják. Az első presbitérium Pápáról ismert 1612-ből, ám csak az 1780-as évektől gyorsították meg a presbitériumok alakulását. A presbiterek istentiszteletet előtt a parókián vagy a templom előtt gyülekeztek (gyülekeznek), s a lelkész vezetésével vonultak (vonulnak) be a templomba. Gyakran kijelölt helyeik voltak. Szerepük volt egyebek mellett az egyházi bíraskodásban is. (2) Döntöttek a peres ügyekben, megtárgyalták az egyházközségi tagok által elkövetett kihágásokat, vétségeket. Maguk elé idézték az elkövetőket; lehetőségeik keretein belül határozatot hoztak: megintették a bűnösöket, pénzbeli vagy egyéb bírságot, büntetést szabtak ki rájuk stb. Természetesen foglalkoztak az egyházközség egyéb ügyeivel is, felügyeltek a templom, a lelkészlak, az iskola és a temető állapotára, az egyház vagyonára stb. Az ezekkel kapcsolatos jegyzőkönyvi bejegyzéseket azonban mi most nem vizsgáltuk.

A presbitériumok – köztük a perőcsényi is – különösen sokat foglalkoztak a házasságtörőkkel, az erkölcstelen életet folytató egyháztagokkal. Számukra gyakran mérték ki a régi egyházi eredetű büntetést, az *eklézsiakövetést*. Ezt később már szinte minden bűncselekményt elkövetőre alkalmazták. A büntetés – mint *Tárkány Szűcs Ernő* jogszokáskutató írja – abból állt, hogy „*a bűnöst a templomban istentisztelet alkalmával különálló fekete székre ültették vagy a szószék mellé állították és fekete terítővel leborították, majd a pap a szószékről búbánatra hívta fel*”. (3) Közfunk-

ciót viselő esetében ez a büntetés az állás, megbízatás elvesztésével is járt. Az eklézsiaakövetést aztán II. József eltörölte, ám egyes helyeken még a 20. század közepén is alkalmazták. Az általam vizsgált perőcsényi jegyzőkönyvek azonban ilyen büntetésről már nem szólnak. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a szóban forgó helyen ne alkalmaztak volna szigorúbb eljárásokat. Hisz gyakori volt például a pénzbírság, a korbácsütés vagy a kiközösítés is. Az alábbiakban ezekről s az egyes bűncselekményekről, erkölcsi vétségekről szertnének szót ejteni.

A perőcsényi presbitérium 19. századi feljegyzései

A jegyzőkönyvi ülések Nro.VII. számú kötetében (4) 1812-től követhetők nyomon a presbitérium ülései. Erkölcsi életre vonatkozó érdemleges adatokat azonban csak 1845 decemberétől találtam a kéziratos anyagban. Innentől viszont 1889-ig szinte minden évben felbukkan néhány hasznosítható feljegyzés. Az egyháztanács ez alatt az időszak alatt harminchétszer ült össze, hogy a gyülekezetben előfordult erkölcsi kihágásokat, egyéb vétkeket megtárgyalja; döntést és határozatot hozzon. Összesen hetvenhárom esettel foglalkozott, illetve ennyi elemzésre érdemesnek tartott ügyet vettem magam is szemügyre. A legtöbb vétségről a tanács 1847-ben tárgyalt: mintegy tizehárom törvényteleniséget, erkölcsteleniséget vizsgált meg. De volt kilenc, tárgyalásra utasított ügy 1862-ben is.

A presbitérium tagjai foglalkoztak házasságtörésekkel, erkölcsi kihágásokkal; eléjük került egy-egy káromkodással, mocskolódással, rágalmazással kapcsolatos eset stb. De tárgyaltak az iszákosságról s a verekedésekről, a törvénytelen gyermekről s még sok egyéb másról is. Ki-

szabtak pénzbírságot és testi fenyítést, ösztönöztek bocsánatkérésre és kibékülésre, de sort került kihirdetésre és kiközösítésre, gyülekezet előtti megfenyítésre és korbácsütésre is.

A házasélettel kapcsolatos esetek tárgyalása a presbitériumi üléseken

A jegyzőkönyvek tanúsága szerint a 19. század második felében Perőcsény községben igen sok erkölcsi kilengésre került sor a házastársak között. Ezekre az esetekre, magatartásformákra a jegyzőkönyvíró megannyi kifejezést használt. Köztük például az alábbiakat: *ágyasság, botránkoztató élet, erkölcstelenség, fertelmes élet, házasságtörés, hitelenségben élés, kihágás, különélés, rossz élet, szégyentelenség, tisztátalan élet, törvénytelen élet, visszás házasság.*

A fenti minősítések sokasága tehát egyféle súlyos bűnt tárt fel, melynek napirendre tűzését semmiképp sem mellőzhette a presbitérium. A bűnelkövetők közt asszonyok és férfiak egyaránt akadtak. Nagyon sok esetben a kihágást elkövető hajadonnal vagy özvegyel esett kísértésbe. A hűtlenségnek számos indítóoka volt, köztük például az egyik vagy másik fél iszákossága, a többgenerációs együttélésből adódó problémák stb. Az egyházi tanács általában együtt idézte be az érintett feleket, meghallgatta őket, majd határozatot hozott. Először általában kibékülésre, megbocsátásra, egymáshoz való visszatérésre intették a feleket. De gyakran alkalmaztak pénzbüntetést, korbácsütést vagy tárgyelkobzást is. Előfordult az is, hogy egy-egy ügyet a presbitérium átadott a világi bíróságnak. Lássunk most néhány esetet a sok közül.

1846. december 18-án egy olyan megingott házastársi viszonyról tárgyalt a tanács, amely valószínűleg még nem volt

elviselhetetlen, és eredményesen sikerült a békéltetés: „*H. András és V. Katalin egyenetlen házások, kik külön élnek, gyűlés elibe hívtattak, és sok beszéd után öszvebékéltettek, kezeiket öszve fogatván ajánlották egymást a kölcsönös szeretetre.*”

Egy 1847. december 7-én tárgyalt ügyből kiderül, hogy a fiatalok közti probléma okozója az anyós, ezért a presbitérium a vele való kibékülésre is felszólította a házastársakat:

„*Ifj. M. István és V. Borbála külön élő házások ide hivatván kérdőre vétettek: adnák okát egyenetlenségeknek. Azt felelték, hogy a férj anyja az oka külön élésöknek. Meg hagyatott tehát: külön élő feleknek, kik különben szeretik egymást, hogy anyjokat kérjék meg a felől, hogy engedje, tűrje el őket saját házánál. Ha pedig az anya ezt tenni vonakodnék, a per kiegyenlítése a helybeli bíróság kezeibe által adassék.*”

Természetesen előfordultak olyan esetek is, amikor a békéltetés eredménytelen volt, s ilyenkor más határozatot volt kénytelen hozni az egyháztanács. Például az alábbiakban: „*Többször hivatott külön élő ör. F. János és D. Julianna, kik meg átalkodván össze menni most is vonakodtak. Nekik azuttal a rossz házassági bizonyítvány ki adatni rendeltetett.*”

Voltak összetettebb esetek is, melyeknél a házasság meg-ingása kihatott az egész nagycsaládra, s a kilátásba helyezett szankciók is komolyabbak voltak. Lássunk most egy 1849. november 27-én tárgyalt ilyen esetet: „*L. Sámuel fia és felesége közti ügy vétetett fel a midőn több hónapok óta külön élnek, együtt élésre parancsoltattak. – L. Sámuel (...) első ízben 1 pengő forintra, menyé pedig testi fenyítésre ítéltetett. Abban az esetben pedig, ha még ezentul is külön élnek, a feleség a férjtől, minthogy itt fő ok tulajdoníttatik L. Sámuelnek, jövendőbe fizetni fog 3 ezüst forintot, a menyé pedig fi-*

zet 3 pengő forintot és 12 korbácsot. *L. Sámuel, ha nem pártolja menyét, ha igazságtalanul bán vele továbbra is, a presbyterium határozata szerint újabb lakást és ételmezt tartozik adni ezen per alatt lévő gyermekeiknek.*”

Nem végződött eredményesen az 1850. július 7-én tárgyalt alábbi két elfajultabb eset sem, azért a presbitérium itt is keményebb büntetéshez folyamodott:

„*Előhivattak B. András és H. Sára visszás házások, kik különösen a férj durva bánása miatt, ki feleségét baltával üldözi, külön élvén, az egyháznak botrányára czégereskednek (?). Ügyük megvizsgáltatott, s határozatott, hogy: miután már a fentebb nevezett B. András többször szigorúan megintetvén, többszöri fogadását mindig megszegte, s durvaságával kellemetleneségeket okozott, – most még egyszer és utoljára a legszigorúbban az egész gyűlés színe előtt megintesék, hogy eddig gyakorlott durvaságával hagyjon fel, s feleségével csendes békességben éljen; különben ha még egyszer merészel kihágásokkal az egyháznak bajt okozni, azonnal mindjárt a világi törvényszék kezeibe szigorúbb megfenyítés okáért ajánltassék.*”

„*Ugyancsak ez alkalommal L. István és Sz. Terézia is, kik több ízben már a gyűlés színe előtt megintettek visszás házások miatt, most újra előhivattak, s újabb tárgyalás alá vették, s ítéltetett: hogy miután Sz. Terézia saját vallomása szerint férjét nem szereti, s vele élni nem akar; de e vallomásának okát adni épen nem képes, most miután a neki mondott ítéletnek újra ellene tett, a fent nevezett Sz. Terézia 3 pengő forint pénzbeli bírságra ítéltetett, s ha férjéhez most ismét a gyűlés végzése következtében haza nem megy, még testi büntetést is, és újólág még terhesebb bírságra ítéltetni fog.*”

A rossz magaviseletű, erkölcsi kilengéseket elkövető feleség olykor egészen tragikus eseteket is előidézett, például férjét kergette öngyilkosságba. Ilyen esetről tanúskodik az

alábbi feljegyzés is, melyet 1852. március 24-én rögzített a presbitérium jegyzőkönyvvezetője:

„*Szőnyegre jövén P. József, felesége s leánya Julianna borzasztó rossz magok viselete P. József veje, E. József irányában. Tekintetbe vétetevén, hogy P. Julianna első férje, C. József is kiálthatatlan szégyentelenségek miatt víz által elölte magát, épen így történnén második vejével, nevezett E. Józseffel is, miután már nem állhatván a sok bosszantásokat, szinte a víznek ment, s bele is halt volna, ha hirtelen ki nem huzatott volna. Az egyházi tanács mint hogy már két vőt is el akartak ölni, P. József, ennek felesége és P. Julianna ezen veszedelemnek ezek vettetnek okul, – határozatott: hogy P. József és felesége rossz maguk viseletéért s gondatlan bánás módjokért pénzbeli büntetésre büntessenek s E. Józsefnek meg engedtetett, hogy Bátyjához ismét vissza mehessen, ajánltatott neki békés, csendes élet, mire magát írásban le is kötelezte.*”

A következő esetekben is kemény határozatot hozott a tanács, s mint látjuk, a korbácsütések kiszabásától sem riadt vissza. A házasságtörő férfiak, a parázna nők s az özvegyasszonyok egyaránt kaptak ilyen fenyítést a pénzbüntetésen kívül:

„*F. János előhivatott tisztátalan élete miatt, azon váddal lévén terhelve, hogy feleségén kívül valami D. Ágnessel együtt tart, s e miatt a házások között visszás házasság van.*

Határozatott: F. János pénzbeli bírságra és a Gyülekezeti templom előtt 12 korbácsra, nem különben D. Ágnes mint a helységnek legrosszabb életű özvegye pénzbeli bírságra és korbácsra büntettetett.”

„*V. János ki szinte özv. M. Judittal rossz életet élvén, idehivattatott, s V. János önként megvallván bűnét, – s megtérni kívánását jelentette – ezért határozatott:*

V. János pénzbeli büntetésre, M. Judit mint hogy meg sem jelent a presbitérium színe előtt, pénzbeli büntetésre és a gyülekezet előtt 12 korbácsütésre büntetett.”

„M. József H. Lídiávali paráznalkodásokért szinte előhivatott s határozatott:

M. József pénzbeli bírságra, H. Lídia pedig 12 korbácsra büntetettek.” (1853. január 8-i határozatok)

Volt, hogy a parázna asszony is megbánást tanúsított, s megígérte jó útra térését. A tanács viszont nyomban kilátásba helyezte egy esetleges újabb kihágás esetére a korbácsütést. Így jegyzőkönyvezték ezt 1855. november 24-én:

„V. Erzsébet más férfival való helytelen parázna életéért megfedetett, s megkövetvén az egész presbitériumot, ígéretet tett, hogy többé nem teszi s nem gyakorolja mit eddig tett. Férfjét nem hagyja el, azzal békességben, szeretetben fog élni. Megígérte magát, hogy ha még egyszer ily gonosz életre adja magát, s rosszaságát tapasztalandja, 12 korbácsokra fog büntettetni.”

A jegyzőkönyvekből az is kiderül, hogy volt a településen néhány nőszemély, aki visszaesett az erkölcsi kilengés terén, halmozottan követett el közerkölcsöt sértő vétségeket. 1864. november 4-én rögzítették a jegyzőkönyvben a következőket:

„Erkölcstelen rossz élete miatt már azelőtt két éve az egyházi tanács elébe hivatott H. Erzsébet, amint láthatni az 1862. év nov. 15-én jegyzőkönyvezett 4. pontot, mikor megfenyítettvén, s nem sülvén egészen rá a vád súllya, fogadást tett, hogy magát meg fogja jobbitani. Most újabban bevádoltatván többektől, különösen M. József nejétől, B. Katalintól, miszerint H. Erzsébet magához járhatja férjét, M. Józsefet, és miatta megbotránkozás, verekedés történik közöttük. Kéri B. Katalin H. Erzsébet megbüntetését.

H. Erzsébet gonosz, rossz parázna élete megvizsgáltatván, kivilágosodott bűnös volta. Példaadás végett íntetett, hogy H. E. büntetessék 2 forintra s ezen kívül testi büntetésre.”

Ugyancsak kemény büntetést szabtak ki 1871. január 30-án a házasságtörő férjekre s a csábító hölgyekre egyaránt:

„Előhivatott M. Erzsébet azzal vádoltatván, hogy parázna erkölcstelen életet gyakorol B. Andrással – mi csakugyan kivilágosodott, s miután tavali egybegyűlés alkalmával is 3 forintra büntetett, azt sem adta meg, most azzal együtt ismétleni gyalázatos tettéért 13 forintra büntetessék, nem fizetvén pedig annyit érő jószága erő hatalommal elkoboztasék. – Elhozott 1 dunyha, 9 vánkos, 1 abrosz. – 8 nap alatt ez időpont számítva, ha lefizeti M. Erzsébet, az ágybeli kiadatni rendeltessen, ellenkező esetben a többet ígérőnek el fog adattatni.”

„Előhivatott R. András és felesége F. Erzsébet a midőn R. András nejétől elválva él törvénytelenül J. Marissal. R. Andrással nem beszélhetünk, mivel nem volt hon. J. Maris beismerete, hogy ő R.-nek ágyasa, – ezért tehát meg büntetett 2 forintra. Ha ismét követi, 4 forintra. R. András e mellett tartozik gyermekét tartani. Elhoztak J. Maristól 1 dunyhát és 2 vánkust.”

Az erkölcsi vétségek sorából, konkrétan a házasságtörésből – mint a jegyzőkönyvek is tanúsítják – nem maradtak ki még az elöljárók sem. Egy 1862-es feljegyzés épp a bíró szégyenletes esetéről számol be:

„Előhivatván Sz. István mint aki bírói hivatalt is visel – özv. ifj. Cz. Andrásnével viszonyok szóba hozatván. Nevezett nő elkövetett büntetéért fizetett az egyháznak 7 uj forintot. Sz. István pedig bocsánatért kérte az Elöljáróságot, ki nek kézfogása mellett az elöljáróság megbocsátott.”

A néprajzkutatói munkám során gyűjtött recens anyag s az egyházi dokumentumok adatai egyaránt azt bizonyítják, hogy a házasság előtti szexuális kapcsolat már a 19. század éveiben, illetve a századforduló táján sem volt tabu. Az Alsó-Ipoly menti községekben több erre vonatkozó közlést is lejegyeztem. Meglepő, hogy e tekintetben adatközlőim nem voltak annyira szemérmesek, mint a már régebben vizsgált Középső-Ipoly menti településeken. Persze ez nem jelenti azt, hogy errefelé nem fordultak elő hasonló esetek, mint a Börzsöny tájékán.

A házasság előtti nemi kapcsolatokra a vizsgált területen elsősorban a cselédek körében került sor. Aztán befolyásolták a kapcsolatokat a gyakori munkahelyváltoztatások, a községtől távolabbra eső határterületek stb. Arra is akadt példa, hogy a fiatalok egybekelését a szülők tiltották, s a lány tudatosan esett teherbe. (5)

A házasság előtti szexuális kapcsolatokra vonatkozólag a szakirodalomban egymásnak ellentmondó adatokat is találunk, még ugyanazon szerző írásaiban is. *Nyáry Albert* említi például, hogy „*az anyaságra már otthon felkészítik a hajadont*”, s így „*nagyritkaság, hogy egy lány megessen*”. (6) A szerző egy másik tanulmányában viszont ez olvasható: „*A felcseperedni alig kezdő lány már hetenkint négy éjjel teljesen egyedül van, teljes sötétségben a szeretőjével. Ez nem szégyen, csak az, ha baj talál lenni belőle.*” (7)

Vajon mi volt a helyzet e tekintetben Perőcsényben? A presbitérium elítélte a törvénytelen kapcsolatokat a fiatalok esetében is. Mindezt *megbotránkoztató életnek, megbecstelenítésnek, fajtalankodásnak, paráznaságnak* tartotta. A szexuális kapcsolatot elkövetőket, a törvénytelenül együttélőket a presbitérium elé idézték. Megintették őket,

egybekelésre biztatták a fiatalokat, ismétlődő esetekben pedig pénzbírságot szabtak ki rájuk, de kaphattak egyéb büntetést is.

Előforult, hogy a házasság előtt álló fiatalok férjes vagy özvegyasszonnyal, házas férjjel kerültek nemi kapcsolatba. 1873. január 8-án például azt jegyezte fel Környei Imre lelkész, hogy egy K. nevű férfi s egy M. nevű lány éltek „*fajtalan életet*”. Ezért „*megbizattak a gondnokok, hogy a rendetlen életűeket fényítsék ismét meg, hogy ha törvényes életet nem élnek, a jövő gyűléskor el fognak hívatni, és pénzre büntetessenek*”.

Egy másik esetről így tudósít az 1870. január 6-án beírt jegyzőkönyvi adat:

„*Panasz tétellett E. Pál ifjú iránt, hogy mostohaanyjával, M. Erzsébettel parázna életet élt. Mindketten elő hívtak, s meg is jelentek, s azt beismerték és kivallották, hogy biz ők már közösködtek egymással. E tettekért erélyesen megfenyítették, s ígéretet tettek, hogy ezután megfogják magukat becsülni, s tanácsoltatott nekik, hogy külön élést eszközöljenek, máskép békesség, egyezés köztük soha nem lehet.*”

Egyszerűbb volt a presbitérium dolga, amikor két nem házas ember követett el paráznaságot. Ilyenkor megfenyítették őket, s a törvényes egybekelést ajánlották, amire legtöbbször sor is került. 1864. január 23-án írták például az alábbik a jegyzőkönyvbe: „*M. József és V. Lídia szinte törvénytelenül élőknek 24 óra engedtetett a gondolkodásra, öszve akarnak-e esködni vagy nem. Gondnokokra bízott ennek kitudása.*”

Hasonló ügyről tudósít egy 1862. február 4-i beírás is:

„*Szóba jövén a törvénytelen életűek, nevezetesen F. János, ki több évek óta E. Juliannával együtt élt, előhivatott, s megkérdeztetett, mit akar azon személlyel, vagy vegye el, vagy E. Julianna házától el fog távolíttatni, azt felelték, hogy ők egy-*

másé kívánnak lenni, kezet adtak, hogy egymást igazán szeretik, s egyszersmind kijelentik, hogy Febr. 8-át követő vasárnapon először kihirdessék. Az egyezés hát itt megtörtént.”

Szigorúbb büntetést kaptak, akik gyakran követtek el erkölcsi kihágásokat, s nem tértek az egybekelés útjára. Ilyenről tudósítanak az 1850. június 22-i sorok:

„Előhivatnak 3 rendbeli parázna életű személyek u.m. H. Julianna hajadon K. István legénnyel, L. Katalin özvegy F. István legénnyel, L. Julianna hajadon E. Mihály legénnyel – szoros viszonyban lévén egymással, megtapasztaltatott teherbe vannak, melyért az elöljáróság 3 uj forintra határozza megbüntetni őket, és határozatba hozatik, hogy minden olyan fehér személy ki ily gyalázatos példát ad a többiek előtt, mindannyiszor 3 uj forintra fog büntettetni, s a hajadonoknak fejek két vagy több elöljáró jelenlétében azonnal beköttesék.”

Megegett lányok, törvénytelen gyerekek

Amint a fentiekből is következtethetünk, megegett lánnyal az előző évtizedekben, évszázadokban is lehetett találkozni. Néhány évvel ezelőtt megvizsgáltam az *Ipolyfödemesi Plébánia* születési anyakönyveit, melyekben – csupán néhány évtizedet figyelve – 77 törvénytelen gyermek bejegyzését találtam. Közülük csaknem valamennyit megegett lányok hozták a világra. Bár tudnunk kell azt is, hogy e község filiája volt Kelenye, ahol uradalmi cselédek is éltek, s Födemesen anyakönyvezték a faluhoz tartozó Kuppany nevű cigánypéror gyermekeit is. S ezen a helyen a három és fél évtized alatt 50 törvénytelen gyermek született. A maradék huszonhét sem alacsony szám, hisz majd minden évben akadt itt vagy ott egy-egy gyerek, akit törvénytelennek neveztek. (8)

Nyáry Albert palóckuató írta, hogy ha megtörtént a baj, akkor „legtöbbsnyire úgy cselekszik a szerencsétlen, hogy kontyot csinál magának, s beáll az asszonyok közé, várva, hogy valamelyik özvegy embernek csak megakad a szeme rajta”. (9) A fejbekötésről már mi is olvastunk egy perőcsényi kihágás kapcsán, de nézzünk még néhány itteni esetről szóló bejegyzést. 1864. január 13-án írták például az alábbi:

„Előhivatott L. Katalin, ki törvénytelenül magánál tartja F. Istvánt – kitől már 2 gyereke is van – , s már ezelőtt is felszólítottatott a tisztességes életre – mind hijjába. Határoztatott, hogy ezen rendetlen életért mint rossz példaadó, L. Katalin 5 forintra megbüntetik. Ha pedig összeesküsznek, mentesül a büntetés terhe alól.”

1862. november 15-én négy hasonló esetet is tárgyaltak. A teherbeesések házasságkötés nélkül történtek, s általában a hajadon lányokat büntették súlyosabban: pénzbírságot, ruhaelkobzást szabtak ki rájuk.

„Előhivatván Sz. András, miután F. Lídia tőle teherbe esvén. Szokott módon F. Lídia mint utóbb, 5 új forintra büntettetett, de helyette a fizetést Sz. András vállalta magára.”

„Ugyan csak fajtalansági bűnéért ide szólítottott V. Lídia, ki M. Józseftől megesvén, – V. Lídia is a szemtelen életéért 5 uj forintra büntettetett.”

„Ugyancsak fajtalansági bűnéért L. Lídia – ki szinte teherbe van – de mivelhogy a községből kiköltözvén, Bőrsönybe ment, nem hivattathatott elő, azért elhatároztatott, hogy valamint a többi, ugy L. Lídia is tartozik fizetni 5 uj forintot – vagy annyit érő ruhája elkoboztassék.”

„Ugyan csak M. Lídia ily bűnben leledzvén, hon nem lévén, elő nem hivattathatott, – határoztatott szinte 5 forint le-

fizetésére, nem akarás esetében – legszebb ruhájától fosztasék meg.”

Időben visszafelé haladva még szigorúbb büntetést mértek a teherbe esettekre vagy a teherbe ejtőkre. 1855-ben a lány például pénzbírságot, a legény gyülekezet előtti megfenyítést kapott. 1853-ban a házas férfit pénzbírságra ítélték, a hajadon lányt pedig kitiltották a faluból:

„Előhivatott F. Julianna, ki fertelmes életéért kérdőre vonatott, s megkérdezett, kitől esett teherbe. – Kivallotta, hogy nem mástól, mint Sz. András legénytől esett meg: a leány megbüntettetett, a legényt pedig a gyalázatos tettéért meg akarván fenyíteni, de sejtven a büntetésről – elillant –, elítéltetett, hogy e makacs tettéért a gyülekezet előtt megfenyíttesék.”

„H. András ki valamely idegen személlyel N. Klárával, nő cselédjével – házas létére – meg esett vele – gyermek született, s botránkoztató tettéért a presbitérium eleibe hívatott, s az azt rendelte, hogy H. András azon erkölcstelen s törvénytelen cselekedetéért, rossz példaadásáért pénzbeli bírságra, megnevezett N. Klára pedig mint rossz erkölcsű személy amint felgyógyul beteg ágyából, azonnal tartozik helységünket elhagyni.”

Az sem volt ritka, hogy egy megesett lány több férfival is kapcsolatba került, avagy a rokonságból valamely nős férfival alakított ki kapcsolatot. Ilyen az alábbi 1852-ből, illetve 1847-ből jegyzőkönyvezett eset:

„Elő hivatván H. Erzsébet, ki mint hajadon leány teherbe esett. Az egész Presbyterium előtt kivallotta, hogy ő F. Mihály fiától, Istvántól esett teherbe, azonban M. József és többen is önként kivallották, hogy rossz végből járnak hozzá. Ezek megfenyítették.”

„H. Mária törvénytelenül esett viselőssébe midőn fel szólítottott, és kérdőre vonatott, hogy kitől terhesült meg – azon vallomása után, hogy testvére férje F. Jánossal közösiült, a gyűlés színe előtt bűnbocsánást követett el, az illetőket megkövette. Szinte F. János megvallotta H. Máriávali paráználkodását, a külső büntető törvényszékre adatni rendeltette.”

Egyéb bűnökről és vétségekről szóló bejegyzések

A fent tárgyalt eseteken kívül a presbitériumi jegyzőkönyvekben sok egyéb másról is olvashatunk még. Például **verésről, verekedésről, mások bántalmazásáról és rágalmazásáról**. A verések közt előfordult olyan eset, amikor a férj bántalmazta feleségét, a gyermek szüleit stb. 1889-ből és 1880-ból találtam az elsöre példát:

„Mely alkalommal tárgyalatott M. Bálintné P. Zsuzsánának ama panasza, hogy tekintetbe véve férjének kegyetlenségeit, folyamatosan bántalmazásait: az ő állapota tarthatatlan, férjével együtt tovább nem élhet, a válópört megindíttatja.

A nevezett férj, M. Bálint meghivatott, s miután figyelmeztette lett a h. eskü alkalmával tett fogadalmára, felhívatott a további békés életre.

M. Bálint oda nyilatkozott, hogy mint eddig: úgy ezentúl is fogja nejét bántalmazni – semmi békéltetésnek helyet nem ad.”

„Presbiteri gyűlés tartatott. Jelenvoltak: Juhász Lajos lelkész, Henzel Sándor gondnok, Fidel József bíró, Szabó János t. bíró, Kiss János, Bánár Mihály, Molnár István, Molnár József, Szabó István, Fidel Sándor stb. előljárók.

Mely alkalommal tárgyalatott L. Mihálynak neje, M. Eszter irányában tanúsított botránnyos magaviselete.

Miután L. Mihály neje irányában botránnyosan viseli magát, nem tekinti sem a házastársi, sem az emberbaráti sz. kötelekeket (...) ha nejét ismét bántalmazni fogaja, 5 frt büntetés pénz lefizetésére köteleztetik. Ha pedig történetesen még ezen büntetés sem riasztja vissza embertlen magaviseletétől, az elválási per a lelkészi hivatal által pártolól fog folytatni.”

Igen durva esetet rögzít az 1871. és az 1870. évből származó jegyzőkönyvi beírás is:

„B. András nem csak feleségével cizvakodásért dorgáltatott meg, hanem még 76 éves anyja méltatlan meg veréséért is, – nem akarván engedni, utasítottatott neje a világi törvényszék elejibe.”

„H. János egyházi tanácsnok panaszt tett, hogy fia, István mind iránta, mind pedig felesége iránt gorombasággal viselkedett. Midőn felesége intette fiát, hogy ne kocs mázson, ezért nagyon megverte, s neje kénytelen volt eltávozni a háztól. Szinte erőlyesen felszólítottak a kibekülésre, ők pedig megígérték az egymás iránti szeretetet. Megígérte a nő, hogy haza fog menni.”

Előfordult egy-egy bejegyzés, amely **rágalmazásról, becsületsértésről, perlekedésről, káromkodásról** szólt. 1886-ban, 1885-ben és 1883-ban egyaránt felbukkant néhány rágalmazási eset. Lássunk közülük néhányat:

„Mely alkalommal tárgyalatott B. Zsófia B. Istvánné abbeli panaszja, miszerint őt D. Sándorné Sz. Terézia bántalmazza – férjét hozzá fűzi – s miután Sz. Teréz méltatlankodásait, alaptalan rágalmazásait tovább nem tűrheti: őt megfenyíteni, esetleg szigorúan megdorgálni kéri:

Miután B. Zsófia ártatlanságáról meggyőződött az előljáróság: D. Sándornét 2 frt bírságra ítéli, s azon esetben pedig, ha még máskor is bántalmazná: ugy 5-10 frtra fog bírságotlítani.”

„Presbiteri gyűlés tartatott. Jelen voltak: Bukri Mihály bíró, Fidel Sándor, Szabó András, Dudás János, Dudás András és Molnár József presbiterek.

Mely alkalommal:

F. András, B. István és M. József, kik naponkénti utcza perlekedéseikkel, égbe kiáltó káromkodásaikkal még az Úrnak szentelt napot, a vasárnapot is megszeztelenítik – azért, hogy ezen botránnyos életnek eleje vétessék, ez ügyben az e. előljáróság a következő határozatot hozta:

Mint M. József és D. András szomszédok tanúskodnak, a botránnyos utcza zavarok értelmi szerzője F. András családja, ki a mellett, hogy a szomszédokat birtoklási jogaiban megsérti, még becsületükben is igyekszik elgázolni, azért ugy F. András, M. József, B. István komolyan utasítatnak, miszerint ha birtoklási jogaikban ugy az egyik vagy másik szomszéd által megsértetnek, a világi hatóság előtt keressenek orvoslást – ha azonban bármelyik is bárki által becsületében sértetik, botránnyos utcza harcot kezd: az illető bántalmazott tartozik magát azonnal a lelkészi hivatalnál jelenteni, hogy az illető botránnyt keverő a körülményekhez képest 9-10 frtig megbírságotlva legyen.”

„A mely alkalommal M. Jánosné szül. B. Mária a gyűlés színe előtt kérdőre vonatott, – vajjon Sz. Istvánt és nejét – méltatlanul sértegető szavaieért elvállja-e felelőséget? Vajjon elismeri-e, hogy Sz. Istvánnét azzal vádolta, miszerint mostani betegsége gyermek elhajtásának következménye.

M. Sándorné a fenttebbi vádaskodást tagadja – sohasem vádolta nevezett Sz.-né jelzett tény elkövetésével –, de miután Cz. József, F. Istvánné, E. Bora tanúk határozottan s szükség esetén esküvel is bizonyítják, hogy M.-né nekik külön-ülön elbeszélte, miként kente el Sz. M. Zsuzsánna iker gyermekét.

Miután M.-né a tett elkövetését tagadja: mint rágalalmazót a presbitéri szék 10 forint büntetésben elmarasztalja.”

Mint a fentiekből is látható, a jegyzőkönyvek sok mindenre fényt derítenek még. Például az egészséges együttélés gyakori megingására, az alaptalan vádaskodásokra s egyéb más dolgokra, amik egy faluban megtörténtek, megtörténhettek.

A pletykák, a rossz hírek terjesztésének gyakran voltak színterei a fosztók. 1878 telén egy ilyen helyen a lelkész rossz hírének keltésétől sem riadtak vissza. Mint olvassuk a január 19-i jegyzőkönyvben: *„Tiszt. Lelkész úr panaszt emelt F. Erzsébet rossz hírű személy ellen, ki megbélyegzett helyeken tollfosztás alkalmával Lelkész urunkat, továbbá a boldogult lelkész urat haszontalan hírekkel vádolta.*

Multját tekintve F. Erzsébetnek, ki a pletykával szeret foglalkozni bukott nőhöz illőleg, őt mint rágalalmazót az elöljáróság 50 forintra bünteti.”

Gyakran adnak hírt a jegyzőkönyvek egyéb kihágásokról, **tivornyázásokról, tiszteletlenségekről** is. 1864-ben a temető iránti tiszteletlenségről számol be a jegyzőkönyv:

„A fentnevezett napon az egyházi elöljáróság elé terjesztett a község némely lakosának azon tiszteletlensége, mellyel a temetők iránt viseltetik, ugyanis: némely személyek a temetőt, hol kedveseink nyugszanak – hová mi részvétellel megyünk ki – némelyek közlegelőnek, barmok tanyájának akarják felhasználni.

Tekintetbe véve a temetőt, hol kedveseink nyugszanak, mely iránt kegyelettel tartozunk viseltetni – a legeltetési jogot ezennel gyűléssileg eltöröljük, – mégpedig a következő büntetés terhe alatt: 1. ízben 1 frt, másod ízben 2 forintot javalják számítani, melynek beszédésével a községi elöljáróság bíztatik meg.”

1855-ben a pincéknéli tivornyázásokat rosszalálták a presbiterek, s különösen nehezményezték, hogy az ilyen alkalmakkor az asszonyok sem tartják távol magukat az ivástól:

„G. Erzsébet szinte előhivattatott, tapasztaltatván, hogy nappal úgy mint éjjel a picékben tivornyázott – több asszonyokkal s férfiakkal együtt ivott s ez által rossz példát mutatván, sokakat rossz útra vezérelvén, megintetett, hogy többé azt ne kövesse, különben ilyenek tapasztaltatván meg egyszer – közönséges helyen, meg fog büntettetni.”

Az újabb presbitériumi jegyzőkönyv adataiból

A Perőcsényi Református Egyházközség 1922-től vezetett presbitériumi üléseinek jegyzőkönyveit tartalmazó kötete (10) már korántsem tartalmaz annyi erkölcsi étellel kapcsolatos bejegyzést, mint az imént bemutatott kötet. A következő két évtizedről szinte alig találunk említésre méltó eseteket. Igaz, 1923. április 15-én és 1928. április 20-án a lelkész komoly problémákkal foglalkozott, s kritikusan szólt a valláserkölc gyengüléséről is. Ebből arra is következtethetünk, hogy a közösség élete nem javult látványosan, sőt felütöttek fejüket az újabb problémák is. Ezt olvassuk erre vonatkozólag a dokumentumban:

Juhász Lajos ny. esperes megnyitója után *„felolvasott Püspök úr Ő Méltóságának a gyülekezethez intézett leirata, melyben szomoruan jelzi, hogy a háború, de különösen a kommunizmus az egyes gyülekezetekben a valláserkölcsi életre káros nyomokat hagyott maga után, az elődöktől öröklött hitbuzgóság sok egyházban alapjában meg van sérülve, ezért felhívja mindegyik egyház elöljáróságát, hogy egyházukban a belmissziós bizottságot alakítsák meg, kik a rendre felügyelve egyházunknak s a vallásos buzgóságnak hű őrei legyenek.*

Istennek legyen hála, ezen szomorú nyomokra egyházunkban nem találtunk, de mégis megütközve szemléljük a legény ifjúság eltévelyedését, mely egyházunkban a vallás-erkölcsi életet veszélyezteti, mely ifjúságot mielőbb jó útra kell terelni, azért a belmissziói bizottság megalakítását az egyházi elöljáróság kimondja.”

S egy feljegyzés a falu új lelkészének, Nt. **Kovács Sebestény Józsefnek** felszólalásáról a presbitérium ülésén:

„Amikor mint a gyülekezetnek megválasztott lelkésze először van alkalom arra, hogy a presbyterekhez szólhasson, változva a községben elharapódzó rossz szokásokat: **kocsμάzás, közeli rokonok összeházasodása, egyke, az erkölcsi felfogás meglazulása stb.**, azzal a kéréssel fordul a presbyterekhez, hogy jó példaadással, a szükséges komoly intő szónak a fel-emelésével is igyekezzenek odahatni, hogy ezek a rossz szokások megszünjenek, s úgy a község, mint az egyház életében egy szebb jövőt előkészítő munka indulhasson meg.”

Aztán nem volt végük a **bántalmazásoknak, rágalmozásoknak és békétlenségeknek** a 20. század első évtizedeiben sem. Erre példa az 1929-ben és 1936-ban rögzített jegyzőkönyvi eset is:

„Elnöklő lelkész előterjeszti, hogy egy nagyon szomorú dolog jutott tudomására. Ugyanis L. Ádám presbiter a hozzá menő s őt lakásán felkereső H. József presbiter magtárgondnokot, ki hivatalos egyházi ügyben járt nála, goromba szavakkal illette, s őt **tettleg is bántalmazta**. Az ilyen csunya cselekedet felett napirendre térni nem lehet, ezért indítványozza, hogy a presbitérium L. Ádámot dorgálja meg, s kötelezze őt arra, hogy H. Józseftől **bocsánatot kérjen**.”

„Lelkész felháborodván jelenti, hogy az egyházközség békéjét megbontván, egyesek által többen felbújtva, levelet

intéztek Esperes úrhoz, melyben többek között azt állítják, hogy az egyházi számadásokat Perőcsényben nem vizsgálja felül soha presbitérium.

Presbitérium egyhangú tiltakozását fejezi ki rágalmozók ezen állítása ellen és kijelenti, hogy minden évben átvizsgálta presbitérium az egyházi (gondnoki) számadásokat és költségvetéseket.”

Végül egy fontos hírről, az Ipolysági Református Fiókegyház önállósodásáról is találunk jegyzőkönyvi adatot a domunetumokban. Mindezt a nem mindennapi eseményt így rögzítették:

„Elnöklő lelkipásztor (Kovács Sebestény József) bejelenti, hogy a drégelypalánki egyházmegye nt. Esperese f.é. június 4.-re Ipolyságon presbiteri konferenciát hív össze. Buzdítja és kéri a jelenlevőkön át a távollevőket is, hogy minél nagyobb számban jelenjenek meg a presbiteri tagok. Közli azt is, hogy annak idején meghívó útján fogja kérni a megjelensüket.”

„Elnöklő lelkipásztor közli, hogy Ipolyság fiók egyházzá fejlődött, illetve megalakult az ipolysági ref. Fiókegyház. Midőn ezt bejelenti Egyházmegyei Elnökséghez is, kéri, hogy a presbitérium hozzon határozatot, mely szabályozza a perőcsényi anyaegyház és az ipolysági fiókegyház közti viszonyt.”

A jegyzőkönyvek tanulságai

A fenti példák bemutatása után elmondhatjuk, az adatok bár kiváló forrásmunkák, melyek töredékes metszetét adják egy közösség mindennapjainak, erkölcsi szokásainak, a hívek magatartásának, messzemenő következtetéseket nem vonhatunk le belőlük. Annyit mindenképp konstatálhatunk, hogy a perőcsényi faluközösség sem sokban külön-

bőzött erkölcsi magatartását illetően a szomszédos falvak lakóitól. Igaz, a vallás törvényei egy kicsit másképp viszonyultak egy-egy esethez a katolikus és a református falvakban, de a lényeg nem sokban különbözött.

A katolikus falvakban a plébános szinte egymaga lépett fel a sok-sok kihágás ellen. Felhasználva természetesen a hit fegyverét, esetleg a szószéket is. A visszás esetekről a Historia domusokban ő azonban csak feljegyzéseket készített, az egyháztanács (ha volt egyáltalán) nem foglalkozott vallási bíraskodással.

A református egyház ugyan nem rendelkezett az előzőhöz hasonló szigorú törvényekkel, ám a presbitérium itt a kihágások, törvénytelenések, erkölcstelenségek egész garmadáját tárgyalta. A vétségek nyilvánosságra kerültek, az egyháztanács szankcionált, büntetett, dorgált és megszégyenített. De hajlott a békéltetésre, a megbocsátásra, az újabb esélyadásra is.

Azt is nehéz lenne következtetésként levonni, melyik kor embere volt jobb a faluban. Hisz a vétségeket az idő függvényében, a változások viszonylatában is vizsgálni kell. A lényegen, az alapvető igazságokon viszont semmi sem változtat. Csak annyit mondhatunk hát: bűn és vétség mindig volt, ma is van. Az viszont nem mindegy, hogy az adott társadalom, közösség, hitközség hogyan kezeli azt. Egy biztos: a perőcsényi református egyház lelkészével és presbitereivel együtt megpróbált mindig jóra törekedni, igazságot szolgáltatni. Még akkor is, amikor ez nem volt könnyű. S bizony az igazságszolgáltatás, az erkölcsi tisztaság betartása ma sem egyszerű dolog.

Jegyzetek

- 1 Csáky Károly: Egyházi dokumentumok néprajzi adatai. In: Néprajzi Látóhatár, 2000. 1-2. szám. 144-171.; Uő: Egy historia domus újabb adatai a népi erkölcs és viselkedés köréből. „Ó, szép piros hajnal”. Tanulmányok, dolgozatok a szakrális néprajz köréből. 99–140. Pozsony, 2005.
- 2 Kósa László: Presbitérium (szócikk). Ortutay Gyula, főszerk.: Magyar Néprajzi Lexikon 4. 269–270. Budapest, 1981.
- 3 Tárkány Szűcs Ernő: Eklézsiakövetés (szócikk). Ortutay Gyula, főszerk.: Magyar Néprajzi Lexikon 1. 658–659. Budapest, 1977.
- 4 A Perőcsényi Református Egyház gyűléseinek jegyzőkönyvei. Protocollum Ecclesiae huius Reformatea Perótsényiensis 1812–1892.
- 5 Csáky Károly: „Pogánykát vittünk, báránykát hoztunk”. A születéssel kapcsolatos szokások és hiedelmek az Ipoly mentén. 19. Komárom–Dunaszerdahely, 1992.
- 6 Nyáry Albert, báró: A palóc anya és gyermeke. Ethnographia, 42. 167–173.
- 7 Nyáry Albert, báró: Jellemvonások a palóc népeletből. Ethnographia, 34. 92.
- 8 Csáky K., 2002. 20.
- 9 Nyáry A., 1931. 171.
- 10 Jelzete: 0210-L-150

Buzgárok

Az Öreg-Duna hullámai lassan, de hatalmas lendülettel kavartak. Az annyiszor megénekelte kék színe pár nappal ezelőtt szökére változott és mára már oda a szökése is: zavaros – árnyalatait állandóan változtató – piszkosszürke lett. Árad a Duna!

Kulcsodon, ebben a Duna menti kis faluban, már mindenki hallott az áradásról, de nem nagyon törődtek vele. Látták már ők a Dunát hetykének, duhajnak meg dühösnek is. A vége mindig az volt, hogy a mérge, nagy kedve előbb-utóbb lelohadt anélkül, hogy komolyabban kirúgott volna a hámból.

Amikor azonban az egyik este megszólalt a faluhangszóró rekedt hangja és ásóra-kapára szólította fel a népet, merthogy már az osztrák városok úsznak; Zabost Pozsonynál meg ürítik, megmozdult az emberekben még ugyan nem a félsz, de a kötelességtudat: „Föl a gátra!”

Közben Ásványrárónál kiszakadt – azt mondják, fölrobant – a gát. Elöntötte a víz az egész odaáti Szigetközt és már a nem messzi Győrt fenyegeti. Most aztán noszogatók nélkül ég a munka a kezek alatt...

Keszi Lukács csoportjában éppen az odaáti gátszakadást tárgyalják. Dömötör Laci, az örök ellenkező és hitetlen Tamás, most sem hisz az egészből egy szót sem:

– Még hogy fölrobant a part! Én voltam katona, még-hozzá utász. Csak úgy robbanhatott volna, ha valaki rob-

bantja. No, és ki robbantotta? Senki?! Akkor robbantás sem volt és árvíz sincs. Punktum!

– És tavalyelőtt Kamocsánál hogy volt, te híres? Ott is robbant a part, pedig nem aknáztá alá senki. Ezt pedig ki nem beszéled belőlem, mert az ott lakó sógoromtól tudom – vágta oda neki Horváth Karcsi, az állatetető.

– Jól van, jól van, csak fognátok be a szátokat végre. Ne emlegessétek annyiszor a bajt, mert még ránk hozzátok. Inkább gyorsabban rakodjatok azokkal a homokzsákokkal – csitította őket Szabó Sandi, a dolgos aglegény.

A baj pedig jött, amikor már azt hitték, hogy túl vannak a nehezén. A reggel leszúrt karón már nem emelkedett a jel fölé a víz. A rádió is megkönnyebbült hangon jelentette a déli hírek után: „a Duna Pozsonynál egy centit apadt, Komáromnál állandó”.

Amíg a javíthatatlan vitatkozók azon tusakodtak, hogyan is lehetett az Rárónál meg Kamocsánál, Keszi Lukács egy pillanatra kiszusszantva magát nekidőlt a lapátja nyelének, arra lett figyelmes, hogy a töltés alján kibuggyant a földből a víz. Előre csak annyi, mint amennyi egy lábnyomban fut össze a vizesebb réten. Mire azonban erről szólni tudott volna, már karvastagságnyi sugárban szökött föl az ár. Erre aztán ugrott is a töltés aljára nagyot kiáltva: Hé, emberek, buzgár! És már dobta is a lapát földet a szökkenő áradatra. Ürgelyukat talált a víz – futott át az agyán a gondolat –, és most azon furakodik, törtet át a gát aljában. Az ár egyből szétköpte a rádobott földet. Keszi első pillanatban azt sem tudta, fusson-e vagy maradjon, amikor eszébe jutott a mentség:

– A terméskövekből hozzatok ide, de a javából – ordította oda a vitatkozóknak.

Erre aztán azok is ugrottak. Mint a szöcskék, neki a kőrákásnak. Egy jókora, gyereknagyságú terméskő el is tömte a kitörést, akár a jó dugó a pezsgősüveget. A buzgár befulladt!

Ezt látva megállt a futásnak indult hős – Dömötör Laci is. Úgy tett, mintha csak szerszámért indult volna és most meggondolta magát. Keszi azonban jól látta, hogy inába szállt a bátorsága, és hogy kicsit meghergelje a gyűlések örökké akadékoskodó, nagyszájú szónokát, odahívta maga mellé.

– No, te híres aknász, gyere csak ide, és hallgasd meg, hogyan ketyeg a vízi pokolgép!

A néhai utász, hogy elkerülje a gúnykacajt, odament és majdnem lehasalt, hogy meghallgassa, mint erőlködik a víz a kő alatt. Hátgerincén, úgy érezte, mintha hangyák mászkáltak volna, de azért most is adta a nagylegényt:

– Ugyi mondtam, hogy a robbanás csak mesebeszéd. Ezt a lyukat például elég, ha az öklömmel bedugom, így ni! – És billentette volna ki a terméskövet. Amint az azonban egy kissé elmozdult, úgy szökkent az arcába a vízsugár, hogy abban a pillanatban tele lett vízzel szeme-szája. Vissza is billentette a követ abban a szent pillanatban, és káromkodva kezdte törölgetni a maszatos arcát.

Az erre kitört röhej azonban hirtelen megbicsaklott. A gát oldala, kicsit arrébb, vagy félméternyi hosszan megrepedt, és a víz mint valamilyen sárga szökőkút lövellt a magasba. Dömötör Lacinak, a kocsma hősének sem kellett több:

– Szakad a gát! Jön az árvíz – meneküljete! – ordította mulatozásokon iskolázott bikahangján, és rohanni kezdett toronyiránt a falunak. A közelben dolgozó asszonyok, akik

a homokzsákokat töltögették, a kiáltást fölkapták és rémülten adták tovább: Jön az árvíz! Meneküljünk!

– És szaladt mindenki, akinek éppen nem gyökerezett földbe ijedtében a lába.

Keszi Lukácsban is megállt egy pillanatra az ütő, de aztán csak elkapott egy homokzsákokat és dobta a hasadásra. Ugrott Sandi is, meg Karcsi is, akik még svungban voltak az előbbi kőhordástól. Hozták és dobták a homokzsákokat. De cipelt egyet Kati is, Keszi lánya, aki a falu helyett az apja mellé menekült és vele Nehéz Julinka is, az elválaszthatatlan barátnője. Így a nagy ijedtségnek hamar vége lett. Lefojtották ezt a kitörést is.

Korainak bizonyult azonban az öröm, mert Keszinek anynyi ideje se volt, hogy rendesen megtörölgesse az izzadt homlokát, búsan lelógó harcsabajuszát, amikor jelentkezett az újabb veszély. Alig pár lépésre tőlük föltört a harmadik szökőár. Az emberek, lányok most már szaporán kezdték hordani a homokzsákokat. De hiába dobták a homokzsákokat az áradatra, az mint valamilyen megvadult csikó dobálta, hányta szét a homokkal teli zsákokat. Egy pillanatra megdöbbenve álltak meg az emberek. Magán Keszin is látszott – megállt a tudománya, csak nézte a hatalmas sárga vízsugarat... És akkor, amikor már a bátrabbak is kezdtek fölhúzódni magasabbra a töltésen, megmozdult Keszi. Ölbe kapott egy homokzsákokat és vele együtt rávetette magát az áradatra, és elfulladó hangon kiáltott oda az embereknek:

– Homokot ki a zsákból és követ rakjatok bele, sokat!
– Az emberek előre nem értették, mit akar ezzel Keszi, de aztán ürítették ki egymásután a zsákokat és rakták meg a kupacban álló kövekből.

Keszi Lukács meg úgy szorította a homokzsákokat a szakadásra, hogy a babáját sem jobban zimonyi matróz korában. A ruhája már merő loncs. A hátán, nyakán patakokban csorog a verejték, de szorul a földhöz, kapaszkodik bele kezével-lábával. Képzeteiben már látja, hogyan szakad, omlik le a Duna a földekre. Rohan a kertek alatt; elönti az ő kis gyümölcsösét is a háza mögött. El a házat is – az egész falut; dübörög le Komáromnak és majd alattomosan kanyarodik vissza a laposokon Somorja felé, önti el az egész Csallóközt!

– Ide azokkal a köves zsákokkal – tört ki belőle hörögve, mint valami sebzett állatból. Most már a férfiak is nehezen bírták cipelni a kövekkel teli zsákokat és rakták a lassan föltápászkodó Keszi helyett a szakadásra. Sikerült! Végre! Ezeket a nehéz zsákokat már nem bírta magáról lehányini az ár. De nehogy megint megtréfálja őket – a homokzsákokat, köveseket, földet tovább is hordták a gyanús részekre.

Tőlük nem messzebbre egy másik csoport küzdött a kisebb-nagyobb buzgárokkal. Puskás Laci bácsi, az öreg gátőr ravaszabban harcolt az árral, kis csapatával. A föltörő víz körberakták homokzsákokkal, kéményszerűen olyan magasságig, amíg a víz nyomása el nem állt. Valamilyen közlekedési edények törvényét emlegette az embereinek.

Az emberek annyira elfáradtak a gürcölésbe, hogy leheveredtek a fölpúpozott sáncok mellé és pihentették elkínzott tagjaikat. Horváth Karcsi kezdett magához jönni elsőnek. Lassan föltápászkodott és így ő látta meg először a közeledő porfelhőt. Jött a segítség. Katonai teherautók jöttek emberekkel, felszereléssel. Nemsokára megindult a mentőmunka az egész veszélyeztetett partszakaszon. Verték le a „larszenvasakat”, szádpallót, hogy keményebben álljon a gát, ne törhessen ki az áradat, ne szakadjon a part, mint Ásványrónánál!

Keszi is, emberei is, most már megnyugodva szedelőzködtek haza a faluba.

– Hála Istennek – mondta Keszi az embereknek –, most már úgy látszik, megmenekültünk! De mi lesz akkor, ha egyszer nem ilyen megzabolázható buzgárokkal lesz dolgunk? Ha olyan hosszú esőzések lesznek, hogy eláznak a gátak, és azok ledőlnek? Mi lesz akkor velünk, Istenem?

A hatalom játékszerei

I.

Béke mindenáron! Nevetséges. Hány éve is alázzák porig Athént a krétaiak? Huszonhét? És eljönnek minden kilencedik esztendőben... Élvezkedve, bosszúra éhesen. Hogy vigyorogva kiválasszanak hét fiút és hét lányt. Meddig tart hat még ez a bárgyú türelem?

Valamennyi athéni tudja: Apollón ítélete igazságtalan volt. Nem nézhették tétlenül a krétai királyfi részeg tombolását. Nem tűrhették, hogy apja hatalmával visszaélve, attikai gyereklányokkal erőszakoskodjon. Persze, megölni azért nem kellett volna. Thészeusz tisztában volt azzal, miért jött el személyesen az öntelt, pökhendi Mínosz: Athén örökösére fáj a foga...

Megállt a díszes, hatalmat sugárzó trón előtt, s tekintetét a benne gubbasztó, magába roskadt emberre vetette. A királyra, kinek nevét suttogva félté a nagyvilág. Az élete délen járó férfi megtört aggastyánként emelte fel őszülő fejét. Tűzben égő, zavaros szemmel nézett szeretett fiára.

– Fegyverbe szólítom a hadat... Nem érdekel Apollón haragja... – sziszegte dühös elszántsággal. – Ó, Thészeusz, hát hiába vártam rád annyi éven át?! Hiszen csak most érkezted haza... A minap öleltelek keblemre könnyes boldogsággal...

A fiú büszkén elmosolyodott. Nem csalódott atyjában. Még az istenekkel is harcba szállna érte!

– Tán csak nem ijedünk meg egy ostoba bikától, királyom? Még ha hazug módon Minotaurusznak hívják is...

Ha legyőzöm, nem mernek bántani. Istenfélő népség a krétai! – mondta határozottan.

Az uralkodó fájdalmas arccal legyintett.

– Nem számíthatsz egyenlő feltételekre...

– Az igazság a fegyverem!

Aigeusz király felállt, és néhány fáradt lépés után megállt Thészeusz előtt. Egy ideig nem szólt, csupán a szeme beszélt. A fia iránt érzett rajongás ódáját harsogta.

– Megtiszteltetés számomra, hogy az apád lehetek... – motyogta alig hallhatóan. – Rendelkezésedre bocsátok egy hajót, hogy ne azzal az átkozott Mínoszsal kelljen rabszolgaként utaznod. Nem érdekel, mit szól hozzá... A hajó Athén tulajdona. Mindenképpen haza kell térnie. Fekete vitorlával indul útnak, hogy kifejezze mérhetetlen gyászunkat. A raktér mélyén azonban ott lapul majd egy fehér vitorla, melyet akkor húzass fel, ha sikerrel jártál. Hogy jó előre tudjam, haljak-e vagy ünnepelek...

Thészeusz a könnyeivel küszködött.

– Ünnepre készülj, nemes szívű királyom! Nem hozok szégyent dicső városunkra! – harsogta mindenre elszántan.

II.

A hatalmas kikötő elkápráztatta Thészeuszt. Sose látott még ily kiterjedt árbocerdőt. Szép vonalú kereskedőhajók százai billegtek ide-oda a gátakkal megszelídített zöldeskék vízen, többségük olyan benyomást keltett, akárha most kerültek volna ki a hajókészítő műhelyből. Az a néhány, mely viharvertebbnek látszott, nem viselt krétai díszítéseket az oldalán. Távoli földek hajósai sűrögtek-forogtak rajtuk lelkes igyekezettel, hogy minél előbb részt szakíthassanak a sziget buja lányainak kegyeiből.

A fogadtatás minden képzeletet felülmúlt. Mínosz palotájáig, a labirintusig vezető út mentén, emberek ezrei harsogták teli torokkal királyukat ajnározó rigmusaikat. Fedetlen keblű, tejfehér bőrű lányok sikoltoztak felajzva, sötét képű, villogó fogú férfiak kacagtak mámorosan, vagy vicso-rogtak dühödten, tekintetük célpontjától függően.

A palota előtt csaknem földbe gyökerezett Thészeusz lába. Ekkora épületmonstrumot, eddig úgy hitte, nem hordhat hátán a föld. Pedig hallott már róla éppen eleget... Tudta, megszámlálhatatlan helyiség, folyosó, lépcső és udvar teszi labirintussá az ötszintes alkotást, melyből idegen még nem lelt kiutat. Erre azonban álmában sem gondolt... Rövidke pillanatra el is hagyta a hite. Ám valóban csupán párányi volt a megingás. Az athéniak ravaszak... És ő a trónörökösük!

A kapunál megtorpant a menet. A király családja állta el az utat. Lehajtott fővel, alázatosan várták, hogy közelebb lépjen hozzájuk az uralkodó. Előbb a királyné tárta szélesre asszonyosan erős, ura után sóvárgó karját, majd következtek a lányai. Az egyikén nyomban meg is akadt Thészeusz szeme, és amíg ott állt előtte, nem is tudta levenni róla. Nem látott még hozzá hasonlatos szépséget. Kedves, gyermeki arca, csupaszon duzzadó keble, büszke tartása istennői magasságokba emelte a csodálatos tüneményt. A királyfi levegőt is alig mert venni, nehogy múlttá enyész-szen a férfiszívet dobogtató jelenés-lény. Egy röpke pillanatra összevillant a tekintetük. Igen! A lány elmosolyodott! Ragyogó, lélekből fakadó, természetes megnyilvánulás volt ez, ami csupán a minden porcikájukban ártatlanok ajkán képződhet. Thészeusz fiatalsága teljes hevületével esett azonnali szerelembe...

Szűk, poros, emberhez méltatlan helyiségben töltötték az éjszakát. A csupaszn padlót hideg kövek borították, a falakon ijesztő pofájú bikafejek rajzolatai lüktettek az egyetlen fáklya fényében. Thészeusz most érezte át először igazán a helyzetet, melybe társaival került. A rabság megalázó nyomorúságát, a kiszolgáltatottságot, a mások által diktált sors elviselhetlenségét.

Be kellett vallania, alaposan elszámította magát. Méltányosabb bánásmódot remélt magának. A királyi családok közt kötött kimondatlan egyezség uralkodói kényelmet írt elő a nemes vérű foglyoknak. Mínosz minden szabályt felrúgott...

Azt hitte, mire lemegy a nap, a harc valamennyi feltételéről tudni fog. Fegyverrel kell kiállnia vagy pusztá kézzel? Egy biztos: ő mérkőzik elsőként! Ha nem így alakulna, megfenyegeti a krétait: védekezés nélkül adja magát a halálnak. Elrontja a szórakozásukat... Úgy döntött, nem szerez örömet a gyilkosoknak, nem gyötrődik kétségek közt reggelig... Merthogy gondolhat ő másra is... Egy karcsú, szelíd mosolyú lányra, akit Ariadnének hívnak. Az ór árulta el neki, hogy ő az. A szépséges királykisasszony híre bejárta a világot, varázslatos személyiségét megverselték százszor, ő is hallott már róla, de a valóságot nem adhatta vissza halandóban fogant, gyermetet elképzelés.

Miért éppen itt kellett meglelnie az igazit? Aranyos ruhájú trónörökösként, csillogó fegyverrel az oldalán, szolgák hadától kísértén, mily felemelő lett volna a találkozás nagyszerű pillanata!

Vajon a lányban fellobbant a tűz, a mindent elsöprő szerelem lángja? Az a nézés félreérthetetlen volt. A rég kere-

sett érzést megleelő szűz szemvillanása hívogatta. Jól ismer-
te a női lelket. Tudta, már nincs egyedül...

IV.

Hány hősi vér, harcos dalia epekedett utána porban
csúszva! És ő, vállalva, hogy beképzelt, öntelt királylánynak
tartsák, elutasította valamennyit, mert hitte, a frigy egyetlen
célja a szerelem kiteljesedése. Haragvó atya számtalanszor
szemére vetette: Haszontalan vagy, Ariadné! A lányok nem
szerelemre születnek! Hatalmi játszmák eszközeként kap
értelmet a létük. Pecsétek a szerződésen, mely a békét biz-
tosítja. Ha nem állna mellette az anyja, már rég egy idegen,
zord király asszonyaként tengetné az életét. Ugyanis
Mínosz, eszmerendszerét erősítő kivételként, szerette a fe-
leségét. Szerelemházasság volt az övék, melyet nem változ-
tatott gyűlöletté a női meddőség.

Ó, ravasz istenek, miért játszadoztok egy ártatlan lány
szívével? Miért adtatok szelíd, ám mégis büszke tekintetet,
izmos, délceg termetet azon nép fiának, mely az imádott
testvért az árnyak rideg világába küldte? Egy szűz simoga-
tás után sóvárgó, hamvas bőréhez miért rendeltétek az
enyészet rothadó kezét? Thészeusz pillantását nem felejtí el
soha! Őket egymásnak rendelte a sors! És a sorsot nem be-
folyásolhatják holmi veszekedő istenek...

A királyné lakosztálya előtt megtorpant, rendbe szedte
vonásait. Anyja szívének falait készült lerombolni, hogy
hozzáférjen a benne megbúvó szerelemérvekhez. Tudta,
csak a férjét szerető asszonytól remélhet segítséget.

– Ariadné, drága lányom, lelkem felragyog a látásodtól!
Bánt valami, hogy ily kései órában vágysz anyai gyengéd-
ségre? – búgta lágyan mosolyogva a meglepett királyné. –
Ki vele, gyorsan, mert apád érkezését várom! – Az utolsó

mondatnál szinte elcsuklott a hangja a vágyakozástól. Ari-
adné megérezte, jókor érkezett. Lehuppant a puha nászágy-
ra, és hevesen megragadta az asszony bársonyos kezét.

– Anyám, ugye ismered a lányt, kit oly nehezen vajúdtál
világra... Jól tudod, nem nyafogtam soha hiába, nem terhel-
telek röpke szeszélyekkel... Azért fordulok hozzád, mert a
szívem önálló életre kelt, eluralta testem, lelkem, és most
esdeklő imát mond egy szerelmes asszonynak...

A királyné mélyen ülő szemében táncoló fáklyalángon
hirtelen támadt érdeklődés ragyogott át. Buja testét átjárta
a helyzet drámaisága.

– Ha a lényegre térsz, édes lányom, több időnk jut a
problémád megoldására... – súgta noszogatóan, kedvesen.

– Nem kertelek hát... Szerelmes vagyok... Halálosan
szerelmes!

– Áldott istenek, köszönöm nektek, hogy megadtátok lá-
nyomnak a csodát! De miért szenved az, kinek boldognak
kéne lennie? A szerelem a világ legszentebb titka, az élet
születésének csírája, a gyarló halandó egyetlen valódi örö-
me! – simogatta meg lánya haját az ellágyult anyja.

Ariadné a királyné keblébe rejtette arcát, onnan sóhaj-
totta alig hallhatóan.

– Szerelmemet eljegyezték a bosszúálló istenek... Egy
dühödt bikát választottak jegyeséül... Anyám, ki erre a bús
világra születtél, ne hagyd elpusztulni Thészeuszt!

Az anyja babusgató keze mozdulatlanra merevedett. Úgy
érezte, menten rászakad a messze földön híres palota. Még
a falakon játszadozó bohókás delfinek is gúnyos vigyorgás-
ba kezdtek. Ariadné visszatartotta a lélegzetét, hogy el ne
szalassza a választ.

– Fiam alvilági nyugalmaért kéred a boldogságodért
cserébe... És ő? Ő tudja, hogy szereted? Netán viszont-
szeret?

– Soha nem feledem a pillantását... – mondta a lány, miután teleszívta a tüdejét levegővel. – Örökre összekapaszkodott a lelkünk...

A sötét szegletekben lapító csend közékük ólalkodott, hogy elodázza a végső katarzist. Azonban a határozott, erős jellemű királynénak nem bírt ellenállni.

– Nyugodj meg, lányom! Ma éjszaka minden eddiginél odaadóbb leszek... Remélem, a fivéred megérti, az élők boldogsága fontosabb a holtakénál...

Ariadné úgy suhant ki a helyiségből, hogy a királyné könnyeiből már semmit sem látott.

V.

Megkapta, amit akart. Minden a tervei szerint alakult, és mégse tudott örülni a nem várt lehetőségnek. A kora hajnali találkozó valami általa ismeretlen fejlemény következménye. Valami történt, valami megváltozott. A dölyfös, öntelt Mínosz nem pattan ki az ágyából feleslegesen napkelte előtt...

Az ablakokon beszűrődő gyenge fény már elhessegette a terem színesre festett falain csimpaszkodó éji sötétséget, körbefonta a trónon terpeszkedő szikár alakot, és feltárta a gúnyt Thészeusz méltóságteljes ábrázatán.

– Jól aludtál, hős király? Kicsordult a nyálad álmodban? Enyhültek a szenvedéseid attól, hogy hamarosan bosszút állsz azokon, kiket nem a te gyarló szenvedélyed kiélésére szültek a megszaggatott ruhájú anyák? Megnyugszol-e vajon az éjig hangzó sikolyoktól?! – Thészeusz vad hévvel felszegte az állát. – Szerető apaként miért szerez neked örömet szerető apák gyötrelme?! A bosszú leple alatt játszol politikát? Te is tudod, itt királyság küzd királysággal! Döntsenek a harcosok! Ne alázzunk meg senkit a hatalomért, a

kétes dicsőségért! A haza érdeke nem mindenekfelett áll! Értelmét vesztí minden hódítás, ha a kiszolgáltatottakat, kikből az áhitott birodalom majdan felépül, meggyalázzuk! Nem akarhatsz olyan népen uralkodni, mely az értelmetlen gyilkolás miatt örökre meggyűlött... A csata trónok közt zajlik! – Nyugalmat erőltetett magára. – A foglyok közül csupán nekem van közöm eme gyűlölködéshez... Egyedül enyém a vezeklés joga! Vesznem vagy győzedelmeskednem itt csak nekem kell...

Thészeusz kiürült fejjel kereste a nagyúr tekintetét. Mínosz mozdulatlan képe nem árult el semmit... Egykedvűen legeltette szemét az ifjún. Úgy méregette, mint a megvásárlásra kiszemelt állatot.

– Nem adtam engedélyt szólásra... – törtek fel belőle lassan, tagoltan a szavak. – Hőzöngésre meg aztán valóban nem! Ne akarj elpusztulni, mielőtt meghallgatnál...

– Küzdj meg velem te, te szájhős... – motyogta maga elé Thészeusz.

A királynak jó füle volt.

– Az én ellenfelem Athén királya, nem egy izgága gyerek! Te itt csupán nyamvadt kis áldozat vagy. Egy ajándék az istennek, mely engem tüntet ki kegyeivel, nem téged! De elég legyen a felesleges szócséplésből! Meggyőztél. Méltó vagy arra, hogy komolyan beszéljünk... De ne szakíts félbe, mert a türelmem fogytán! Tehát! – Egy pillanatig az egyre erősödő fénybe révedt a tekintete, látszott, a megfelelő szavakat keresi. – Nagyon tévedsz, amikor azt hiszed, Knósszosz királya gonosz, bosszúálló ember... Tálán bűn, hogy szerettem a fiamat? A te apád lelkét nem önti el majd bosszúszomj, ha értesül a halálodról? Nem üvölt mérhetetlen gyászában seregek után?

– Nem! Az athéni nép érdekeit többre tartja a személyes érzelmeknél! – vetette közbe Thészeusz hetykén.

Mínosz kétkedve felcacagott.

– Előbb-utóbb úgyis összezsap a két királyság... Ha megerősödtek... Athén nem tiszteli az isteneket, hamarosan semmibe veszi a döntésüket! De... – Újra elhallgatott, hogy nyomatékot adjon a mondandójának. – Barátok is lehetnénk...

Thészeusz csodálkozva meredt a királyra.

– Ez kizárt...

– Királyként egyetértetek... De mint apa... Szeretem a gyermekeimet. Főként Ariadnét, aki, ha helyesen döntesz, a labirintusból kivezető fonalad lehet... Nem kertelek: A lányom szerelmes beléd. Azt mondta, te is szereted... Tudnod kell, nem egy hirtelen lángra gyúló alkat. Számptalan reménykedő kérő kullogott már haza lógó orral az udvaromból... Válaszolj őszintén! Érzet iránta valamit?

A királyfi akkorát sóhajtott, hogy a kifújt levegő szinte a nagyúr orrát érintette. Erre nem számított. De nem volt hazudós.

– Szeretem – mondta ki egyszerűen.

Mínosz, uralkodóhoz cseppet sem méltó elégedettséggel vigyorgott.

– Rendben. Akkor van egy ajánlatom! Szökjete meg, amíg Knószosz népe alszik! Vidd a lányom és az ifjakat! Hivatalosan nem engedhetlek szabadon benneteket, mert azt nem bocsátanák meg nekem. Igencsak készülnek a mai szórakozásra... Később, ha nőül vetted Ariadnét, majd megnyugszanak a kedélyek. Ha eljön a megfelelő pillanat, a két királyság látványosan kibékül. Békét ajánlok, hosszú békét! Ennek fényében fontold meg a válaszod!

Thészeusz képtelen volt eltitkolni a benne dúló érzelmi vihart. Remegett a térde a felindulástól.

– Hordjam el az irhámát egy kislány szoknyája mögé bújva?!

– Az imént még érdekelték a megszaggatott ruhájú anyák... Az uralkodói büszkeség fontosabb náluk? – harsopta Mínosz epével átítatott hangon. – Menj, gondolkodj! De siess, mert, mert nincs sok idő!

Thészeusz fáradtan meredt maga elé. Mondani szeretett volna valamit, valami hatásosat, valami harcoshoz méltót, ám végül csak legyintett egyet, és idegesen kiviharzott az ajtón.

A nagy király elborult tekintettel nézett utána. Mérhetetlenül gyűlölte önmagát. Gondolatban egy ártatlan gyermek bocsánatáért esedezett, kinek ravasz szenvtelenséggel háborús ürügyé alacsonyította tiszta szerelmét...

VI.

Lágyan siklott a hajó az olajzöld tengeren, izmos, barna karok markolták a halkán csobbanó evezőket. A távolban már feltűntek Attika szívet dobogtató, napfényben fürdő fehér sziklái. Hamarosan apák, anyák, testvérek örömkönnyei csordulnak végig az arcokon, diadalittas, győzedelmes hősök ünneplésétől lesz hangos Athén büszke városa.

Thészeusz a hajó orrában álldogált. Fásult tekintete a távoli partot fürkészte, hullámos haját, melyet napokkal előbb még egy szerelmes királylány apró, gyönyörtől csapongó keze kócolt, már csak a lanyha, lélektelen szellő borzolta. Legszívesebben vízbe ugrott volna, hogy lent, a sötét mélyben, vérengző, de nála ezerszer különb ragadozó halak gomrában, elnyerje méltó büntetését...

Ó, szegény, drága Ariadné! Mennyire várta a találkozást Athén királyával! Biztos szeretni fog, csacsogta gyermeki bájjal, ha megtudja, miként mentetem meg egyetlen, imádot fiát! A kopár szigeten, melyre borgőzös, szerelmes kábulatában kitétték, hosszasan gondolkodhat majd azon, mi

lett volna akkor, ha egy gennyes lelkű királyfi nem áldozza fel a haza oltárán...

Nem volt választása. Az úton rájött Mínosz csalafinta tervére. Ariadné „elrablása” okot szolgáltatott volna a knósz-szoszinak az azonnali támadásra. Athén falai alatt követelné vissza a vérét... Ha a királylány nincs a városban, talán elodázható az idő előtti összecsapás... Egy ifjú tetteért nem vonható felelősségre egy királyság...

Thészeusz csak nézte, nézte a végtelenbe nyúló tengert. Tekintete egy távoli pont után kutatott, egy aprócska szigetet keresett, melynek csupasz földjén a megcsalt szerelmes patakzó könnye lassan sós tóvá duzzad, hogy egyszer s mindenkorra elnyelje egy ifjú becsületét...

VII.

A tűző nap az ég kéken ragyogó plafonját súrolta éppen, amikor Aigeusz király ismét megállt a habok fölé tornyosuló meredek szirten. Hosszú haja vadul lobogott a hirtelen támadt, tomboló szélben. Ezerszer csalták már meg fehér vitorlás káprázatok. Amikor aztán feltűnt Thészeusz fedékenységének fekete gyászjele, nem akart hinni a szemének. Annyi délibáb után, miért éppen ez lenne a valóság? Ám a pontnyi sötétség komótosan hajóvá terebélyesedett, szívmegeállító igazsággá változott. A szűkülő torok csendes, alvilági sóhaja pillanatok alatt hosszan elnyúló állati üvöltéssé fokozódott, melyet csak a lenti sziklák élesre csiszolt hóhérbárdjai hallgattattak el végleg...

FELLINGER KÁROLY

Egy közepes szonett fordítása alatt

(Csehy Zoltánnak, szomszéd falumba)

Egy közepes szonett fordítása alatt
elérkezik a versírás ideje.

A költő kibúvót keres.

A hetedik napon így születhetett meg
a hiányérzetbiztonság,
a bábeli tériszonyhűség.

Egy közepes szonett fordítása alatt
megfordítható a világ,

és megfordítható a papírlap is.

Olyan, mint a titkos katonai hadművelet.

Egy bizonyos rabul ejtett légy
kiszabadítása a pókhálóból.

(Elismerve a bábuk bábu jogát,
és egyben a *jól-esettség* érzését.)

Barátom, az írás ideje:

tollad sercegeése a papírlapon.

Kísértetiesen egy bizonyos pók
mozdulatának az utánérzése.

Marad a fordítás végi sóhajlegyeskedés.
Csak bírd elbánni magaddal!

*

Ráfeledkezik a versre a kimondhatatlan.
A szentháromság egy aranyhal három kívánsága végül.
A teremtő utánérzete, az ember beléje vetett hiánya.
Istenutánérés, emberistenhiány.

A költő: szemfényvesztő, mutatványos.
A három kívánság teljesítve.

*

Gurul a szellő, mint a viharrá szelidült tekegolyó.

GÁGYOR JÓZSEF

A tallósi árvaház

Az árvaház megalapítása

A Kisalföld Mátyusföldnek nevezett részén, a Feketevíz és a Kis-Duna folyók között fekvő Tallós község legnagyobb nevezetessége a barokk-klasszicista stílusban épült kastély, melyet egy régebbi reneszánsz kastély alapjaira gróf Esterházy Ferenc valóságos belső titkos tanácsos, Moson megyei főispán és magyar királyi udvari kancellár építtetett saját használatra 1760-ban.

Ebben a kastélyban alakult meg az országban az első magyar ún. „királyi árvaház”, melynek alapítólevelét Mária Terézia adta ki 1763. július 18-án Bécsben.¹

Az árvaház megalapítására azután került sor, miután Esterházy Ferenc a kastélyát a hozzá tartozó épületekkel, a konyhakertet a rajta levő kerti házzal örökös alapítványként felajánlotta erre a célra. A kancellár ezenkívül még 10 000 forint tőkét is letett az árvaház céljaira. A növendékek eltartására szükséges 6440 forintot a királynő a „Cassa Parochorum” tőkéjének kamataiból utalta ki. Az Esterházy Ferenc által adott pénz évi 500 forint kamatjával együtt az árvák eltartására szolgáló összeg ily módon 6940 forintra emelkedett. Ez az összeg fedezte az árvák ruházatát, élelmét, a házi személyzet fizetését és egyéb szükségleteket. Esterházy Ferenc később a kastély közelében, a Feketevízen levő 20 000 forintot érő malmát is az árvaház javára íratta.²

Időnként az árvaház más forrásokból is kapott anyagi segítséget. Egy ilyen eseményről közöl adatot a deáki plébános 1958. június 3-án keltezett, Vöröss János tallósi plébá-

noshoz írt levelében: „Megnéztem a Rendtörténetünket is, ebben egy adatot találtam: Somogyi Dániel főapát kétezer forintot adományozott a tallósi árvaháznak 1770-ben.”³

Az árvaházat 75 fiú és 25 lány részére rendezték be. Az új létesítménybe eleinte csak a főnemesek és köznemesek elárvult gyermekeit fogadták be, de később elérhetővé vált a szegényebb rétegekből kikerült árvák számára is. A Katolikus Magyarország ezer éve c. mű említi, hogy Mária Terézia előszeretettel veszi fel ezekben az intézetekben a protestantizmusból megtért ifjakat. Az árvaházban való nevelésnek egyik célja a németesítés is volt.

Az árvaház igazgatása

Az árvaház feletti legfőbb felügyeletet a Pozsonyban székelő helytartótanács gyakorolta. Ennek egyik tanácsosa, gróf Balassa Ferenc lett az árvaház kurátora. Őt 1768-ban Berchtold gróf püspök követte ebben a tisztségben, majd 1775-ben ismét Balassára bízták a kurátorságot. 1780-ban a közvetlenül II. Józsefnek alárendelt Kigler Ferenc lett az új kurátor.

Az árvaház vezetősége a következő személyekből állott: lelki igazgató – az ő feladata volt az iskola irányítása, amiért 300 forint fizetést kapott; házgondnok – szintén 300 forint fizetéssel; 2 tanító és 1 tanítónő, 4 szobafelügyelő és szobafelügyelőnő (Patres familias et matres familias), 1 orvos, 1 mosónő. Az igazgatót és a házgondnokot a királynő nevezte ki.

Szily János, Szombathely első püspöke 1778-ban a kőszegi árvaház megalapításán fáradozott. Hogy a mintaként ajánlott tallósi királyi árvaház szabályaihoz hozzájuthasson, levélben kereste fel Pater Dom. Flóriánt, az árvaház lelkészét, és kérte, hogy az ottani házirendre, fegyelemre s a gazdasági teendőkre vonatkozó szabályokat és előírásokat

küldje el neki. P. Dom. Flórián a helytartótanácsához utasítja Szilyt, aki 1779. január 2-án kelt kérelmében onnan kéri és kapja meg a mintául szolgáló utasítások szövegét.

Vöröss János vetette papírra a következő sorokat is: „1938–1940 körül Kozma Ferenc, a szombathelyi papnevelő intézet lelkivezetője azzal jött Tallósra, hogy meg lehetne-e találni a kastély irattárában az árvaház⁴ statútumait, mert az ottani árvaház alapítólevelének hivatkozása szerint az árvaház szabályait a tallósi orphanotropheum statútumaiból vették. Ennek alapján jogosan tételezhető fel, hogy az árvaház a maga nemében akkoriban egyedülálló lehetett.”⁵

Oktatás és nevelés az árvaházban

Az intézmény keretében működő iskolát a királynő kezdetben a piaristákra bízta. A négyosztályos iskolában a tanulók – az írás, olvasás és számolás elsajátítása után – geometriával, rajzzal, természetrajzzal, gazdasági, főleg növénytermesztési ismeretekkel, a fizika alapjaival, kronológiával, Magyarország hely- és földrajzával, történelemmel és az építészet alapjaival foglalkoztak. Részbe volt az oktatásnak a testnevelés is, amely a fiúk esetében a majdani katonai kiképzésre is tekintettel volt. Gyakorolták a célba lövést, volt gerelyvetés, zászlógyakorlat, parittyalövészet, akadályfutás, birkózás, műlovaslás és szertorna (például gerendán). Az iskolában zenei oktatás is folyt. A tanulók templomi kórusának és fúvószenekarának a létrehozásában az ismert zeneszerző, Johann Nepomuk Hummel apja is segédkezett.⁶

Vöröss János feljegyzéseiben olvashatjuk, hogy „Az árvaház idejében a Zátornynak nevezett parkrészen a Feketevíz folyó második, mesterséges ágát a piaristák, illetve az árvaház vezetői ásatták és halastónak használták”.⁷

Fontos eleme volt az oktatásnak a munkára nevelés. Ennek célja az volt, hogy mind a fiúkat, mind a lányokat kézügyességre is tanítsák, nevezetesen: varrni, szőni, kerti munkákra és selyemhernyó-tenyésztésre. Ez utóbbival azt akarta Mária Terézia elérni, hogy idővel Magyarországon elterjedjen a selyemhernyó tenyésztése, a selyem feldolgozására gyárakat állíthassanak fel, s a nyersanyagot ne kelljen külföldről beszerezni. A külön osztályba járó lányok a kézimunka mellett főleg szövással foglalkoztak. Végző soron az árvaházi nevelés célja az volt, hogy a növendékek részesüljenek keresztény oktatásban, erkölcsös nevelésben, tanuljanak meg magyarul és németül írni és olvasni, szerezzék meg a szükséges számtani ismereteket, s mindezek birtokában az árvaházat elhagyva képesek legyenek szorgalmukkal és munkájukkal megteremteni életszükségleteik feltételeit.

A gyermekeket, mikor a megfelelő kort elérték, mesteriség tanulására adták. Az intézetből kilépők útravalóként új ruhát és kisebb hasznavehető dolgokat kaptak; az inasévek alatt a mester is megkapta a neki járó díjat. Ez utóbbi kiadásokat negyedévenként a templomban történő gyűjtés révén fedezték.⁸

Nádszeg történetében az 1781-es évről olvashatjuk, hogy „A plébánián ebben az időben a gazdasszony, szolgáló, szolgálólány, valamint egy árvalány segédkezett. Az utóbbi a tallósi árvaházból jött. Bérük 10 forint volt évente”.⁹

Az iskolának később továbbképző tagozata is volt, ahol népiskolai tanítókat neveltek. A növendékek közül az intézeti felcser is kapott néhány tanítványt.

Eva Kowalská az árvaházi iskolában folyó nyelvoktatásról a következő adatokat szolgáltatja: „Az árvaházi iskola annak alapján is a korabeli jelentős tanintézetek közé volt sorolható, hogy rendszeressé vált benne a tanulók anya-

nyelvi oktatása. Itt lett először rendes tantárgy a szlovák (ugyanígy a magyar) nyelv, ami azt jelenti, hogy iskolai funkciója már nem korlátozódott csak a fordításra és az iskolai oktatás kezdeti szakaszára. Rendszeresen tanították a nyelvtant, a helyesírást és a mondattant, mégpedig több mint 10 évvel a Bernolák-féle szlovák irodalmi nyelv kodifikálása előtt. Ráadásul a szlovák nyelvet nemcsak a szlovák származású gyerekek tanulták: az árvaházban következetesen érvényesült a felvilágosodásnak az az elve, amely szerint Magyarország népeinek minden nyelve hasznos. A tolerancia jegyében alakult ki az a gyakorlat is, hogy az intézet kapui egyaránt nyitva álltak a katolikus és nem katolikus gyerekek és nevelők előtt.”¹⁰

Az árvaház áthelyezése

1780-ban az árvaházat áthelyezték ugyancsak az Esterházy Ferentől adományozott szenci fegyház épületébe. Egyik okául az áthelyezésnek a régiek azt is emlegették – amint azt Vöröss János írja krónikájában –, hogy abban az időben Tallóson a közeli hínarak, mocsarak, kiöntések a szűnyoghadat valósággal ontották magukból, amiért Tallós és környéke maláriás vidék volt. Ez hihető, mert még az 1890-es évek elején is az volt.

Holéczy Ignác tallósi esperesplébános 1896-ban a következőket írja: „Szempcz városának levéltárában található a pozs. megyei tanító testületnek 1884. évi május hó 14-én és 15-én tartott gyűlésén felolvasott okmány szerint nevezett intézet Szempcz városába helyeztetett át azon okból, mert Mária Terézia királyné az árva fiukat műszaki tisztékké kívánta képeztetni – aknák és alagutak ásására a hegyes-völgyes szempczi határ igen alkalmasnak kínálkozott. Az intézet növendékei által ásott aknákra még ma is rátalál-

nak; azon mondát fűzik hozzájuk, hogy a Szent Márton erdőben régen volt zárdának lakói azokon jártak föld alatt Szempczre.”¹¹

Az intézet Szencre történő áthelyezéséről Vajna Károly Hazai régi büntetések c. könyve ad viszonylag gazdag tájékoztatást.¹² Ebből megtudjuk, hogy az áthelyezést a magyar udvari kancellária 1779. november 26-án a 6096. szám alatt kelt leiratával rendelte el. A leirat szerint ez az intézkedés „sokféle” okból történik, de ezek közül egyet sem említ. Az okokat egy későbbi iratban találjuk meg, az 1780. január 28-án keltezett 578. számú udvari kancelláriai felterjesztésben. Ez felhossa, hogy a fenyítőháznak Tallósra az árvaház helyére és az árvaháznak a szenci fenyítőházba való átköltöztetése mind a két intézményre nézve nagyon előnyös. Az árvaház az országút mellett lesz, a járókelők szeme előtt, ami több szempontból is jelentőséggel bír. Egyrészt a felügyelők kénytelenek lesznek nagyobb gondot fordítani a fegyelemre és a rendre, másrészt pedig több jószívű embert fog arra indítani, hogy az árvaháznak anyagi segítséget nyújtson. Nem elhanyagolható körülmény az sem, mint azt a felterjesztés megjegyzi, hogy a Szencen fölnevelt gyermekek könnyebben találnak alkalmat az elhelyezkedésre, mint a félreeső Tallóson. Okként szerepel az is, hogy a levegő Szencen sokkal egészségesebb, mint Tallóson, ahol az árvák között mindig sok volt a megbetegedés. A fölterjesztés egyúttal felsorolja azokat az előnyöket is, amelyek a fenyítőháznak származnak az átköltöztetésből. Ilyen ok például a község közelében folyó Duna (Kis-Duna), mely jó alkalmat fog nyújtani a gyártmányok és készítmények előnyösebb és könnyebb eladására, a község mellett folyó Feketevíz, melyet jól fel lehet használni majd bőrgyártásra. A rabokat is könnyebb lesz Tallósra szállítani, s az új helyen elkülönítésük is jobban lesz megoldható.

A fölterjesztésben szó esik a tallósi kastély átalakításí terveiről is. Az udvaron levő házra emeletet szerettek volna építtetni hálószobák számára. Az átalakítás és az építkezés költségeit 20 000 forintban állapították meg. Minthogy a lányok számára már engedélyeztek 4000 forintot, a szükséges összeg 16 000 forint lett volna. A pénzt a következő három forrásból remélték megszerezni: 1. A nyitrai püspökséghez tartozó skachani¹³ uradalom jövedelméből, 2. Abból a 6000 forintból, melyet egy Baranyi nevű illetőnek házassága érvénytelenné nyilvánításáért Rómába kellett volna fizetnie, s mellyel kapcsolatban felmerült annak a lehetősége, hogy esetleg kegyes alapítványra fordítják, 3. A tallósi árvaház megtakarított pénzéből, ahonnan a szükséges összeget esetleg még előlegezhették is volna. Mint megtudjuk, a királynő erre a fölterjesztésre saját kezűleg írta rá, hogy „a kancelláriával mindenben egyetértek, hogy a költségekre ne tekintsek, a mi mindkettő számára megkívántatik, mivel ez a legjobb mindkettőre nézve... Ha lehetne örömet látnám az árvákat május 13-án Szempczen”.¹⁴

A fenyítőház áthelyezésének fő oka tehát az volt, hogy az árvaháznak akartak kedvezni azáltal, hogy a fenyítőháznak használt, jó karban levő és sokkal, kétszerte tágasabb szenci épületbe vigyék át a roskatag és nedves tallósi kastélyból.

A költözködéssre vonatkozó intézkedéseket a következő két okmány tartalmazza:

„A tallósi kir. Árvaháznak Szempczre s a szempczi f.-háznak Tallósra áthelyezésével járó költségek előirányzására kiküldött bizottság

1780. január 20-án.

Gr. Balassa Ferencz elnöklete alatt és Skerlecz Ferencz tanácsos,

Geramb Ernő kapitány kir. árvaházi igazgató,
Santner István szempczi f.-házi igazgató és

John Antal jegyző jelenlétében ülést tartott:

Az arról fölvetett jkv.¹⁵ szerint a különféle okokból elrendelt áthelyezés, az árvaház igazgatójának véleménye szerint a f.-házra nézve legkevésbé sem káros, sőt előnyös, ott is lesz annyi helyiség s a szökés ellen is olyan biztonsága mint itt, az árvaház pedig az áthelyezés által, miután annak a piárista atyák egykori épülete átengedett, úgy helyiségek, mint más előnyök tekintetében a jelenleginél sokkal jobb állapotba jut.

Az áthelyezéssel járó költségek:

a mesteremberek mellékelt előirányzata szerint	11 700	frt
a szállításra	1 000	frt
a keresztfalra és más előre nem látott szükség – letekre	3 300	frt
Összesen	16 000	frt.

Az átszállítást az árvaházi igazgató úgy véli foganatosítandónak, hogy mindkét intézet saját helyiségeibe annyira összehúzná magát, hogy mindkét helyen egy-egy emelet a kívánt módon előre átalakítható legyen, azután pedig mindkét intézet a házi eszközöket és szerelvényeket rendre átköltöztetné, a személyzet átszállítása pedig ugyanazon napon venné kezdetét.

A f.-ház igazgatója szükségesnek tartja, hogy Tallóson egyéb épületváltoztatásokon kívül – egy 14 öl hosszú raktár építtessék.

A bizottság elfogadja a javaslatot, hogy a már utalványozott 4400 frton fölül 16 000 frt költséggel az átalakítások és átköltöztetés az árvaház igazgatója által foganatosíttassék.”¹⁶

A másik okmány pedig a következő:

„Mária Terézia stb.

Főnséges Fő-Herczeg stb. a tallósi árvaház és szempczi f.-ház kölcsönös áthelyezésére vonatkozó mindkét részről

tett, általatok Kedvelt Híveink a külön jegyzőkönyv és ide visszazárt eredeti okmányok mellett fölterjesztett észrevételeket bővebben megfontolván és kegyesen tekintetbe vevén m. kir. udv. főkancellárunknak az árvák iránt, a lányok számára külön ház és telek átengedése által újabban tanúsított bőkezűségét, az áthelyezés javaslatba hozott eszméjét teljesen jóváhagyjuk, egyszersmind kegyelmesen akarjuk, hogy a Tallóson az udvar közepén újonnan építendő emelet a javasolt emelettel is nagyobbíttassék¹⁷ és az egész annyira sietessék, hogy az árvák a jövő május hó 13-ig Szempczre vitethessenek. Egyébként Kedvelt Híveink nem sokára intézkedés fog tétetni az iránt, hogy a leányok épületére általunk már más alkalomból kegyesen engedélyezett 4000 frt oda azonnal kifizettessék, a többi 16 000 frt pedig azonközben az árvaházakra gyűjtögetett alapból előlegeztessék, a míg ezen előlegezett összeg a legközelebről kegyelmesen kijelölendő alapokból az említett árvaháznak megtéríthető lesz.

Kelt Bécsben, 1780. február 4-én.

Mária Terézia s.k.

Gróf Esterházy Ferencz s.k.

Gaszner József s.k.”¹⁸

A kölcsönös átköltözködés 1780. április 24-e előtt történt meg; azért kellett annak a jelzett nap előtt megtörténnie, mert a fenyítőház sütőházának 20 forintért való bérbeadásáról a szerződést ezen a napon állították ki Tallóson.¹⁹

Az árvaház az áthelyezés utáni időben

Pozsony vármegye történetében olvashatjuk a következő sorokat: „Három érdekes, régi épülete van (ti. Szencnek). Az egyik az ú.n. »Török ház«, mely ma szolgabírói hivatal és lakás. Külső alakja után ítélve Rákóczi korabeli épület

lehet és az Esterházyak birtokbalépése idején vadászkastélynak épült, továbbá egy »Nagy-Stift« és egy »Kis-Stift« nevű épület, melyek ma az Esterházy Mihály gróf uradalmi épületeihez tartoznak. A Nagy-Stift azelőtt női fegyház volt, később árvaház, a Kis-Stift pedig a piaristák gimnáziumának adott szállást, amint az a régi városi jegyzőkönyvből kitudjuk.”²⁰

Tehát az árvaház Szencen a Nagy-Stift nevű épületben lelt új otthonra.

Az új székhelyű intézetben több száz gyermeket helyezhettek el. Iskolájában – ünnepélyes összejövétel keretében – 1780. május 13-án kezdődött meg a tanítás.²¹

Eva Kowalská kutatómunkájának eredményeként tudjuk, hogy „Szencen a sokoldalú műveltségű és különösen a természettudományokban kiváló Frendel István volt az első igazgató. Vegytannal és kísérleti fizikával foglalkozott, s néhány mezőgazdasági témájú művet is megjelentetett. A rajzot és az építészet alapjait Scherzinger János tanította. A szlovák nyelvet Inocent Schröck, később Dominik Kušák, majd Ján Wohlgard oktatta, de az iskola minden pedagógusa tudott szlovákul. A szlovák és a magyar nyelv oktatásának az 1. és a 2. osztályban két órát szenteltek. Egyébként az oktatás német nyelven folyt.”²²

Mivel Szenc Pozsonyból jobban megközelíthető volt, mint Tallós, az iskola munkájára jobban odafigyeltek nemcsak a világi és egyházi előljárók, hanem a pozsonyi felsőfokú tanintézetek tanárai és rektorai is. A vizsgák lefolyásáról részletes nyomtatott beszámolók jelentek meg, feltüntetve a tanulók számát és a tantestület összetételét is.

Idővel az árvaház férőhelyeinek száma ötvenre csökkent, és az intézetet 1786-ban Pozsonyba helyezték át. Itt még egy darabig megmaradt önálló iskolája, de miután azt 1793-ban megszüntették, a növendékek a pozsonyi népiskolákba

kezdték járni. Ezek színvonala nem mindig érte el az árvaházi iskola színvonalát. Ráadásul a fiúkat sok iskola „munkára nevelésre” küldte a helyi manufaktúrákba, s ennek nyilvánvaló hatása volt tanulmányi eredményeikre. A népiskolai tanítók képzése már Szencen megszűnt. A folyamat végén megszűnt egy olyan oktatási intézmény, amely a szociális gondoskodás korszerű és a pedagógia haladó elvei szerint működött.²³

1800-ban Győrbe került az intézet, ahol még kilenc évig állott fenn. A hozzája kötött alapítványokból keletkezett a győri árvaalap, amelynek kamatait az intézet eredeti rendeltetésének megfelelően később is vagyontalan, katolikus vallású árvák segélyezésére fordították.

Az 1821–1828. évi uradalmi számadások Szencen még mindig „Orphanotropheum”-ot emlegetnek, mint amelynek majorságában „rétei Dóka” magtárt kezel.²⁴

Jegyzetek

- 1 Kowalská, Eva: Szociális gondoskodás a hűbériség korában. In.: Természet és Társadalom, XXIX. (1989) 8. sz. 58. Magyarország történeti kronológiája (II. kötet 1526–1848, második kiadás, főszerkesztő Benda Kálmán, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983, 579.) közlése szerint az árvaház 1763. július 21-én jött létre.
- 2 Kowalská, 58.
- 3 A tallói római katolikus plébánia irattárában.
- 4 „A szombathelyi árvaház” cím alatt az Ország-Világ c. lapban (IX. füzet, 1880, 199.) a következőket találjuk: „Az épület tervét nyilvános pályázat mellett Graber Ferencz bécsi építész készítette és Hanszmann Alajos budapesti műegyetemi tanár és Kluger József állami mérnök vizsgálták felül, és az építkezés, mely többnyire helybeli iparosok által teljesített, 1877. márczius hó 26-án vette kezdetét és 1878. május hó 31-én fejeztetett be.”

- 5 A tallósi plébánia irattárában.
- 6 Hummel Nepomuk János (1778 Pozsony–1837 Weimar) jeles zongoraművész és zeneszerző édesatyja, Hummel Nepomuk József színházi karnagy volt Pozsonyban és Bécsben.
- 7 A tallósi plébánia irattárában.
- 8 Kowalská, 58–59.
- 9 Novák Veronika összeáll.: Nádszeg – múlt és jelen. Magyar Vasárnap Kiadó, Komárom, 2000. 115.
- 10 Kowalská, 59.
- 11 A tallósi plébánia irattárában.
- 12 Vajna Károly: Hazai régi büntetések. I., Budapest, 1906. 85–87.
- 13 Szkacsány, szlovákul Skačany.
- 14 O.L.udv. kanc. 578/1780 (Vajna Károlytól).
- 15 O.L. 5850/1780 (Vajna Károlytól).
- 16 Vajna, 86.
- 17 Ennek az emeletnek az építése abbamaradt. (Vajna, 87.)
- 18 O.L. 984/1780 (Vajna, 87.)
- 19 Vajna, uo.
- 20 Borovszky Samu szerk.: Magyarország vármegyéi és városai. Pozsony vármegye. Budapest, é.n.115.
- 21 Kowalská, 59.
- 22 Uo.
- 23 Uo.
- 24 Vöröss János: A tallósi kastély, 4. (Kézirat a tallósi plébánia irattárában.)

H. NAGY PÉTER

A vér zenéje

„A sci-fi legjava szerintem igenis jelentékeny irodalmi forma, noha egyes irodalomtudósok sznob módon lébecsülik.”¹ Dawkins helyzetjelentése annak ellenére megállja a helyét, hogy ellenpéldákat is lehetne sorolni a közelmúltból: a sci-fire és a peremműfajokra irányuló figyelem begyűrűzött az irodalomtudomány területére is. Az angol sztárbiológus persze nem az egyetlen, aki – természettudós lévén – az irodalom eme speciális válfajának megkerülhetlenségére figyelmeztet. Se szeri, se száma azoknak a nyilatkozatoknak, melyek a fenti szituációból indulnak ki. Sőt a tudománynépszerűsítő irodalom rendre beleütközik ehhez hasonló dilemmákba. Kétségtelen ugyanis, hogy rengeteg sci-fi ötlet szolgáltathat alapot bizonyos – korántsem légből kapott – teóriák magyarázatához, elősegítve ezzel igen bonyolult kérdések megértését. Talán nem járunk messze az igazságtól, ha a felől érvelünk, hogy a sci-fi megítélését jócskán befolyásolta a „műfaj” természettudományos orientációjának megváltozása. Miről is van szó?

A science fiction mindig is vonzódott a biológiai témákhoz. Míg azonban a klasszikus sci-fi elsősorban a fizikai, asztronómiai stb. ismereteket hasznosította, addig a 20. század utolsó harmadának Új Hulláma (mindenekelőtt a Hard SF-re kell itt gondolni) megtörte az ilyen típusú fiktív világalkotás dominanciáját. Bár addig is számos biológiai előfeltevés került napirendre a „műfajon” belül (pl. mutációktól való félelem, az intelligencia kiterjeszthesége, idegen evolúció, a test manipulációja stb.), a biológia genetikai fordulata után a helyzet alapvetően megváltozott. Nagyon beszé-

des például az, hogy még a gép és ember szimbiózisára épülő cyberpunk sem kerülhette meg a biológiai identitás problémáját. Ezzel párhuzamosan az ismeretelméleti érdeklődés ontológiai felváltása is együtt járt olyan fejleményekkel, melyeknek tudományos előfeltevései a (szocio)biológia területéről származnak.

Példaképpen egy olyan alkotásról ejtenék néhány szót, amely sajátos pozíciót tölt be a cyberpunk kánonban. Scott Bukatman szerint Greg Bear *A vér zenéje* című szövege „példaértékű elbeszélése a vírusfertőzés, a mutáció, az organikus/technológiai interfész belső robbanásának; a test eltűnésének és a szubjektum halálának”.² A regény – nagyon leegyszerűsítve – arra épül tehát, hogy olyan, genetikailag módosított limfociták támadják meg az emberiséget, melyek értelmes vírusokként szaporodnak és terjednek. A molekulák komplex mikroorganizmussá állnak össze, melynek saját viselkedése, szociális rendszere és napirendje van. A fertőzés során ezek a „lények” átépítik a gazdatestet és kommunikálnak vele; a járvány eltörli az individualitást, majd kaput nyit egyfajta poszthumán rendnek. A vér tehát – ebben az értelemben – „önálló” életre kel s a folyamat következtében a szereplők – bizonyos perspektívából tekintve – galaxisokká változnak át, mielőtt beolvadnának a „gondolat univerzumába”.³ Vegyük szemügyre a folyamatot kicsit közelebből a molekuláris biológia eredményei alapján.

„Ha mind egyformán érzékenyek lennénk egy vírusra, akkor egyetlen járvány az egész emberiséget elpusztíthatná.”⁴ Látenszen ez a gondolat képezi Greg Bear regényének kiindulópontját, kiegészülve azzal a kérdéssel, hogy mi is történne, ha ezek a támadók intelligenciával rendelkeznek. Az inváziós sci-fi hagyományának módosításaként azonban ezek az „idegenek” nem valamely *külső* világból érkeznek, hanem *belülről* támadják meg az emberiséget,

egyéneknél. Ugyanakkor a járványt mesterséges körülmények között kikísérletezett organizmusok okozzák, mely jelenség a regényben elválaszthatatlan a DNS-kutatástól. Nézzük röviden, miről is van szó.

Vergil Ulam, a Genetron cég kutatója magánkísérleteket folytat: DNS-összetevőket tervez tiltott mikroorganizmusokhoz; emlősök génjeit rekombinálja, vírus- és baktériumgéneket kever hozzájuk. Célja az értelmes sejt kitenyésztése. Munkáját a „biologika” felfedezése kifejezéssel illeti, ami a biocsip-fejlesztés egyik mellékága a fikció szerint. Eljárása a következőképpen működik. Bázisláncokat dolgoz ki, melyek mindegyike egy DNS-RNS-fehérjelogika alapját képezi. Ezeket *E. coli* baktériumokba ülteteti körkörös plazmidok formájában. A baktériumok beépítik saját DNS-állományukba a plazmidokat, majd osztódáskor továbbadják a „biologikát” az új sejteknek. Közben Vergil vírusok közreműködésével (fordítótranszkriptáz) létrehozza a visszacsatolási hurkot az RNS és a DNS között. „Mihelyt a hurok a helyére került, a sejtek kifejlesztették saját memóriájukat, valamint azt a képességet, hogy feldolgozzák a környezetükből származó információkat és azok szerint működjenek.” Ezzel tulajdonképpen – nanotechnológiai párhuzammal élve – apró számítógépeket hoz létre, melyek autonóm egységekként működnek; elkezdenek „gondolkodni”, illetve elkezdenek bonyolultabb „agyat” felépíteni. „A baktériumok – ezek az alacsonyrendű, sejttag nélküli lények – többre lettek képesek a soksejtű eukariótáknál” – összegzi a folyamatot az elbeszélő.

A java azonban még csak ezután következik. A módosított *E. coliból* Vergil kivesszi „a legfinomabb biológiai szekvenciákat”, és B-limfocitákba, a saját véréből származó fehérjesejtekbe ülteti be őket. Közben számos intronszálát (fehérjéket nem kódoló memóriatárolókat) kicserél a maga

által fejlesztett láncokkal. Az eredmény: a limfociták képesek lesznek arra, hogy interakcióba lépjenek egymással és a környezetükkel, illetve a hihetetlen gyors tanulás közepette nem önmagukat reprodukálják, hanem belevetik magukat a „genetikai cserék orgiájába”. Mindez természetesen lenyűgözi az alkotót: „Vergil áhítattal figyelte a dolgukat végző limfocitákat. Gyönyörűek voltak. A gyermekei voltak, vér a vérből, gondosan táplálta, nevelte, operálta őket, legalább ezerbe személyesen, saját kezűleg oltotta be a biológiai anyagot. Most pedig szorgosan átalakították összes társaikat és így tovább és így tovább...” Nos, miután Vergil munkáját felfüggeszti a cég vezetősége, a biológus magába fecskendez egy adag intelligens limfocitát, és a beláthatatlan következményekkel járó történet itt veszi kezdetét.

Mielőtt továbbmennénk, érdemes röviden kitérni néhány szövegszerű összefüggésre. A regénybeli elbeszélő többször megemlíti, hogy Ulam nem a semmiből teremtette meg a sejtekben a „biologikát”. Ez a kijelentés nemcsak a történet előzményeire tett önreferens, illetve a természeti folyamatok továbbvitelére tett utalásként fogható fel, hanem olyanként is, amely kifejezetten a biológia közelmúltjára tereli a figyelmet. Egyfelől elmondható, hogy a „biologika” metaforája által jelölt eseménysor kidolgozása nagy valószínűséggel sokat köszönhet James D. Watson kutatási eredményeinek. Az amerikai tudós ugyanis számos alapműben tette közzé azokat a fejleményeket, melyek megváltoztatták a 20. századi biológia érdeklődési irányát. (A DNS genetikai szerveződése mellett a limfociták viselkedésére is kitér a szerző *A gén molekuláris biológiája* című könyvében.⁵)

Másrészt a regényben utalás történik Dawkins „önző gén”-elméletére és ezzel párhuzamosan az „életerő”-hipotézis cáfolatára is. Ennél azonban itt fontosabb, hogy a gén-

manipulált limfociták jellegének megközelítéséhez kiindulópontot nyújthat a ráksejtek burjánzása, illetve a szimbiota baktériumok néhány tulajdonságának megértése. Az előbbi érdekessége, hogy a ráksejtek saját vérkeringést indítanak be, az áttétképződés során pedig az alapmembrán lebontása után a vérereket vándorlási útvonalként használják.⁶ Az utóbbiból azt érdemes kiemelni, hogy a faji emlékezet átadása szerint a szimbiota baktériumokba és vírusokba beoltódik a molekuláris memória, a fertőzés során aztán átviszik ezt a „memóriát” a másik egyedbe, a szomatikus sejtekbe. Ulam limfocitái (a noociták) szintén a vérben közlekednek, illetve a gazdaszervezettel való kommunikációjuk során átrendezik, tökéletesítik azt. A regénybeli járvány innen nézve akár jótékony hatású mechanizmusként is felfogható, hiszen a testi képességek feljavítása után egyfajta testen túli létezés (virtuális memória) jutalmával kecsegtetnek.

A történet további menetében fontos állomás a noociták szétraajzása. Civilizációjuk fejlődése után ugyanis e mikroorganizmusok képesek lesznek elhagyni a gazdaszervezetek határait. „Az a rózsaszín a vízben nem szappanhabnak látszott. (...) – A bőrömből jön. Nem mondanak meg nekem mindent, de azt hiszem, felderítőket küldenek ki. Űrhajósokat!” – kommentálja az eseményeket Ulam. Remek allegóriája ez annak, ahogy a földi civilizáció is felépült és komplexebbé vált. A néhai kitűnő Carl Sagan szokta emlegetni, hogy ha egy külső megfigyelő folyamatosan a Földet tanulmányozná nagy távolságból (tehát nem az evolúció menetére, a kontinensek mozgására stb. koncentrálna), igen sokáig nem tapasztalna szinte semmit. A statikus kép aztán egyszer csak óriásit változna: apró tárgyak jelennének meg a bolygó körül, illetve indulnának naprendszerbeli utazásra, majd azon túlra.⁷ A noociták esetében ugyanez zajlik, egy

bizonyos határt elérve képesek lesznek elhagyni „saját” galaxisukat. Ezzel a mozzanattal veszi kezdetét a noocita civilizáció „úrkorszaka” és a Föld totális átépítése, melynek első fázisa Amerika biológiai tájja változtatása.

Az intelligens járvány több szálon futó terjedésében fontos szerepet játszik továbbá a fentebb idézett Jacob-féle összefüggés, mely szerint a fertőzésre való fogékonyság tekintetében mindenkor vannak kivételek. A regény Ulam halála és Bernard karanténba vonulása utáni része több ágra szakad, a fókusz azokra az embercsoportokra helyeződik, melyek ellenállnak a „kórokozóknak”. A magyarázat kémiai: ezeket a szervezeteket azért nem „támadják meg” a noociták, mert nem hatolhatnak beléjük anélkül, hogy el ne pusztítanak őket. Ez az elv a szimbionta kapcsolatok lényegének újabb kiváló példája. Gazdatest és parazita (időszakos) együttműködésének feltárása kulcsszerephez jutott az utóbbi évtizedek biológiai gondolkodásában. Bear regényének keletkezésével kb. egy időben ugyanis rendkívül megnőtt az érdeklődés a szimbiogenezis iránt. A téma kutatási eredményeinek remek összefoglalását nyújtja Lynn Margulis *Az együttélés bolygója* című könyve, mely az evolúciós változásokat szimbionta kapcsolatokra vezeti vissza. „A szimbiózis nem marginális vagy ritka, hanem sokkal inkább természetes és általános jelenség. Szimbiotikus világban élünk” – írja a tudós szerző.⁸

Szemponctunkból természetesen az érdemel nagyobb figyelmet, ami a regény említett „túlélési” cselekményszálát megalapozza. Ez a következőképpen foglalható össze. A paraziták rendszerint nem ölik meg a gazdát, hiszen ez nem áll érdekükben, ugyanis életterük szűnne meg. A gazda-parazita viszony jelentékeny hányada egyfajta „intim” kapcsolat, melyből mindkét fél hasznot húz. Sőt a szimbionta kapcsolatban a partnerek kölcsönösen növelik a másik fél

túlélési és szaporodási sikerét. A noociták esetében úgynevezett kolóniaparazitákkal állunk szemben, melyek célpontja nem egyetlen egyed, hanem „civilizációjuk” fejlődése után a gazdaegyedek teljes kolóniája. Itt válik érthetővé, hogy ebből az invázióból olykor kimaradhatnak egyedek, melyek éppen azért alkalmatlanok a gazdaszerepre, hogy „megfertőzésük” azonnali halálukat okozza, s így alkalmatlanok a járvány terjesztésére. A noociták figyelme tehát korántsem egyfajta „humánus” megnyilvánulása, hanem nagyon is következetes biológiai viselkedés.

A felvillantott összefüggésekből talán kitetszik, hogy a Greg Bear-szöveg befogadását nagyban befolyásolhatják az olvasó biológiai előfeltevései. Megkockáztatható, hogy azok, akik a fentiekhez hasonló kérdéscímű felől közelítenek a regényhez, érzékelné fogják annak kettős dinamikáját. Az irodalmi hagyomány alkalmazása ugyanis pusztán azt tenné lehetővé, hogy Ulam történetét kortárs *Frankenstein-újraértelmezésként* interpretáljuk, mely a tudomány veszélyeire, önpusztító erejére figyelmeztet. Arra nevezetesen, hogy Ulam a tudományra támaszkodva szörnyeteget alkotott. A szituáció azonban nem ennyire egyszerű. A noociták által nyitott „kapu” ugyanis evolúciós lépésként is felfogható, mely átvezeti az emberiséget egy újabb távlatokat nyitó szimbiózisba. Az individualitás eltörlődése, az „egyén” millió másolatban való továbbegzisztálása ebben az esetben nem feltétlenül veszélyként funkcionál, hanem pozitívumként, mely előfeltétele egy mindenfajta utópikuságtól mentes kollektivitásnak. Az egybeolvadás következtében a csoporttudat képes lesz arra, hogy – mint az a regény végső jelentésként kiderül – memóriájából lejátssza a személyiség meg nem valósult, alternatív életét. „Millió irányban indulhatok el, millió életet élhetek (és nem pusztán a vér zenéjében – a Gondolat, a Képzelet, a Fantázia

Univerzumában!), aztán összegyűjthetem énjeimet, konferenciát rendezhetünk, és kezdünk mindent előlről. Büszkeségen túli, pozitív narcizmus ez, mert nagyszerűbb, mint egyszerűen örökké élni” – vallja utolsó naplójegyzetében Bernard. A „Gondolat, a Képzület, a Fantázia Univerzuma” tehát biológiai perspektívából akár előrelépésként is értelmezhető. E kettős kötődésű modalitás olyan ismérve Bear regényének, mely bizonyosan esztétikai megformáltságot eredményez.

Elképzelhető persze a regénynek olyan befogadója is, akinek vilásképe nem teszi lehetővé az ilyen jellegű olvasatot. James D. Watson fogalmazott egyszer úgy, hogy nem a tudomány eredményeitől kell tartani, hanem azoktól, akik félreértelmezve vagy ideologikus okokból kihasználják azokat.⁹ Greg Bear regényének az is érdeme, hogy következetesen végigvisz egy ezt modelláló történetet, miközben a szereplőkön keresztül rálátást biztosít annak mindkét oldalára. (Nem véletlen a szöveg vége felé az Einstein Rooseveltnek írt levelére tett utalás!) *A vér zenéje* innen nézve – Bear Watson-olvasataként – arról is szól, hogy az emberiség olyan evolúciós partnert is kifejleszthet, amely az egyedi organizmus szempontjából megszünteti ugyan, de egy másik, molekuláris dimenzióban újraalkotja azt, amit életnek nevezünk.

Jegyzetek

- 1 Richard Dawkins: *Szivárványbontás. Tudomány, szemfényvesztés és a csoda igazsága*, fordította Kertész Balázs, Vince Kiadó, Budapest, 2001, 40.
- 2 Scott Bukatman: *Terminal Identity. The Virtual Subject in Postmodern Science Fiction*, Duke University Press, Durham and London, 1993, 268.

- 3 A regényből vett részleteket a következő kiadás alapján idézem: Greg Bear: *A vér zenéje*, fordította Szilágyi Tibor, A sci-fi mesterei, Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest, 1991.
- 4 Francois Jacob: *A lehetséges és a tényleges valóság*, fordította Szilágyi Tibor, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1986, 128.
- 5 James D. Watson: *A gén molekuláris biológiája*, fordította Dr. Gervai Judit és Veress Zoltán, Medicina Könyvkiadó, Budapest, 1980.
- 6 Vö: Robert A. Weinberg: *Ha egy sejt megkerül. Hogyan alakul ki a rák?*, fordította Schoket Zsófia, Vince Kiadó, Budapest, 1999, 128–131.
- 7 Carl Sagan: *Broca agya. Gondolatok a tudomány romantikájáról*, fordította Both Előd, Akkord Kiadó, Budapest, 2001, 159–160.
- 8 Lynn Margulis: *Az együttélés bolygója. Az evolúció új megközelítése*, fordította Schoket Zsófia, Vince Kiadó, Budapest, 2000, 13.
- 9 James D. Watson: *DNS – Az élet titka*, fordította Boross Ottilia és Garai Attila, HVG Könyvek, Budapest, 2004. Valójában a teljes könyv ajánlható ehhez a problémakörhöz, hiszen – ahogy a szerző fogalmaz – „az ideológia és a tudomány nem fér meg egy csárdában”. Uo., 382.

A török költészet antológiájára emlékezve

Megvallom, hogy meglepett Hodossy Gyula barátom kedves megkeresése, hogy írással szerepeljek a *Vámbéry Antológia* ez évi kötetében. Sorai szerint ez lehet „vers, próza vagy egyéb”. Nos ‘szépíró’ nem vagyok, egy tudományos jellegű írásnak pedig, gondolom, nem itt van a helye. Ilyesmi talán nagyon távol lenne a kötet olvasóitól. Hosszú gondolkodás után villant agyamba az, hogy egy irodalmi élményemet vetem papírra.

Az 1950-es évek vége felé született meg az Európa Könyvkiadónál az a terv, hogy egy nagyobb terjedelmű kötetben átfogó képet nyújt a török líra évszázadairól. A gondolatot, annak érlelődését két tényező segítette elő. Az egyik az volt, hogy a kiadó pár évvel korábban jelentette meg a török költő-óriás, Nazým Hikmet verseit és drámáit, amely önmagában is sejtette a török irodalom történeti távlatait. A tervet ugyanakkor melegen támogatta kiváló költőnk, Vass István is, aki akkor szerkesztőként tevékenykedett a Kiadónál. Ő ugyanis korábbi műfordítói tapasztalatai és élményei alapján már akkor nagy barátja lett a török lírának.

Az Európa Könyvkiadó valóban nagyvonalú tervet Kovácsolt: a török líra hét évszázadáról, az udvari és népi költészet legjelesebbjeinek műveiről akart képet adni. A terv egy több mint 450 oldalas kötet formájában valósult meg.* A törökországi kritika állapította meg, hogy a török líra ilyen

* Szenvedélyek tengere. A török költészet antológiája. Budapest 1961.

történelmi dimenzióban és nagyságrendben való bemutatása egyedülálló volt Európában. Számomra mint huszonéves turkológus számára rendkívüli megtiszteltetést, de egyben kihívást is jelentett, hogy a Kiadó engem bízott meg a kötet összeállításával és szerkesztésével.

A munka első lépése a nyersfordítások elkészítése volt, amely egyben tartalmazta a formai jellemzőket (rímkép, szótagszám stb.) is. A Kiadó által kiszemelt műfordítók, mintegy tizenöten, ezen anyag alapján vágtak neki a munkának, hogy magyarra átültessék a török líra nagyjainak verseit.

Számomra a költőkkel való együttműködés rendkívüli, valóban felejthetetlen élményt jelentett. Sokan közülük az én generációmba tartoztak. Az élet során még sokat találkoztunk egymással, s örömmel emlékeztünk e közös munkálkodásra.

A kötetben résztvevők között volt három költő-műfordító nagyság is. Róluk többet kell szólnom. Szabó Lőrincről, Vass Istvánról és Weöres Sándorról van szó.

Szabó Lőrinc a szerkesztés éveiben már nagyon beteg volt. A Kiadó mégis úgy gondolta, hogy a kész nyersfordításokat először neki mutatja meg, hátha mégis kedve támad, ha csupán pár verssel is, a kötetben való szereplésre.

A kontaktust a Kiadó teremtette meg, eljuttatva a Mesternek a nyersfordításokat. Az ő választása, valamennyiünk meglepetésére, Nazým Hikmetre esett. Ezt talán az magyarázta, hogy a költő már korábban magyarra fordított versei bizonyára felkeltették érdeklődését, még akkor is, ha életviláguk ugyancsak távol esett egymástól. A tapasztalt és érőt műfordító a rendelkezésre bocsátott nyersfordításokból biztos kézzel választotta ki Nazým Hikmet lírájának legzebb darabjait, amelyeket csodálatos módon ültetett át nyelvünkre. De itt beszéljenek maguk a versek.

Az első, *Volt egy kékszemű óriás*, a költő egy régi szerelméhez szól, aki nem tudott a fárasztó, nehéz, nagy célokra törő óriás élettársa lenni.

Volt egy kékszemű óriás

Volt egy kékszemű óriás
s egy icipici nőt szeretett.
A nő álmaiban egy icipici ház
meg egy márványrajzsziromú, illatos,
díszloncokkal szegett, napos,
virághabos
kert lebegett.

Óriás volt az óriás szíve,
s a keze oly nagy dolgokra szabott,
hogy nem sikerült megépítenie
az icipici kéjlakot:
még kopogtatni se tudott
az icipici lány
márványrajzsziromú lonccal illatos,
virághabos
kertjének háza kapuján.

Volt egy kékszemű óriás
s egy icipici nőt szeretett.
És icipici volt a nő;
s ahogy az óriás mellett loholt a nő,
elfárasztotta a nagy út.
„Ég veled, lelkem nyugalmat kíván!” –

szólt a kékszemű óriásnak,
s egy gazdag törpe oldalán
belibbent díszloncos, napos,
virághabos
kertkapuján az icipici háznak.

S most már érti, hogy a kékszemű óriás,
óriáshoz illő szerelmeinek
még sírjuk sem lehet
ilyen márványrajzsziromú, illatos,
virághabos
loncok közt lapuló
icipici kis házikó.

A második verset a költő egy barátjának írta, akivel együtt kezdte tanulmányait és politikai tevékenységét, de aki később nem vállalta ennek nehézségeit. A napnyugta felé száguldó lovasok sorából kidőlt lovas alakja őt jelképezi.

A szomorúfűz

Folyt, folyt a víz,
Tükre futott a fűzágak alatt.
Szomorúfűzek lógatták bele hajukat!
S villogó, meztelen kardjukkal csapkodva a fák felé,
vörös lovasok száguldtak a szálló nap elé.
És hirtelen,
mint madár,
melyet golyó talál,

a csapat szárnyán hangtalan
meinging egy lovas és földre zuhan!
Száját egyetlen jajra se nyitotta ki,
csak nézte, hogy robognak társai,
csak nézett, s a szeme tárgult,
a távolodó lovak fényes patáira!
Ó, be kár,
be kár, hogy soha,
soha többé nem viszi csapzottsörényű paripa,
s fehér seregek hátában nem forog többé a vasa.
Halkul a hang, elmúlik a hang, a dobogó ütemé,
tűnnek, eltűnnek a lovasok napnyugat felé!
Lovasok, lovasok, vörös lovasok viharrajai,
lovasok szélszárnyú hadai!
Lovasok szélszárnyú ...
Lovasok szél ...
Szél ...
Szélszárnyú lovasként tűnik el, ami él!
És csöndesült lassan a csörgeteg ár,
nyúltak az árnyak,
hamuszín lett az esti táj.
Fekete fátylak terültek a halott kék szemére,
fátylak a szomorúfűz
sugarán
a sok-sok sárga levélre!
Ne sírj, szomorúfűz,
ne sírj,
a fekete víz tükrére csak tűnő jelet írj!
tűnő gyászjelet írj,
ne sírj!

Az utolsó a tenger iránt érzett szerelem megkapó leírása.

Vágyakozás

Hazamenni hív a tenger!
Dagadó kék tükreivel,
mélyét mérni hív a tenger!
Hazamenni hív a tenger!

Hajók futnak, hajók, a ragyogó láthatárig!
Nem bánattól repesnek a vitorláik.
Amíg élek, suhogásuk egyre csábít,
és mert a vég egy nap úgyis csak beállít,

vízbefúló napsugárként tükreibe
temetkezni hív a tenger!
Hazamenni hív a tenger!
Hazamenni hív a tenger!

Másik nagy műfordító-mesterünk, Vass István már korábban megismerkedett a török költészettel. Professzorom, Németh Gyula mesélte, hogy a második világháború éveiben nyersfordításokat készített számára, amelyek gyönyörűen lettek átültetve magyarra. Vass István ekkor lett 'szelmes' Nedimbe, a 18. század nagy költőjébe, aki páratlan módon tudta felidézni a török 'tulipán-korszak', a kései 'török reneszánsz' hangulatát. Vass István őt mindig az 'isteni Nedimnek' nevezte.

Bútól terhes szívem súlyát...

Bútól terhes szívem súlyát már magamban nem birom,
Menjünk együtt Szádábádba, menjünk, ringó ciprusom!
Odalent a kikötő, hatevezős csónakon
Menjünk együtt Szádábádba, menjünk, ringó ciprusom!

Menjünk együtt játszani, az idő majd eltelik,
Új szökőkútból iszunk, Teszním vize felszökik,
Nézzük, hogy a sárkány szája ontja élet-csöppjeit,
Menjünk együtt Szádábádba, menjünk, ringó ciprusom.

Menjünk együtt kóborolni tó körül, fák alatt,
Nézzük meg a palotát, mennyi szép új árnyalat,
Énekeljünk hangot váltva gázeleket, sarkikat,
Menjünk együtt Szádábádba, menjünk, ringó ciprusom.

Kérj anyádtól engedélyt, szent imára, pénteken,
Egy napot majd elcsenünk a zord világtól, édesem,
Kikötőig, halk utcákon, nem vesz észre senki sem,
Menjünk együtt Szádábádba, menjünk, ringó ciprusom.

Nem lesz ott más, csak mi ketten és egy énekes kísér,
Ott Nedim vár válaszodra és ha szád „igen”-t ígér,
Már aznapra, buja szépség, minden gondja véget ér,
Menjünk együtt Szádábádba, menjünk, ringó ciprusom.

Az antológia nyersanyagában elmélyedve Vass István újabb 'felfedezéseket' tett a török lírában. Mint Szabó Lőrinc, ő is biztos kézzel választotta ki a nagy mestereket és azok legzebb sorait. Az első vers a 16. századi nagy török költő,

Hayall, a másik kettő a 20. században munkálkodó Yahya Kemal műve.

Szenvedély, te égi gyertya...

Szenvedély, te égi gyertya, s pille én, kit vonz a láng.
Ó, gyönyör, bolondod lett szegény szívem, te tarka lánc.

Korhelyek estéje

Vissza nem térő este. Horizont. Későre jár.
Végző szakasz. Haj, életem! mulass: itt a határ.
Elhigyük-e, hogy majd megint e világra jövünk?
Mért etetnek ilyesmivel? Vigasz nem kell nekünk.
Az úrben széles szárnyait megnyitja hallgatag
A nagy kapu, s mögötte már többé nem kél a nap,
De beözönlik feketén a végenincsen éj.
Utolsó percek alkonya: szívem, kedvedre élj,
S a szerelmed pusztítson el, kínod vagy gyönyöröd:
Vagy tulipán vagy rózsza nyíljon szép szívünk fölött!

A hang

Hírét se tudom már napok óta, s íme, élek:
Szívemben a fájás lecsitul, hála az égnek.
Gyógyulni de édes, ez a béke a világgal!
Szívem szeretettől lobog, ujjongani szárnyal.
Nézvén a tavasz tiszta világát, jön az este,
Száll a derús ég alkonyi ábrándja Bebekre...
Este! Makulátlan, ragyogó arc a te lényed!
Gyúlnak ama dombon, egy-egy ablakban, a fények,
Víg homlokú várral mosolyog közbe Kücsükszu,
Hátul honi erdők vonulása, sűrű, hosszú

Lejtők körülöttem, mulatás, tarka zsvivaj bong,
Szél szalad a fák közt, valamennyi vele hajlong,
Ágaik a szél lágy ütemét lengetik egyre...
Néztem, a vizen két ladik úszik közeledve...
Mint ablak a nyárra, az a hang gyors diadalban,
Boszporusz öléből felível tágan a dallam,
Régi szerelem szállva kiárad vele dallá,
Visszhanggal a dombok sora lángolva felel rá:
Megtelt az egész táj a hegyek közt szerelemmel,
S elnyelte a dalt és ama szép hangot a tenger.

Egyszerre az álom hova tűnt? Szenvedek ébren,
Testemen a tűz-ing, amiben hajdan is égtem...
Mindenfelől ő néz, az a vágy, vérszinü mámor,
Szájában a rózsa, a kezében a pohár bor,
Szépsége betölté körülöttem a világot –
Ez volt az az este, mikor engem leigázott.

Weöres Sándor választása a 16. századi költő-király, Bakí
verseire esett. Íme két fordítása.

Nyugodj, szív...

Nyugodj, szív, és panaszod a kedvesnek ne mondd el,
Rejtsd kebeled mélységébe, lelkednek ne mondd el.

Vigyázz, őrködj, vagy bor helyett megisszák a véred,
Ezért mámorod a részeg szeműnek ne mondd el.

Ismerd önmagad, de másnak rejtelked ne tárd ki,
Tiszta borod idd fenséggel, senkinek ne mondd el.

Ha szűfi jön, a szerelem igéjét ne ejtsd ki,
Bölcs légy, titkod a tudatlan embernek ne mondd el.

Mint Jákobot hamis vérrel, rá nem szedik Bákít:
Tizenkét testvér meséjét, ismerlek, ne mondd el.

Ha sóhajtó bús kebelnek...

Ha sóhajtó bús kebelnek víg ciprusa volna,
Énekesnek engedelmes gyógyítója volna.

Megnyugszunk az igazságban, hogyha ölelés, csók
Nem naponta, mégis minden alkonyatra volna.

Rózsanyílás idején is járnánk a mecsetbe,
Ha ér partja, pohár széle, széplány ajka volna.

Kocsmá sarka, rózsaliget szöglete hasonló,
Ha tulipán-arcu csaplár s rózsás bora volna.

Rég nem sóvárogna Bákí borra és leányra,
Hogyha lélekben türelme, szívben nyugta volna.

HODOSSY GYULA

A lárma csendje

A forgatagi lárma közepette
meglélt a csend.
Csodálkoztam is eleget,
mindez hogy lehet.
Az élet fontosabb eseményei
jutottak eszembe – a csendben,
miközben majd felborítottak a sietők,
nyomatékokat adva,
hogy nincs megállás, nincs kivételezés,
ez már egy ilyen világ.
Az anyaméhben megbúvó gyermek
szívhangját hallom:
egyenletes, nyugodt hang.
Bizonytalán ő is hallja, érzékeli a csendet.
Azt gondolhatja, mindig is így lesz.
Minden erőmmel azon vagyok,
ne veszítsem el a csendet,
a forgatag jól megtaszít –
nem adom fel.
Halott szüleimet próbálom
meglepni e csenddel,
hogy együtt halljuk a halhatatlant,
a csendbe furakodó
parányi gyermek szívdobogását.
Mintha mégis minden rendben volna:
bennem a folytonosság,
a halhatatlan élet, az élhető halál,
az isteni üzenet a szentlélekről,

a határtalan fény.
E csodacsendben átlátok a forgatagon,
a vággyal teli álomjövőbe,
egy zöldellő rétre, egy kacarászó gyermekre,
hol a pillangók hada –
a természet hangjai közt – tavaszt,
s valódi csendet jelez.

JAKUBECZ MÁRTA

A kalász üzenete

A júliusi reggeleken, amikor a kertekben még ott csillognak a virágszirmokon a hajnal friss harmatcseppjei, és utánozhatatlan hangulatot varázsol eléd az ablakod alatti madárdal, megérzed, hogy ez a szépség egyszeri – ugyanígy már sohasem köszönt rád az adott pillanat, csupán hasonlóan.

S míg ekképpen tűnődve tekintesz ki ablakodból a falu végén kezdődő és a határba vezető mezei útra, lelki szemed előtt már megjelennek az aratás képei. Amint felszárad a harmat, s a reggeli kávédat is felhörpintetted már, megindulnak a gépek. Minden év júliusában ugyanazokat a zajokat hallod, s ez a folytonosság megnyugató érzését kelti fel benned. Kósza szellők hozzák feléd a beérett gabona illatát, s neked eszedbe jut, hogy sohasem hagynád el a szőlőfaludat... itt lehetsz önmagad, magyarnak ide születted, és itt kaptad meg a hit ajándékát is. Itt minden nyáron ugyanúgy intenek feléd a fák, és érett, duzzadóan mosolygó kalászok üzennek.

Megnyitod a füledet, hogy az idén is meghalld a „*kalász üzenetét*”. Igaz, ez a mondanivaló nem villámpostán jut el hozzád, és nem is az információs portálokön díszeleg. Nagyön mélyen kell ahhoz hallgatnod, hogy megértsd a vetés és aratás elválaszthatatlanságát, a „*Ki mint vet, úgy arat*” aranyigazságát. A jó vetés nyomán eljövő aratás idején a kalász a maga érettségében a kiteljesedés boldogságát lopja a szívedbe ebben a belső világodban megteremtett csendben.

De vajon mit jelent „érettnek” lenni? Érettségi bizonyítványt és néhány keserű csalódást abszolválni? Eljutni a semmibe mutató legyintés mozdulatáig? Avagy az a lelkiekben érett, aki már úgy érzi, eléggé „bölc” ahhoz, hogy magvas tanácsokat osztogasson a lelki zűrzavarban tengődő embertársainak? Az érettség által egyszerre csak hipp-hopp az erkölcsiség megtestesült szobraivá válhatunk? Vagy egyértelműen akkor válunk éretté, ha már számot tudunk vetni az életünk hullámvölgyeivel?

Nem! A kalász mást üzen. Ahogy a létét teljes mértékben Istenre bízza, amint önátadóan hagyatkozik rá az isteni gondviselésre, és a magvetéstől kezdődően türelmesen várja ki, éli meg saját fejlődési stádiumait a csírázástól a szárba szökkenésen át a zöld szín aransárgába fordulásáig, azzal példát mutat az embernek. Mi gyakran kapkodunk, „sokat markolunk”, mert türelmetlenségünk arra sarkall, hogy elszánt vágtaiba kezdjünk, vehemensen küzdve az életszentség magunk által választott útján. S míg Isten felé törtetünk, kiabálva tülekedünk, másokkal tán még versengve is, erőszakosan arra törekedve, hogy Isten vegyen már végre észre bennünket, s hajoljon le hozzánk, hajlamosak vagyunk elfeledkezni arról, hogy nem mi érleljük saját magunkat. Kiválasztottak. Az isteni kegyelem napsugara vetődött ránk.

Isten fényében megfürödni, az ő kívánsága szerint cselekedni és hívásának megfelelni a kalász-sorsot idézi. A várakozás csendességében születnek a csodák. Csak ezáltal „érik” a zöld gabonaszínűvé.

Kudarok és sikerek edzenek, míg közben lassan azt is megtanuljuk – ha kellő mértékben hagyatkozunk Istenre és kellő arányban használjuk fel a saját akaratunkat –, hogy

miként kovácsoljunk lelki tőkét a sikertelenségből, hogyan tanuljunk a bukásainkból, és milyen módon dolgozzuk fel egészségesen a sikert, hogy ne válhassunk önelégültté. Sokszor feltesszük magunkban a kérdést, az egyértelmű felelet után kutatva, hogy vajon miből tanulunk többet: a kudarcból vagy a sikerből?

Aztán rádöbbenünk, hogy ez a kérdésfelvetésünk már eleve rossz, mert inkább azok feldolgozási módján van a hangsúly. Nemegyszer látjuk, hogy egyes emberek lelki sérülés nélkül, könnyebben el tudják fogadni akár a legnagyobb veszteségeket is, míg megint másokat megzavar a fényes siker. „Sztárok” népes serege köt ki a drogelvekben, mert nem képes arra, hogy a rázúduló sikersorozatot, a népszerűséget, az ismertséget, s egyáltalán a munkájának pozitív eredményeit lelkiekben helyesen élje meg. „Valami” (vagy inkább Valaki) hiányzik még belőlük!

Az életünkben jelentkező szenvedés, bukás vagy az eredményesség ugyanúgy előrevihet, Isten felé terelhet, és „megérlelhet”, ha megtanuljuk Istennel „randevúzva” mélyen megérteni, hogy – siker vagy kudarc ide vagy oda – végső soron életünk legmeghatározóbb élménye a Szentlélek erejének szívünkbe fogadása. Annak a megélése, hogy csak eszközök vagyunk Isten kezében, s önátadásunk és -felajánlásunk nyomán Ő a nagy Érlelő és Ő az Arató.

Ha megtanulunk helyesen „aratni”, akkor eredményes munkánk sem tesz bennünket elbizakodottá, hanem szívünkben általa már az új vetés utáni vágy érlelődik. Örülni kell a sikernek, de a földi karrier mögött Isten terveit kell szem előtt tartani. Ennek felismerése a lelki érettség igazi jele.

A vetőnek együtt kell örülnie az aratóval – mondja az Ige (vö. Jn 4,35–38). A munkánkba fektetett erőfeszítés, az érte viselt teher, a verejték, a beleszótt reménység öröme éppen

olyan felemelő, mint a tevékenységünk nyomán létrejött értékek fölötti örvendezés. Ez a siker okozta öröm nem egyenlő az elbizakodottsággal, az aratásnak kijár az ünnepi ujjongás! Mindez csak akkor rejt magában lelki veszélyt, ha feledésbe merülnek a Lélek ajándékai, amelyek az igazi eredményesség forrásai, s ezáltal megszűnik az ember lelkében az alázat. Hiszen alázat kell a vetéshez, de alázatra van szükség az aratáshoz is.

Mindkettő felfogható akár „pirosbetűs ünnepnek” is, és az ünnepek átélése feltételezi az alázatot, másként csak üres csinnadratta marad...

Ígéretes folyamat – vetéstől az aratásig... És ebben nekünk is meg kell találnunk önmagunkat, megtartani a helyes arányokat, hogy önátadóan Isten eszközei lehessünk, pontosan azt és úgy végezve el, ami éppen a mi feladatunk, a ránk osztott szereposztásban.

S miután ezt megtettük, tanuljunk meg mindent újra kezdeni, egészen a magvetéstől, majd szembenézni az elért eredménnyel, és egy fejezetet lezárva életünk körforgalmában újfent Isten akaratát teljesíteni.

Ha belemerülünk a csendbe, biztosan meghalljuk a *kalász üzenetét*. Mielőtt learatják, elsuttogja nekünk a titkait. Még egyszer megfürdik a júliusi fényben, hogy aztán a sokkal nagyobb Fényre juthasson, hol a termést az örök életre gyűjtik össze.

DR. Kiss László

Egy élvhajász fürdőorvos avagy adalék Csáth Géza, alias dr. Brenner József felvidéki kapcsolataihoz

A 2007. év egyik szenzációja volt „Az Ópium – Egy elmebeteg nő naplója” c. magyar film. Rendezője, Szász János a 38. Magyar Filmszemlén elnyerte a legjobb rendezőnek járó díjat. Az 1913-ban játszódó film forgatókönyve Csáth Géza 1909-ben írt Ópium c. novellája, ill. az 1912-ben publikált Az elmebetegségek pszichikus mechanizmusa c. orvosi tanulmánya alapján készült. A film egyik főszereplőjében, a drogos elmegyógyászban nem is nehéz felismerni a Csáth Géza írói név mögé rejtekező dr. Brenner Józsefet. Brenner doktor patográfiáját „Csáth Géza szenvedélybetegsége” cím alatt írtam meg és az a „Kínok tövisében – Nagy emberek – hétköznapi kórok” c., a Lilium Aurum által 1997-ben kiadott könyvemben jelent meg. E kórtörténetben csak röviden utaltam arra, hogy Brenner doktor megfordult tájainkon is: tüdőbaját a Magas-Tátrában kezelte, ill. Tátrafüreden, Stószon és Stubnyafürdőn fürdőorvosként is működött. A rövidséget a terjedelmi korlátozottság mellett a fürdőorvosi tevékenység akkor még hiányzó dokumentumai magyarázzák. 2002-ben viszont a szegedi Lazi Könyvkiadó gondozásában megjelent Csáth Géza 1912–1913-ban írott Naplója, amely hiteles forrása dr. Brenner balneológusi tevékenységének is. E forrásra építve egészítem ki Csáth Géza patográfiáját a túlfűtött szexualitásra utaló adatokkal, dr. Brenner József orvosi működését pedig annak balneológiai vonatkozásaival.

A szabadkai (ma: Subotica, Vajdaság, Szerbia) születésű Brenner József az 1908/09-i tanévben fejezte be tanulmányait a budapesti orvosi karon. Moravcsik professzor elme-
gyógyászati klinikáján kezdett dolgozni, abban bízva, hogy rövidesen tanársegéddé nevezik ki őt (csalódnia kellett – egy kevésbé tehetséges kollégája nyerte el a tanársegédi állást). Alig dolgozik egy éve, amikor a kor egyik híres tüdőspecialistája, Okolicsányi-Kuthy Dezső „egy kis jobb oldali apicitis”-t, azaz tüdőcsúcshurutot (tuberkulózist, tüdővéaszt) fedez fel nála. Akkortájt éli fénykorát a tüdővész magaslati, a Thomas Mann által regényben megörökített „varázshegyi” kezelése. Így kerül a fiatal doktor 1910 tavaszán a magyar „Varázshegyre”, a Magas-Tátrába. A már akkor ismert, 1883-ban id. Szontagh Miklós (1843–1899) orvosdoktor által alapított újtátrafüredi szanatóriumban kettős szerepkörrel volt jelen: mint tüdőbeteg és mint a szanatóriumvezető ifj. Szontagh Miklós (1882–1963) alorvosa. Orvosi működésére így emlékezik 1912. január 10-i naplóbejegyzésében: „Június végén főnököm, Szontagh 14 napra elutazott. Ebben az időben igen rosszul éreztem magam. A túl sok munka, a sok nehéz beteg tarka haemoptoéi (vérköpesei – K. L.), s hogy emellett adnom kellett az erős, tapasztalt, egészséges orvost, nagyon kimerítettek” (Csáth: Napló, 102. o.) Ekkor már túl van a kábítószer, a morfin kipróbálásán – saját állítása szerint az első adagot még Pesten fecskendezte be magának, amikor tudomást szerzett tüdőbajáról. Hogy ereje legyen a főnöke távollétében rá háruló vizit megtartására, ismét a morfinhoz folyamodik. A drog kiváltotta eufóriában „boldogan” ment vizitet tartani.

Kik lehettek a betegek Újtátrafüreden? Sajnos, a választ megkönnyítő fürdővendéglista nem áll rendelkezésünkre, így csak feltételezem, hogy amikor Szontaghot helyettesítette, találkozhatott Ady Endrével is. Ady ugyanis 1910 jú-

nusától augusztus közepéig kezelte itt tüdőbaját – s próbálja feledni Lédát. Mártonvölgyi László 1937-ben kereste meg Szontagh főorvost, aki így emlékezett egykori híres betegére: „– Nehéz volna oly rebellis páciensről megfélemedezni, amilyen Ady Endre volt. Súlyos tüdőlelettel érkezett a Tátrába... szigorú fekvőkúrát rendeltem el s abszolút pihenést... Állandóan dolgozott... a cikkezést még elnéztem volna neki, azonban tudomásomra jutott, hogy a szabályrendelet ellenére éjszakánként megszökik – és roncs organizmusával az éjszakákat cigányzene mellett átmulatta. Mihelyt erről tudomást szereztem, szigorúan rápirítottam... kimaradását erősen redukálta... 1910 augusztusában két hónapi tartózkodás után gyógyult állapotban hagyta el a Tátrát...”

Sajnos, sem Szontagh visszaemlékezésében, sem Csáth Naplójában nincs utalás a 33 éves Ady és a tőle éppen tíz évvel fiatalabb Csáth esetleges tátrai kapcsolatára. Nem segít a magyar írók s költők betegségeinek egyik legjobb szakértője, Szállási Árpád sem. Ady betegségével foglalkozva nem ír Ady tüdőbajáról, sem tátrai kezeléséről; mindössze annyit jegyez meg, hogy a költő halálát okozó vérbajon kívül „valószínű, hogy a Koch-bacillus is hasonlóképpen a halál rokonává tette volna” (Szállási, 110. o.). Nem foglalkozik Ady tátrai kezelésével Czeizel Endre sem, Mártonvölgyi írását nem idézi. Az kizárt, hogy Brenner dr. ne tudta volna, ki az az Ady, hiszen álmatlan éjszakáin az Ady-verseknek is fórumot adó Nyugatot olvasgatta: „Saját-ságos és feledhetetlen érzés volt ez. Tátrai éjjel. Nyitott ablak, künn sűrű köd. Csobogó vizek szertesztét. Villanylámpám alatt, nyakig ágyba bújva olvasok, mialatt a falon a pusztulás és gonosz sejtelmek árnyékai tolonganak szakadatlan mozgolódásban.”

A tátrai kezelés Brenner doktornak is segített: erősödött, étvágya „nagyszerűen fokozódott”, két-három hónap alatt

hízott öt kilót (Csáth: Napló, 103. o.). Talán a tátrafüredi alorvoskodása révén kapott kedvet a fürdőorvosi munkához. Ez idő tájt a fürdőhelyek nagy része csak a nyári hónapok idején üzemelt. Újtátrafüred e téren kivétel: a Szontagh-szanatórium révén az ország első, télen is üzemelő fürdőhelye volt. A következő év nyarat doktorunk Stószon töltötte. Kósa szerint itt is egy érdekes és érdemes fürdőorvos mellett dolgozott: Czirfusz Dezső „Abaúj-Torna vármegye tiszteletbeli főorvosa, királyi tanácsos és a Ferenc József-Rend lovagja” telente az itáliai San Remóban volt fürdőorvos (Kósa, 32. o.). Brenner Stószon írta meg június folyamán „Az elmebetegségek pszichikus mechanizmusa” c. könyvét, amely ma inkább „Egy elmebeteg nő naplója” néven ismeretes. A nő 1909 novemberétől a könyv megírásáig – tehát több mint másfél éven keresztül – a budapesti elme- és idegkórtani klinika „lakója”. Naplót vezet, orvosaihoz leveleket ír. Ez az eset szolgál alapul Brenner doktornak tanulmánya papírra vetéséhez (és majd száz évvel később Szász Jánosnak filmje megalkotásához). Közben, június 11-én kiruccan a Tátrába, hogy viszontláthassa az újra ott kezelt Jolánt, akinek első otléte idején hevesen udvarolt. Akkor „az asszony nem akarta mutatni, hogy viszontszeret”, most viszont „mohó csókjával” jelzi hajlandóságát. Doktorunk azonban nem él a lehetőséggel: „nem volt kedvem, vágyam, impulzusom és condomom” (Napló, 107. o.). Stószon a tanulmányíráson, fürdőorvosi munkáján kívül saját betegségével is törődik: abszolvál egy „tuberkulinkúrát”. (1890-ben a tuberkulózis kórokozóját, a róla elnevezett bacillust is felfedező R. Koch, a tébécé bacillusok tenyészetéből szűrletet készített: ez volt tuberkulin. Koch s vele együtt a tüdőbetegek reménye azonban nem vált be: a tuberkulin „oltóanyagként” való beadása nem véd a tüdővész ellen).

A következő nyarat a Felvidék egyik legrégebb és leghíresebb fürdőhelyén, Stubnyán (ma: Turčianské Teplice) tölti. E nyár története olvasható a Napló „Feljegyzések az 1912. évi nyárról” c. fejezetében. Doktorunk 1500 korona kölcsönt vett fel, hogy leendő rendelőjét jól berendezhesse. Már júniusban Stubnyán van és hogy rutint szerezzen, a környező falvak betegeit fogadja: „nagy körülményeséggel” vizsgálja őket. Nemcsak a szokványos belgyógyászati vizsgálatnak, de az akkor még – vidéken mindenképpen – újdonságnak számító orr-, gége- és fülvizsgálatnak is aláveti őket. Mire az első fürdővendégek megérkeznek, a Pestről jött ifjú doktornak már neve van Stubnyafürdőn s környékén.

Hamarosan azonban nem csak orvosként emlegetik őt. Brenner ugyanis a morfinizmusán kívül túlfűtött szexuális vágyát is magával hozza Pestről. Pedig 1912 tavaszán már hónapokon át sikerült drog nélkül élnie. Olgával – későbbi feleségével – való tartós kapcsolata kielégítette szexuális vágyait is. „Május 5-én, amikor elhatároztam, hogy Stubnyára megyek, tértem újra vissza a méreghez” (Csáth: Napló, 110. o.). A megszokott pesti környezettől és partnertől való elszakadás, a szezon eleji „unalom az üres fürdőn”, később a sok munka készítetik őt arra, hogy viszatérjen a rendszeres drogfogyasztáshoz és szexuális vágya azonnali kielégítéséhez. A kettő ugyanis ekkorra már szorosan egybe tartozik életében: „Sikerrel és teljes kéjérzéssel coitáltam Szidit és Olgát... Ennek öröme azután újra fecskendeztem. Való igaz, hogy az öröm és a fájdalom egyformán elviselhetetlen egy igazi M-istának” (morfinistának – K. L.) (Csáth: Napló, 108. o.).

Stubnyán eleinte megpróbál uralkodni magán, ám különösen a drogmentes napokon „bántják őt” a szexuális vágyak. Olga messze van, az önkielégítés nem segít – ezért

„elsősegélyként” Terézt, a szállodai szobalányt rohanja le. Azzal mentegeti magát, hogy Olga „is inkább ebbe egyezne bele, mint hogy a rút onániát – bár reá gondolva – ízzem”. Terézt Karolin követi, majd sorra kerül a szobaasszony, a „szobalányok kerítőnöje” is, egy 36 éves, „testes, nagy orrú nymphomániás nő... óriási seggel, kissé lógó, de szép mellekkel”.

Külön pikantériája a dolognak, hogy doktorunk „a nemi mulatságok” idején sem feledkezhet meg hivatásáról. Az egyik szobalánnyal kalandját meséli: „ez alkalommal is csak egyszer áldoztunk – kedvenc kifejezése a közösülésre K.L. –, mert megmértem a hőmérsékletét, és 38,3 °C-on találtam. Desperáltan (elcsüggedten – K. L.) mondtam magamban: hát mindenütt üldöz engem ez az átkozott betegség” (Csáth: Napló, 18. o.). Más alkalommal „condomokkal és zseblámpával felszerelve” egy nőbetege szobájába lopózik be éjjel: „...a paplan alá nyúltam. Csupa tűz volt a teste és izzadt. Magas láza volt. E pillanatban átalakultam orvossá. Leültem, megmértem, orvosságot adtam be neki, majd egy óra múltán távoztam, azon tanakodva, hogy vajon az én vagy az ő jó szelleme rendezte-e így a dolgokat” (Csáth: Napló, 25. o.). Nem riad vissza attól sem, hogy rendelés közben, a nőgyógyászati vizsgálatra érkező betegével „áldozzon”: „Condomot húztam, és ott, a harántágyon, állva támadtam... Amint elkészültem, sértő gyorsasággal visszavédtettem orvossá, mert láttam, hogy ez a nő mennyire kéjeleg a megaláztatásban, kezelést adtam a porciójának (méhszáj – K. L.), aztán felszólítottam, hogy sietve öltözzön, mert künn várnak. Rajongva dicsérte a kapott gyönyört. – Mese, mese volt!” (Csáth: Napló, 38. o.).

Vajon minek tekinthette az orvosi végzettségű Brenner, főállásban a pszichiátriai klinika alorvosa, saját felfokozott szexuális vágyát? Az emberi lélek nagy ismerője, Füst Mi-

lán írja „szexuál-lélektani elmékedéseiben”: „S az ember is vajon még miben ilyen pazarul kicsapongó, mint nemiségében? van-e még valami ezen a világon, amiben kívánczósága, tombolása ilyen határtalan volna...” (45–46. o.). Brenner excesszív szexuális vágya csak az élettani, „normális” szexualitás „pazarul kicsapongó” véglete? Vagy „a csábítások dokumentumobjektivitású, a koituszok számának leltári pontosságú rögzítése” (Mészöly Miklós) már a kóros szatiriázisnak, donjuankodásnak a jele? (A „szatiriázis” a férfi betegesen túlfokozott nemi vágyának orvosi neve – a nőnél ugyanezt „nimfomániának” nevezik – az elnevezés a görög mitológia kecskelábú, apró szarvú érzéki erdei istenségének, a szatírnak nevéből származik.) Doktorunk csak annyit „ismer be”, hogy 18 éves kora óta „mindig nyáron szenvedett leginkább az idegeitől”. S közlése egy, az említett életkorral kezdődő felsorolást, amely – témánk szempontjából – a 22. életévtől (ekkor ötödéves medikus) érdekes:

„V éves nyáramon Iglófüred. Az augusztus izzadós, ideges volt.

Újtátrafüreden az augusztus és szeptember volt kritikus. Stószon a július.

Stubnyán az augusztus és szeptember (Bécs!!)

Palicson az augusztus igen sok szenvedést, izzadást, rosszlét stb. hozott.” (Csáth: Napló, 144. o.).

Iglótól (ma: Spišská Nová Ves, Szlovákia) délnyugatra, az egykori Iglóhutta helyén működött a századvégtől egy hidegvíz-gyógyintézet (Pallas Nagy Lexikona, IX. kötet, 567. o.). Lehetséges, hogy Brenner ötödéves medikusként már „fürdőorvosi” funkciót látott volna el itt? Mindenesetre, jelenleg csak a Napló tanúskodik az iglói otlétról – Szentgyörgyvölgyi csak Ótátrafüredet, Stószot, Stubnyafürdőt, Palicsot és Előpatakat említi Brenner fürdőorvosi mű-

ködése helyszínéeként. A Stubnyát követő helyszín, Palics fürdő szülővárosa, Szabadka közelében, tehát a Vajdaságban található, Előpaták pedig Háromszék megyében – mai román neve Vilcele.

Brenner doktor felvidéki fürdőkben végzett tevékenysége még feltárára vár – lelkes helytörténészek bizonyára találhatnak még „nyomot” a helyi lapokban, levéltárakban. Az azonban már most valószínűsíthető, hogy a mi fürdőinkben szerzett tapasztalatai is ott rejtőznek abban az előadásban, melyet a Magyar Balneológiai Társaság 1914. évi kongresszusán tartott. „A fürdőorvosok helyzetének javítása” c. előadása nyomtatásban is megjelent az Orvosok Lapja 1914. április 30-i számában (újraközölve a Rejtelmek labirintusában c. kötetben, 360–364. o.). A fentebb vázolt stubnyafürdői „pazarúl kicsapongó” napok ismeretében nem lehet mosoly nélkül olvasni Brenner doktor (vagy inkább Csáth Géza) javaslatát: „...eminens érdeke az összes magyar fürdőknek, és itt a kisebb fürdőkre gondolok, hogy fürdőorvosokul ne csak a kényelmes nyaralásra és kalandokra vágyó fiatalembereket, hanem a tudományért és gyógyításért komolyan lelkesedő orvosokat lehessen megnyerni.”

Felhasznált irodalom

- Czeizel Endre: Aki költő akar lenni, pokolra kell annak menni? Magyar költő-géniusok testi és lelki betegségei. Budapest, 2001.
- Csáth Géza: Napló 1912–1913. Lazi Könyvkiadó, Szeged, 2002.
- Csáth Géza: Egy elmebeteg naplója – Csáth Géza elfeledett orvosi tanulmánya. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1978 – Mészöly Miklós előszavával.
- Csáth Géza: Rejtelmek labirintusában. Összegyűjtött esszék, tanulmányok, újságcikkek. Magvető Kiadó, Budapest, 1995.

Füst Milán: Szexuál-lélektani elmélkedések. Helikon Kiadó, Budapest, (1970).

Kiss László: Kínok tövisében – Nagy emberek – hétköznapi kórok. Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 1997.

Kósa László: Fürdőélet a Monarchiában. Holnap Kiadó, Budapest, 1999.

Mártonvölgyi László: Ady Endre a Tátrában... Ismeretlen fejezetek a poéta életéből. Magyar Hírlap, 1938. febr. 6.

Szállási Árpád: Magyar írók orvosai és a magyar orvosírók. Magyar Tudománytörténeti Intézet, Piliscsaba, 1998.

Szentgyörgyvölgyi Gábor: Csáth Géza – Dr. Brenner József (1887–1919). Orvosi Hetilap, 1984, 125. évf., 40. sz., 2446–2448.

Vámbéry és Stoker: rövid vázlat a kelet-nyugati szorongásexport történetéből

Wamberger, 1849

1849. június 3-án Panyutyin orosz tábornok seregei bevonulnak Pozsonyba. Egy csapat csallóközi magyar gyerek mély keserőséggel a lelkében nézi az elvonuló muszka hadat. Közük van Hermann Wamberger, az ágrólszakadt, legjobb esetben is csak tizennyolc éves zsidó nagykamasz, akinek ebben az órában olthatalan gyűlölet száll le a szívére, s egyszer és mindenkorra eltökéli: felteszi az életét arra, hogy felynyissa az európai művelt és szabadságszerető nemzetek szemét a vesélyre, amit a zsarnoki Oroszország jelent a számukra.

Több mint fél évszázad elteltével az egykori ágrólszakadt nagykamasz, akkor már szépen és magyarosan csengő Vámbéry Ármin néven sajátosan kondenzált képet fest a forradalmi eseményekről. A kezdeti eufória leírása után rögtön rátér a pozsonyi pogromra (1848. március 20-i), amikor is a városi csőcselék a Habsburg Birodalom megrendülésének első jelére (Vámbéry árnyalt megfogalmazásban: „midőn a szabadságharc első villámai megjelentek az égen”) megkínozta és kifosztotta a város jámbor zsidó polgárait. Ezt követően vált az osztrák pribékekre, akik abban lelték örömüket, hogy a „lábaiknál fogva” lóbázzák a felakasztott hazafiakat (1849. július 19.), majd Rázga Pál lelkes kivégzésére, amit felesége és gyermekei szeme láttára hajtottak végre (1849. június 18.), végül megjegyzi, hogy mindezt hiba politikai okokból elfelejteni, őt, mint szemta-

nút, mindig iszonyat fogja el, ahányszor csak visszagondol az eseményekre. Különös, hogy a pogrom „felveri látszólagos boldogsága csalóka álmából” (azaz rádöbben, miféle emberek között élte le addigi életét), a kivégzésekre csak emlékezni akar (vagyis tudomásul veszi, milyenek az osztrákok, akikkel a továbbiakban egy országban kell élnie), de az emberéleteket kioltó erőszaktól kevésbé „száll a szívre gyűlölet”, és nem születik életre szóló eltökéltség. Nem úgy a keleti hordák látványától. Ezen a ponton még az időrend is felborul a szövegben: a szabadságharcról szóló fejezet a muszák bevonulásával zárul, pedig az valójában előbb történt, mint a megtorlások. Az eltelt fél évszázad felülírta a kronológiát és fontossági sorrendbe állította az eseményeket.

Wamberger/Vámbéry-ben 1849 nyarán tudatosult, hogy az identitás senki földjén ragadt: két birodalom közé szorult, a vesztes magyarok felé asszimilálódott, miközben örökre rajta maradt a pogromban kifosztottak és megalázottak bélyege. Ebben nem lehet létezni, nem lehet mindent és mindenkit gyűlölni, mindenki ellen bosszút esküdni. Ha túl akar élni, akkor sorrendet kell változtatnia kívül és belül egyaránt. Ezért választ magának egy identitást: egy dacos magyar hazafiságot; egy ősellenséget: az orosz zsarnoki kolonializmust; egy társadalmi eszményképet: Angliát; egy szívének kedves, de sohasem gyakorolt vallást: az iszlámot; egy szakmát, amit hivatalosan soha nem tanulhatott ki: a nyelvészetet. Irdatlan akaraterővel mindegyikben jól teljesít: Közép-Keleten dervis, Angliában sztárpublicista, az oroszoknál ellenség, hibátlanul beszél egy tucatnyi nyelvet, ír vagy húsz könyvet, ontja a cikkeket, bejáratos a török szultánhoz és az angol királynőhöz. Magyarországon eléri, hogy legyen egy kis állása az egyetemen, és ne zsidózzák le lépten-nyomon. Kitalálja és megcsinálja magát, ahogy manapság a közszereplők.

Ha őszinték akarunk lenni, ma a világon alig olvassák Vámbéryt, a magyarországi művelődéstörténet peremvidékén mozog, talán még a bölcsészkar szakszemináriumokon is elvétve hangzik el a neve; ha a dunaszerdahelyi Lilium Aurum kiadó nem adná ki sorra a könyveit, gyakorlatilag hozzáférhetetlen lenne. Pedig Vámbéry alapvetése akkor is kitörölhetetlenül jelen lenne a 20. századi európai identitásdiskurzusban, ha soha senki nem vehetné többé kézbe a műveit. Legfeljebb továbbra sem tudnának róla, hogy ő adta meg az alaphangot. Egy hang, mely Európa közepéről érkezett, és éppen saját közepén ragodottságából fakadt.

Számos Drakula

Az európai irodalom legtöbbet elemzett, vitatott, értelmezett és feldolgozott regénye, Bram Stoker *Drakulája* 1897-ben jelent meg. Túlzás lenne azt állítani, hogy rögtön elsőprő sikert aratott: az 1920-as évek közepéig az akkoriiban szakmányban termelt gótikus rémregények egyikének tekintették. Amikor 1922-ben Friedrich Murnau leforgatta a *Drakula* alapján a *Nosferatu* című némafilmet, csak az író özvegyében merült fel a lopás gyanúja, amiért jól be is perelte a rendezőt. A film ráadásul nem sikerült valami fényesen: a kulcsmotívumok ugyan fel-felbukkannak benne (a gróf át akar költözni Angliába, az ingatlanügynök kineveti az irracionális fenyegetést, a vámpírral együtt szállítják a földet is stb.), de a történetből hiányzik a koncepció, a cselekményből a motiváció. Az 1931-ben már *Drakula* címen bemutatott első hivatalos film, az a bizonyos „Lugosi Béla-féle”, már inkább ragaszkodott a regény sztorijához, de mivel költségvetési okokból gyakorlatilag torzó maradt (forgatás közben kitört a Nagy Válság, ezért a költségesebb jeleneteket egyszerűen kihagyták), csak a feeling maradt

meg, de lényegében sosem tudjuk meg, mit is akarhatott valóban kihozni belőle a rendező, Tod Browning. Azóta minimum negyven film készült a regény apropóján, kezdve az egészen kiváló *Vámpírok báljával* (Polanski, 1967.), *Vért Drakulánakkal* (Paul Morrissey, 1973.) vagy Werner Herzog *Nosferatu, az éjszaka fantomjával* (1979.), a viszonylag magas élvezeti értékű *Horror of Draculán* (Terence Fisher, 1958.), illetve a látványos műbalhé *Bram Stoker Draculáján* (Coppola, 1992.) keresztül, a siralmas *Vladig* (Michael D. Sellers, 2003.) vagy *Van Helsingig* (Stephen Sommers, 2004.); a több száz vámpíros melléktermék, mint a *Penge* vagy az *Underworld* maradhat említés nélkül.

A vámpírok celluloidinkarnációi szédületes pályát futottak be: a filmkészítők olyan többfunkciós metaforára találtak Drakula vérszívó ivadékaiban, ami gyakorlatilag bármire ráhúzható. Az efféle szövevényes metaforák közismerten vonzzák az elméleti szakemberek figyelmét is, aminek következtében elképesztő mennyiségű drakulás szakirodalom halmozódott fel az elmúlt évtizedekben. Nem hiszem, hogy lenne olyan szempont, amiből ne ostromolták volna meg az alapszöveget és az abból szétburjázó filmeket: a legkézenfekvőbb téma a regény genealógiájának kérdése és Drakula ősképének történelmi összefüggései, sokan értelmezték a korabeli író kérdés összefüggéseiben (mármint hogy a Kárpátok a dublini születésű Stokernél valójában Írországot jelentik), osztályharcos szempontból, gender perspektívából, nyelvészeti, sőt judaisztikai megközelítésből. Ugyanez mondható a filmes interpretációkról: mindegyik más-más, a saját korának szóló üzenetet igyekezett csempészni a Drakula-mítoszba. Egyet nem lehet kihagyni sem a tudós, sem a filmes megközelítésből, és az a rém Kelet-Nyugat irányú mozgása – enélkül ugyanis a történet nem

állna meg. Harker a nyugati civilizáció és műveltség hírvője a Kárpátok ormai között, csakhogy ott szembetalálja magát az ismeretlen és irracionális Kelet rémségeivel. Drakula ezzel szemben nagyon jól érti a Nyugatot, kitanulja a szokásait, majd behatol Angliába (Morriseynél speciel Olaszországba, de ez zseniális geg katolicizmusról, kommunizmusról és Kelet-Európáról), egy ingatlanügylet ürügyén befészkel magát a racionális civilizáció fellegvárába, elcsábítja az asszonyokat, és azon mesterkedik, hogy benépesítse ezt a világot saját kreatúráival.

Azok a kutatók, akik arra voltak kíváncsiak, hogyan alakította ki a Nyugat a maga Kelet-Európa képét, óhatatlanul belebotlottak ebbe a metaforába. Az új értelmezések túlnyomó hányada éppen a huszadik század utolsó évtizedében született: éppen a szovjet birodalom széthullásakor, amikor a rendszerváltások újra felszínre hozták az európai identitás és Európa valódi határainak kérdését, Nyugaton pedig megint kezdek rettegni, hogy a határok megnyitásával ki milyen mételeyt terjeszt el náluk.

Kezds a végéről: konstruktivisták kontra esszencialisták

A múlt század kilencvenes éveiben egyre-másra jelentek meg a szimbolikus földrajzzal foglalkozó alapművek Maria Todorovától, David Norristól, Vesna Goldsworthytól, Larry Wolfftól, Misha Glennytól... Ezek a szerzők – jócskán leegyszerűsítve – abból indulnak ki, hogy Kelet-Európa, illetve ennek részeként a Balkán, olyan kulturális és történelmi konstrukció, amit a róla szóló nyugati diskurzusok alakítottak olyanná, amilyen, az évszázadok során létrejött az „elképzelt földrajz” (*imaginative geography*), mely arra szolgált, hogy a Nyugat könnyebben meg tudja határozni a saját identitását és szerepét a civilizáció kiterjesztésében. Ra-

dikálisabb szerzők, például Goldsworthy, a civilizáció ilyen terjesztését egyenesen „képzeltbeli gyarmatosításnak” nevezi, mivel szerinte ezek a konstruált képek határozzák meg a későbbiekben az illető terület „bevonhatóságát” az európai gazdasági, integrációs, kulturális stb. folyamatokba. Ebből a gondolatmenetből markánsan visszaköszön Edward Said orientalizmusa, de – mint ezt Maria Todorova meggyőzően elmagyarázza – Said az orientről, az abszolút másikról beszél, míg Európa keleti végei nem a gyarmatosítók áhított területei, sokkal inkább a „benne lévő másikat”, a „rosszabbik énjét” keresi benne a Nyugat. Todorova belátja, hogy ugyan nem a szimbolikus földrajz csinálja a politikát, hanem fordítva, de azért lényegét tekintve ez egy olyan ördögi kör, mely folyamatosan újratermeli a hatásokat és ellenhatásokat, a reakciókat és az ellenreakciókat.

Nehéz eldönteni, mennyire időszerű ma ezeknek a konstruktivisták szerzőknek az érvelése. Edward H. Carr-tól réges-rég megtanulhattuk, hogy persze, el kell olvasni a nagy történészek okfejtését, de mindenekelőtt azt érdemes megvizsgálni, mi indította az illető szerzőt arra, hogy éppen azokat a tényeket sorakoztassa fel egymás mellé, amiből az adott következtetés levonható. Márpedig a konstruktivisták leginkább is két dolog ellen lázadtak a maguk lehengerlő érvelésével. Az egyik: az újonnan felszabadult régió közepső tájékán a történészek, írók és értelmiségiek nagy szellemi energiákat mozgósítottak azért, hogy elhatárolják magukat a gazdaságilag és politikailag gyengébben teljesítő déli és keleti vidékektől. Ez kétségtelenül emancipatorikus projektként indult, aminek a célja az volt, hogy – bizonyos közös politikai és kulturális értékek kiemelésével – visszahelyezze a volt kommunista országok egy részét Európába, egszersmind elhatárolódjon az oroszokkal és a mohame-

dán világgal érintkező „korcs határvidéktől” (David Norris nyomán: *bastard borderland*), ahol a sovíniszta, antidemokratikus és piacellenes erők még erőre kaphatnak. A nemrég még Közép- és Kelet-Európaként számontartott entitásból a magukat európaibbnak tekinthető szegmensek visszazártak volna Európához, a szegény rokonok (nemrég még „testvérállamok”) pedig örökre maradhattak volna a szűrkületes zónában. Így értelmezték a konstruktivisták az 1980-as évek végén - '90-es évek elején lezajlott Közép-Európa-vitát, melynek egynemely résztvevője (konkrétan Schöpflin György és Milan Kundera) – így utólag nézve is – vérlázító esszencializmussal bizonygatta Közép-Európa különállását, de csírájában ezt a szándékot sejtették a jóval korábban keletkezett Bibó István-esszéikben, valamint Szűcs Jenő *Vázlat Európa három történeti régiójáról* című tanulmánya mögött is.

A nyugati esszencialisták – kóbor újságírók, értelmiségiek, szakértők és elemzők, akik több raklapnyi „szakirodalmat” dobtak piacra a háborús Balkánról, a kelet-európai származású cigánytelepekről, a politikai irracionálisról, a történelmileg és földrajzilag determinált lustaságról, korrupcióról, időnkívüliségről, hazudozásról, egyszóval arról, hogy az isten óvjon meg bennünket ezektől – hát bennük tisztelhetjük a konstruktivista hullám másik ihletőjét. A konstruktivisták kedélyét még az is borzolta, hogy esszencialista ellenlábasaik – lévén, többségükben, a politikusokhoz hasonlóan kevésbé pallérozott elmék – nagyobb befolyással bírtak a nyugati döntéshozókra, mint az intellektuális hajlandóságú konstruktivisták. A legkedveltebb elretentő példa Robert Kaplan, aki a *Balkáni kísértetek* című útleírásában – számos más blödség mellett – nem áttalotta leírni, hogy még Hitler is a Balkán közelében lévő Bécs külvárosában tanulta az etnikai gyűlöletet, valamint azt, hogy a románok máig a Stokernél olvasható hiedelemvilágban

élnek. És persze rendszeresen osztották a derék Samuel Huntingtonot is, aki a *Civilizációk összecsapása és az új világrend* című terjedelmes pamfletben arra inti a Nyugatot, hogy ne engedje közel magához a feltörekvő keleti civilizációkat, mert ők kulturálisan olyanok, amilyenek, semmi sem változtathatja meg őket, ezzel szemben velük együtt a konfliktusok is beszívárognak a művelt világba. Bill Clinton Kaplan könyvéből tájékozódott a balkáni helyzetről, ebből vonta le azt a következtetést, hogy mégsem avatkozik be Boszniában, amire pár ezer emberélet ment rá; Huntington sokáig az amerikai külpolitika egyik fő éceszgébere volt, Schöpflin pedig máig EU parlamenti képviselő néppárti színekben.

Egy mára kifulladt vita zanzáját próbáltam meg kutya-futtában felvázolni. Azzal, hogy Bulgáriát és Romániát 2007-ben felvették a Európai Unióba, sőt Törökország sem játszotta még el minden esélyét, a Közép- vagy Kelet- vagy Dél-Kelet-Európa rágócsont megszűnt létezni, a helyére az az egészségesen egyszerű gondolat került, miszerint mindenki modernizálható, aki hagyja magát, függetlenül attól, esszenciálisan olyan-e, amilyen, vagy konstruáltan.

Óvatos közeledés: romantikusok és realisták a „keleti kérdésben”

A 20. század végén tehát egy birodalom szétesése vetette fel az európai identitás kérdését, és az erről folyó vita a régebbi múlt több epizódját is új megvilágításba helyezte. Az esszencializmus kontra konstruktivizmus vita hevében többen is felfigyeltek például arra, hogy a 19. század végének nagy dilemmája, amit összefoglaló néven „keleti kérdésként” szoktak emlegetni, nem csupán a nagyhatalmak politikai, diplomáciai és hadászati stratégiájáról szólt, vagyis

nem arról, kinek lehet erkölcsi joga, illetve katonai ereje az Oszmán Birodalom szétesése után maradó európai területek begyűjtésére, hanem arról is, hol húzódnak ennek az újonnan létrejövő Európának a határai. Vagyis arról, meddig terjeszthető ki az európai identitás és hol jelöljük ki a „másik” helyét.

A „keleti kérdés” főként Angliában kavarta fel az indulatokat, de ott, a jelek szerint, nagyon: William Gladstone munkaspárti képviselő 1876 szeptemberében adta ki a *Bulgáriai rémtettek és a keleti kérdés* című broszúráját, melyből nem egész egy hónap alatt kétszázezer példány kelt el, egy ország beszélt arról, hogyan lehetne megsegíteni a török elnyomás alatt sínylő balkáni keresztényeket. Pedig Gladstone nem tett mást, csupán a politikai retorika nyelvére fordította le Byron ötven évvel azelőtti költői látomását, miszerint a költő Görögországban megtalálta az európai kultúra bölcsőjét: a pogány (török) elnyomás orientális felszíne alatt máig ott telegyűl az ősi európai valóság. Shelley 1821-ben írja le, hogy mindannyian görögök vagyunk, bár egyszer sem járt az Oszmán Birodalomban, Tennyson a hőméroszi ideált vizionálja Montenegróba, Swinburne és Carlyle a bulgáriai felkelésről vitázik az angol sajtóban, Jakob Grim kijelenti a szerb népi énekekről, hogy egyesítik Kelet és Nyugat minden esztétikai értékét, vagyis a byroni görögségkép fokozatosan az összes balkáni keresztényre kiterjeszkedik. A korabeli angol romantikusokkal, s főképp Gladstone-nal szemben Benjamin Disraeli képviselte azt a pozíciót, hogy a balkáni eseményeket az Oszmán Birodalom belügyének kell tekinteni, az albán és a bolgár felkelést a nagyhatalmak, főleg az oroszok manipulációjának tartotta, túlzónak tekintette a tényfeltáró bizottságok jelentéseiben közölt adatokat, és az egész ügyet úgy kommentálta, hogy ez nem más, mint „provinciális és nyomorúságos visszazuhanás

a barbárságba”. Egyszóval a reálpolitika szemszögéből semmi közünk az üggyhöz, mert „ezek ott” teljesen mások, a viszonyaik áttekinthetetlenek, akkor jövünk ki belőle jól, ha nem avatkozunk bele. A közhangulat kezdetben Gladstone-t támogatta, írását számos nyelvre lefordították, többek között oroszra is. Az orosz romantikusok – köztük Puskin és Turgenyev – már alaposan előkészítették a talajt a gladstone-i kiáltványnak: megjelenését követően tömegek tüntettek a birodalmi fővárosban, követelve, hogy a cári hadsereg szabadítsa fel a balkáni ortodox testvéreket. A velejéig demokrata atyuska engedett a népakaratnak, megtámadta a Balkánon a törököket, és visszaszorította őket a Balkán hegység túloldalára. A bolgárok azóta is ezt a területszerző háborút nevezik felszabadításnak, Angliában viszont a romantikus turkofóbiát felváltotta az aggodalom, hogy Anglia elveszíti dominanciáját a Fekete-tenger környékén.

Régi szövegek új hangszelvényben: mai füllel hallgatva a Szovjetunió szétesése után vívott konstruktivista-essencialista vita az Oszmán Birodalom bomlása idején zajló romantikusok és realisták polémiajének remixeként szólal meg.

És ugyanakkor mégse. Egy apró, de igen lényeges mozzanat vezet bennünket vissza Stoker regényéhez: a *Drakula* megjelenéséig senkinek sem jutott eszébe, hogy a Kelet ismeretlen veszélyeket rejt, félni kell tőle, mert visszatámadhat. A magát a világ uraként és a haladás élharcosaként megélő birodalom polgárai nem szoronghatnak, a romantikus moralizálás tárgya pedig inkább az, hogyan szabadíthatnák fel az ebhitűek rabigájába kényszerített keresztény testvéreiket. Valódi küldetés volna ez is, akárcsak a gyarmatokon élő vadak civilizálása, akiktől botorság lenne tartani, hiszen akkoriban senki sem vonta kétségbe, hogy az ott élők még soha olyan boldogan és szabadon nem éltek, mint

a felvilágosult brit fennhatóság alatt. A realisták álláspontját sem a félelem motiválta: olcsóbb és egyszerűbb fenntartani az Oszmán Birodalmat, mely megvédi az oroszoktól a keleti végeket, mint pénzt és paripát áldozni a direkt háborúskodásra. Stoker az első, aki eljátszik a gondolattal, hogy a veszélyt azok jelentik, akik eltanulják tőlük a műveltséget és olyan modort vesznek fel, mint a hibátlan európaiak – Drakula kis akcentussal, de tökéletesen beszél angolul, könyvtárában megtalálható az angol szép- és szakirodalom java, első időben nem tápláléknak tartja Harkert, hanem információkat szív le tőle az angol jogrendről és jómodorról, majd középük férkőzik, megkülönböztethetetlené válik, azonban végső célja a művelt világ átformálása a saját képére és hasonlatosságára, vagyis az idilli angol társadalom felszámolása. Stoker ezzel faképnél hagyja mind a romantikusokat, mind a realistákat, megnyit egy teljesen új diskurzust Keletről és Nyugatról.

Első tapogatózás: a Drakula politikája

Különös, hogy csak a konstruktivista-esszencialista vita hevében, az 1990-es évek legvégén figyeltek fel arra először, hogy a *Drakula* tényleg Kelet-Európában játszódik, és a helyszín valójában nem Írországot szimulálja, mint addig sokan gondolták. Ekkor kezd el három kutató – Eleni Coundouriotis, Carol A. Senf és Jeson Dittmer *Drakuláról* és az európai eszméről vitatkozni. Vesna Goldsworthyhoz hasonlóan ők is a „keleti kérdés” kontextusában próbálják értelmezni a regényt, és arra a megállapításra jutnak, hogy a *Drakula* komoly politikai ballasztot hordoz, minden korabeli vitának a szintézise, kiegészülve az immár független államoktól való félelemmel, az onnan érkező barbár szokásoktól, irracionálitástól, erőszaktól, szexualitástól stb., me-

lyek nem csupán behatolhatnak a nyugati ember hétköznapi terébe, de a maguk módján perverzül vonzóak is a számára. Ezek az elemzések pontosak és szellemesek, meggyőzően feltárják a regény szövegébe rejtett Kelet-Nyugat dichotómiákat, a földrajzi hátteret, a szerző viszonyát a történelemhez, a vámpír és a többi szereplő jellemét, motivációit, egyszerűen mindent, amit egy filosz elmondhat egy regényről. Egy kérdés azonban hiányzik: mi indította Stokert arra, hogy a „keleti kérdést” „keleti veszéllyé” változtassa. Nem valószínű, hogy erre történelmi magyarázatot lehet adni, hiszen Anglia még mindig a világ ura, politikai rendszerét az emberi együttélési formák legfejlettebbjének tekinti, válságjelek még csak fel sem sejlenek. Ilyenkor identitást keresni lehet ugyan, újra lehet definiálni a „mit” és a „másikat”, de mire fel az inváziós aggodalom? Nem kizárt valamiféle intuíció, azonban ez legjobb esetben is életszerűtlen.

Stoker két valós kortársa – Disraeli és Arminius (Vámbéry) – előtt tiszteleg név szerint a regényben. Közülük Disraeli egyszerű eset: ismerjük a nézeteit, a szerzővel személyes jó viszonyban állt. Vámbéryról sokáig tartotta magát a tudományos pletyka, miszerint ő mesélt Stokernek Drakula grófról, tőle származik az információ a középkori karóbahúzásokról, illetve a saját korukban is élő babonáságról, a halhatatlanokról, vérfarkasokról és boszorkányokról. A félreértés abból adódhat, hogy a szövegben Van Helsing megkéri a budapesti egyetemen tanító Arminiust, hogy világosítsa fel őt Drakula előéletéről, mire a magyar hírbe hozza az egykori grófot a gonosszal. Az utókor, immár ki tudja hányadszorra, elkövette azt a hibát, hogy a szöveg valóságát történelmi tényként kezelte, holott egy efféle (proto-)fantasy regény esetében ez több mint felelőtlenység. Ludlam 1962-es Stoker-életrajzában egyenesen úgy írja le az esetet, mintha nem Van Helsing, hanem maga Bram kér-

te volna Vámbéry segítségét. Az egyik *Drakula*-alaptanulmánynak tekintett monográfia (*In search of Dracula* – *Drakula nyomában*) szerzői, McNally és Florescu 1972-ben szintén a regényt fantáziálják a valóságba: leírják, hogyan vacsorázott együtt a két férfiú, és Stoker olyannyira el volt ragadtatva a budapesti professzor *Drakula*-történeteitől, hogy utóbb levélben is kért tőle részleteket. Az még a kisebbik baj, hogy ilyen levél a hagyatékból soha nem került elő, a nagyobbik az, hogy könyvük 1994-es javított kiadásából sem húzták ki ezt a képtelenséget, pedig akkorra már megtalálták Stoker jegyzeteit a *Drakulához*. De elég lett volna elolvasni Stoker 1906-ban írt visszaemlékezéseit is, ahol konkrétan leírja, miről beszélgettek: Vámbéry keleti utazásáról. Elizabeth Miller, a Stoker-féle *Drakula* talán legmegbízhatóbb kutatója még olyan román szerzőket is idéz, akik tudatos összeesküvés-elméletet látnak abban, hogy a magyar Vámbéry először beoltotta Stokert *Drakulával*, majd a szintén magyar Lugosi Béla, akinek az irredenta nézetei közismertek voltak (?), jól eljátszotta a filmben, hogy ezzel is visszakövetelje Erdélyt.

Második tapogatózás: a Drakula történelme

Jobb híján higgyük tehát el, hogy Stoker nem Vámbéry-től kapta az ötletet. Az író feljegyzéseiből kiderül: 1890 márciusában már tisztában volt vele, hogy vámpírregényt akar írni, főhőse akkor még Count Wampyr munkanéven szerepelt, s ezen akkor változtatott, amikor annak az évnek a nyarán elolvasta William Wilkinson Valachiáról és Moldáviáról szóló könyvét, melyben szerepel a történelmi *Drakula* mint a török ellen harcoló bátor vajda. Arra a bizonyos vacsorára Vámbéryval a kettő között, áprilisban került sor, azaz igen kevésbé valószínű, hogy *Drakuláról* társa-

logtak volna. De akkor mégis mivel érdemelte ki Vámbéry, hogy Stoker beleírja a nevét a regénybe?

Ha nagyon akarjuk, a *Drakula* szövegében több ponton tetten érhetünk egy-egy Vámbéry-tézist – már afféle Stoker-es átdolgozásban. Nehéz elképzelni, hogy Stoker ne olvasta volna Vámbéry *Story of Hungary* címen 1886-ban megjelent könyvét. A 2003-as magyar kiadás utószavában Dobrovits Mihály azt írja, hogy a brit és az amerikai közönség 1886 és 1923 között ezt tekintette standard kézikönyvnek Magyarország történetét illetően. Már a regény legelején feltűnik, hogy magyar helyesírással szerepel benne a „székely” mint népnév, sőt, *Drakulát* székelyként, azaz Attila kései utódként határozza meg. Kapóra jöhetett neki, persze, hogy a rettegett keleti hordák vezérért összecsisztathatta a kárpáti rémmel, ráadásul a székelyekről senki más-tól nem tudhatta meg, hogy ők a hunok utódai, mint Vámbérytól: „én is azon nézet felé hajlom, hogy a székelyeket, habár Attila hunjainak nem is egyenes leszármazó ivadékai, ...[akiket] avarok néven ismerünk, és hogy e nép sorában osztozkodtak” – írja a *Magyarok keletkezése és gyarapodása* című könyvében, mely a nevezetes angol kiadás bővített változata. *Drakula* a regény harmadik fejezetében egy monológban elmondja a „székelyek történetét”, ami – nyilván – mesebeszéd, de annyira sok az áthallás a Vámbéry-féle történelemmel, hogy néha már zavaró. A legszembetűnőbb a koncepció, miszerint a Kárpátok a „népek örvénye”, ahol minden keveredett: ez teljesen egybecseng Vámbéry nézeteivel a magyarság kialakulásáról, és még a szereplő etnikai csoportok is átfedésben vannak, eltekintve attól, hogy az ugorokat Izlandból származtatja, ami – kis ráhagyással – belefér az alkotói szabadságba. Stoker, aki amúgy elég trehány a nevek írása terén – a cseheket Cseks-nek, a cigányokat Szgany-ként emlegeti –, a magyar

vonatkozású neveket hibátlanul használja, csak ékezetek nélkül: Mohacs, szekely, Attila, Arpad stb. Vámbéry könyvének egy másik félreolvasása ihlethette azt a badarságot is, hogy Harker már a regény legelején cseheket és vészjósló kinézetű szlovákokat vizionál a Kárpátok ormai közé: ez utóbbiakról megjegyzi, hogy ezzel együtt igen szelíd népek, amit Vámbéry is tartott felőlük.

Mindez, nyilván, még mindig nem elegendő ok arra, hogy Stoker beemelje Arminius nevét az irodalmi öröklébe: igazoltan többtucatnyi szerző könyvét olvasta el, mielőtt belevágott volna az írásba, ezen az alapon bármelyiket beleírhatta volna a regényébe, aztán mégis maradt Vámbérynál. Ha nem azért, mert tőle kapta a témát, és azért sem, mert olyan bizarr őstörténeti motívumokat lehet a könyvből meríteni, akkor hát miért? És az elképesztő mennyiségű szakíró miért nem tette fel még ezt a kérdést, ehelyett inkább készpénznek vették a regény szövegét? A helyzet az, hogy a Stoker-kutatók nagyjából két csoportba sorolhatók. Az egyikbe azok tartoznak, akik a regény utóéletével és az általa közvetített Kelet-imázssal foglalkoznak, a másikba azok, akik a Drakula történelmi forrásai és keletkezésének körülményei után kutatnak. Mindkét megközelítésben dolgozó tudósok tisztában vannak, hogy Arminius létező személy volt, és közös bennük az is, hogy egyikük sem vette elő Vámbéry könyveit, vagy legalábbis nem hivatkoznak rá, pedig java részük hozzáférhető angolul is. Az amúgy szellemes és alapos Elizabeth Miller eljut odáig, hogy kibogarássza Stoker feljegyzéseiből és későbbi visszaemlékezéseiből, mit tartott Stoker Vámbéry felől, de csak azt igazolja, hogy a Drakula-ötlet nem a magyar tudóstól származik. Pedig az egyik lehetséges megoldás kulcsmondatát ő maga idézi.

Vámbéry angliai karrierje 1865-től fokozatosan ívelt felfelé. Az évek során lassan minden ház megnyílt előtte, az angol közvélemény őt tartotta a leghitelesebb szaktekin-télynek a keleti kérdésekben, mivel olyan helyeken járt, ahova előtte európai ember nem merészkedett, olyan nyelveket tudott, melyekről csak hírből hallottak. Tucatjával ontotta a cikkeket, melyekben az oroszveszélyre figyelmeztette az angolokat. Kezdetben – saját bevallása szerint is – forrófejű magyar oroszgyűlölőnek tartották, csak néhány konzervatív támogatta. 1871-ben megjelent *Oroszország hatalmi állásai Ázsiában* című könyvével – maga vallja be – „süket füleknek beszélt”. Gladstone-nal is összeakasztotta a bajuszt, aki állítólag így nyilatkozott róla:

„Vámbéry professzor működését eleinte gyanakvó szemmel néztem, de mióta hallom, hogy szegény ember, hiszek fanatizmusában.”

És rögtön ezután egy mondat önnön érdemeiről:

„A szigetlakó, szeparatista és a nemzeti büszkeségtől áthatott angol végre kénytelen volt mégis túrni, hogy beleártja magát országos ügyeibe egy jövevény, és folytatja kéretlen beavatkozását Nagy-Britannia külügyi politikájába, sőt hogy szívósságával és csökönyösségével hatni is képes az angol közvéleményre.”

Az 1849-ben megfogadott bosszú lassan kezdett beérni: ha Gladstone-t, az orosz-angol közeledés prókátorát, a romantikus politizálás elkötelezettjét sikerült megnyernie, már egyenesen volt.

De mit is akart Vámbéry elhithetni az angolokkal? Kezdetben nyilván azt, hogy Oroszország ázsiai nagyhatalmi pozícióra tör Anglia rovására. Ezt nem vették még annyira komolyan, el kellett telnie némi időnek, amíg a szavai be-

igazolódta. 1885-ben, amikor éppen újra feszültté válik az angol-orosz viszony, meghívják az első angliai előadó körújtára, amit kirobbanó sikerrel abszolvál. Ettől kezdve állandó visszajáró vendége a kluboknak, egyetemeknek és városi előadótermeknek, nagy becsben tartják, sőt rajongának érte. Az előadások szövege, nyilván, nem maradt fenn, csak arra hagyatkozhatunk, amit emlékirataiban mond róluk. Egyfelől magasztalja Angliát: a tizenkilencedik század műveltségének „fáklyavivőjét”:

„van-e ember a világon, ki megőrizhetné egykedvűségét, midőn elgondolkozik arról a szerepről, melyet ez a kis szigetcsoport játszik az egész föld kerekességén, és arról, hogyan kormányozza és vezérli szebb jövő elé ez a kis nép több száz milliónyi különböző színű, nyelvű és különböző hitet valló embertársát? ... mert ha tiszteletet kelt bennünk hatalmi állásával a dicsőségnek tetőpontján álló Róma, miként hagy-na bennünket közömbösen a nála sokkal nagyobb, hatalmasabb és fenségesebb Albion csodás életműködése?”

Valamint ócsárolja az oroszokat:

„És tehettem volna másképp – írja erről az időszakról –, vagy szabad lett volna másképp tennem, midőn Oroszországnak szabadságharcunkba való gyalázatos beavatkozására gondoltam, és ha fontolóra vettem azt, hogy a cár kormányát, a zsarnokságnak ezt a borzalmas eszközét, minden elképzelhető bűnnek és visszaélésnek ezt a fertőjét, az emberi nemnek ezt a gyalázatát hódítások által erősíteni és támogatni nem szabad? Minél nagyobbra nő a cári uralom Ázsiában, annál erősebb eszközök esnek a kezébe, hogy elnyomhassa Európa szabadságát.”

Egy másik helyen Európa politikusait bírálva még tisztábban fogalmaz:

„milyen nagy hasznát veszi majdan Oroszország Európával szemben annak az erőnek, melyet Ázsiában merített.”

Erős retorika, finom részletek: Anglia párhuzamba kerül a dicsősége teljében lévő Rómával, mely tehetetlen volt a Kelet felől érkező barbárokkal, konkrétan Attila hunjaival szemben, Oroszország pedig azért szipolyozza Ázsiát, hogy majdan legyen ereje elárasztani Európát. Az az Oroszország, mely már eltanulta Európa összes fortélyát, küllemre és modorra európai, de velejéig romlott és zsarnoki.

Vámbéry Drakulája

Elizabeth Millertől tudjuk megbízhatóan, hogy Stoker és Vámbéry 1892-ben találkozott másodszer, ezúttal Dublinban, ahol a magyar tudóst tiszteletbeli doktori címmel tüntették ki. Stokert elkápráztatta Vámbéry előadása: „Magasan kiemelkedett a többi előadó közül, az egyik legjobb előadás volt, amit életemben hallottam” – emlékszik rá vissza, a tartalomról csak annyit mond, hogy „élesen kelt az orosz agresszió ellen”. Az előzmények ismeretében ezt nem nehéz elképzelni. Vámbéry ellenben egy szót nem ír erről az előadásról, valószínűleg neki ez egy volt a sok közül, ugyanazt mondhatta el, amit máshol, és az ember különben sem lehet állandóan résen, hogy észrevegye, mikor írja be magát a történelembe.

Nyilván, van ennek a fejtegetésnek némi spekulatív mellékíze, mintha minden túlzottan közvetett lenne. Lehet, hogy Stoker csak azért szerepelteti Arminiust a könyvében, mert az egyetlen híres magyar, akit ismer, Budapesten él, éppen ott, ahol szerinte a kelet-nyugati határ húzódik, és ahol a cselekmény elindul. Azt azonban nehéz letagadni, hogy Vámbéry már 1865-től szívósan erőlteti Angliában a félelem-diskurzust, 1885-re már számolnak a nézeteivel, 1892-ben személyesen is lenyűgözi Stokert, aki nagy valószínűséggel addig is támaszkodik az írásaira, de ezt követő-

en már az ideológiai alapvetése is egybeesik Vámbéryéval. A gótikus rémregénybe belekeveredik a geopolitikai rettegés: megjelenik a mély (ázsiai, hun) gyökerekből eredő rém, mely felvette a mi álcánkat (elsajátította a kultúránkat), erőt gyűjt a saját tájékán (a környékbeliek vérért szívja), hogy egy szép napon beköszönjön hozzánk, és megfosszon bennünket legfőbb kincsünkötől, a szabadságtól. Disraeli és Arminius: mindketten névvel szerepelnek a regényben, mindketten ugyanazt mondják – óvakodj az oroszától –, csak a terem két ellentétes sarkából beszélnek. Disraeli a birodalmi gőg pozíciójából, a magasabb rendű civilizáció nevében akar győzni, tisztán pragmatikus okokból fenn akarja tartani Anglia keleti (és világ) hegemoniáját. Távolság áll tőle minden romantika, ideológia: ha ennek éppen az oroszok az akadálya, hát akkor velük szemben. Vámbéry, aki részben épp Disraeli miatt esett szerelmbe Angliával (egy ország, ahol nem azt nézik, zsidónak született-e, vagy kereszténynek, hanem mindenki a tehetségéhez mért karriert futtat be, ha a nemzete érdekeit szolgálja), csupa indulat, utolsó leheletéig folytatja a szabadságharcot az oroszok ellen, akikben a felvilágosodás projektjének, s ebből következően a saját asszimilációs törekvésének megghiúsítóit látja. Hibátlan marketinget csinált a közép-európai frusztrációknak, ott talált piacot ennek a súlyos árucikknek, ahol látszólag a legkevésbé volt rá igény.

Az utókor diskurál

A *Drakulában* felbukkanó félelem-diskurzus utóhatását nehéz lenne végigkövetni. A regény csak jóval később, az 1931-es film bemutatása után lett bestseller, de az orosz forradalom után már evidenciának számított, hogy a Kelettől érdemes tartani. A Drakula-metaforát az tette ennyire ter-

mékennyé, hogy Stoker az irracionális és kezelhetetlen keleti mótétet becsempészi a nyugati ember legintimebb szférájába, akár a hálószobájába, de még ennél is mélyebbre, a vérkeringésébe, ahol már nem lehet ellene védekezni. Vagy csak nagyon trükkösen, vérátömlesztéssel, ahogy Van Helsing tette. Innentől kezdve a metafora önálló életre kelt, nem kellett már feltétlenül Drakulát kiáltani, ha ezt a tartalmat próbálta valaki közvetíteni. Bőségesen szó volt már arról, milyen kalandos utat tett meg a félelem-diskurzus a társadalomtudományi-történeti szakirodalomban: Kaplan, Meštrović, Huntington, Schöpflin és számos kollégájuk mérített táplálékot ebből a televényből, ha nem is mindig voltak tudatában annak, honnan erednek a metaforáik.

A szépirodalom még ennél furcsább mutációkat hajtott. Kettőnél érdemes elidőzni pár bekezdés erejéig, mert mindkettő kiváló példa a kelet-nyugati szorongásexportra és ráadásul Angliában játszódik, igaz, közel száz év eltéréssel jelentek meg.

Egészen sajátos helyzetet foglal el a vámpíros-inváziós irodalomban egy másik közép-európai, Stanislaw Reymont *Vámpír* című regényével. Reymont egy 1894-es londoni látogatása alatt kezdte el írni jegyzeteit, de a könyv csak 1911-ben jelent meg. A lengyel egészen más színben látja Angliát, mint közép-európai földije, Vámbéry. Az angol fővárosban hatalmas raktárakat és üzleteket lát, ahol „az egész világ kifosztott, vértanú országai jajveszékelték kínjukban”, a szövegben lépten-nyomon utalások vannak az angolok agresszív terjeszkedő és elnyomó politikájára, illetve arra, milyen ostobán büszkéek az angolok a gyarmatokon elkövetett gaztetteikre. A városban ugyanakkor elképesztő mennyiségű térítő, próféta és vajákos nyüzsg, mind megváltást ígér „a nyers erő és az arany imádatát” hirdető materialistáknak. Zenon, a főszereplő, lengyel író, aki Angliá-

ba menekül („Elegem volt Lengyelországból, Európének akartam érezni magam!” – fakad ki), álnéven híres lesz választott hazájában, de gyűlölvé imádja a régit is. Barátja, Joe, a gyarmati hadseregben szolgál, de épp leszerelni készül, mert belépett egy spirituális közösségbe. A regényben megjelenik Helen Blavtsky (szül: Elena Blavatszkaja), a teozófia nagyasszonya, aki Tibetből szállította Nyugatra az igazi tudást, Mahatma guru és tanító, majd maga a Gonosz is, Baphomet személyében. Zenon körül folyamatosan pezsegnek az események, hol barátja extatikus-orgiasztikus lelkigyakorlatára csöppen be, hol egy sátánista szertartást néz végig, de megfordul okkultista szeánszokon és rossz hírű házakban is. Mindeközben három nőbe szerelmes egyszerre: a tündéri angol Betsybe, régi lengyel kedvesébe, Adába, akiről kiderül, hogy gyermeke anyja, végül mégis Daisy, a gyönyörű vámpírasszony, a gonosz szolgálója csábitja el, és viszi magával az ismeretlen Kelet felé.

Már ebből a hevenyészett összefoglalásból is kiderül, hogy a cirkalmas történet a „vizontgyarmatosítás” gondolatát fűzi tovább. Reymont nem hagy kétséget afelől, hogy a gazdaságilag, technológiailag és katonailag fejlettebb Nyugat bűnös elnyomásban tartja a Keletet, s ezért lakolnia kell: a Kelet a maga eszközével, az irracionálissal üt vissza, majd győzi le saját fészkeiben gyötrőjét. Reymont leírásában London csatatérre emlékeztet, ahol összecsap a keresztény európaiság és a misztikus Kelet, érvek, hittételek, víziók és szertartások állnak szembe egymással, a hősök félig transzban bóklásszák végig a regényt, küzdenek a saját és mások démonai ellen, de mindhiába: a végkifejlet borítékolható. Zenon, a „közép-európai”, a hagyományosan európainak tekintett értékeket képviseli Reymont koncepciójában – a kereszténységet szemben a mágiával, a művészetet szemben a háborús öldökléssel, a kreatív kételkedést

szemben a birodalmi pökhendiséggel –, de amint a gonosz szolgálóját választja a hazatérést jelentő Ada, vagy a családi békét ígérő Betsy helyett, elbukik. Reymont víziójában Európa akkor bukik el, amikor Közép-Európa tiszta és keresztényi értékei felmorzsolódnak a nyugati dekadencia és a keleti irracionalizmus kettős szorításában. A félelem-diszkurzus itt egy egészen másféle Európa-képet konstruál, mint Stokernél, és talán éppen ezért lehet ma úgy olvasni, mint választ a *Drakulára*, holott annak az esélye, hogy a későbbi Nobel-díjas ismerte a regényt, gyakorlatilag a nullál egyenlő.

Gyakorlott szemmel Marina Lewycka *A traktorok rövid története ukránul* című regényében is érzékelhetők a Drakula-metaphora utórezgése. A könyv első megjelenése, azaz 2005 óta folyamatosan bestseller, már legalább huszonhat nyelven élvezhető. A történet nem túl összetett: a negyvenes éveiben járó főszereplő-narrátor mamája meghal, idős édesapja pedig beújítt magának egy harmincas, ukránnak vélt, de valójában orosz feleséget, akinek egyetlen életcélja, hogy Angliában telepedjen le, és ott taníttassa magához hasonlóan rettenetes fiúgyermekét. Az öreg maga is Ukrajnából menekült a második világháború után, de ő nem a jólétet kereste, hanem az életét mentette. A regény nagy részét azoknak a praktikáknak a leírása teszi ki, melyekkel az ifjú ara, Valentina, megpróbálja kifosztani és megalázni élemedett korú hitvesét, aki aztán bosszúból megírja ukránul a traktorok történetét (ez hogy jön össze, az biztos csak a második olvasás után derülne ki, mármint annak, aki rászánja az időt). A cselekményt az mozgatja, hogy mindenki küzd mindenki ellen – az elbeszélő-főhős a nővérével az anyai örökség miatt, az apa a két lányával az önálló élethez való jogáért, a két lánytestvér közösen Va-

lentina és a fia ellen –, a különbség a harcmodorban és a habitusban van. A régi emigráns hálás Angliának azért, hogy befogadta, egész életében szolgálta az országot, mely megmentette, a lányai – bár beszélnek a szülők nyelvét és erős az ukrán identitástudatuk – már ott nőttek fel, az ottani társadalmi és jogi normák szerint élnek az életüket, hasznos tagjai a társadalomnak, ahogy ezt régebben mondták volna. A köztük lévő konfliktusok nem lépnek túl a civódás határain, a politikai, elvi és világnézeti ellentétek csúcspontján is megmarad bennük a szeretetnek egy olyan kis csírája, amiből helyrehozható az egyensúly. Valentina ezzel szemben csak élőködni akar azon, amit mások megteremtettek, egy olyan életet kíván, amilyennek a Nyugatot Keletről elképzelte, és a mi a fő – semmilyen játékszabályt nem ismer el. A képlet a régi: a keleti (vámpír) kipuhatólja a Nyugat működését, beutazik és megpróbálja a saját normáit rákényszeríteni az új környezetére – jelen esetben a posztsovjet káosz gátlóan érvényesülési mechanizmusait működtetni a beállt jólét világában. A végén, természetesen, a józan erők összefognak, megérkezik Valentina ex-ura Ukrajnából, és gyrekestül hazaviszi az asszonykát.

Nem túl üde történet, sokan tudnánk ennél ütősebb sztorikat akár saját ismeretségi körünkből is, de azt legalább jól mutatja, hogy a szorongás az újrendeződött Kelettől máig serkenteni képes az olvasók adrenalinszintjét.

Mi végre?

Valahogy így szállhatott be Vámbéry az ukrán traktorba. Komolyra váltva: Vámbéry konok félelemgerjesztése – a történelmi események hathatós támogatásával – döntő fordulatot hozott a viktoriánus angol közgondolkodásba a sokat emlegetett „keleti kérdésben”. De mindez ugyanúgy a

történelemlények zárt világában rekedt volna, mint mondjuk a Gladstone-Disraeli vita, ha nincs Stoker, aki egy máig élő és működő metaforát fabrikált a mélynövésű, csípcamos közép-európai tudóst 1849 óta fűtő „olthatalan gyűlöleletről”. Vámbéry akkor felépített magának egy identitást, mivel az, amibe beleszületett, kiszolgáltatottá és sérülékennyé tette volna. Angliai működésével arra próbálta rávenni a Nyugatot, hogy építsen fel egy másik identitást, máskülönben ő is kiszolgáltatottá és sérülékennyé válik. Az ő félelem-diskurzusa azóta hatalmas karriert futott be, és a 20. század folyamán szinte minden európai (nemzeti, területi, politikai, kulturális stb.) öndefiníciós kísérlet érvelésében felbukkan.

Messzire vetném a sulykot, ha azt állítanám, hogy a konstruktivisták és esszencialisták vitájában – még ha a résztvevők tudtán kívül is – minden szál Vámbéryhoz vezet vissza. Az tény, hogy a 19. század végén bekövetkezett egy váltás, amiben minden bizonytalansággal benne volt Vámbéry keze. Jó arra gondolni, hogy élt itt akkoriban valaki, aki nem a lúzer-nemzet könnyeit és sebeit akarta a világ elé tárni, hogy együttérzést váltson ki vele, hanem feldolgozta a sérelmeit, gondolatokat produkált, ezeket a megfelelő időben és helyen közölte a közönséggel, amelyiknek volt rá füle. És mindennek tetejében még mázlija is volt, mert egy olyan szerző fantáziáját lódította meg, akin keresztül később a világ szinte minden háztartásába eljutott az üzenete.

Idézett és említett művek

Bibó István: Az európai kisállamok nyomorúsága. In: Válogatott tanulmányok.

<http://mek.oszk.hu/02000/02043/html/>.

Carr, Edward Hallett: *Mi a történelem? Századvég*: Budapest, 1993.

Coundouriotis, Eleni: *Dracula and the Idea of Europe*. (A *Drakula* és az Európa-eszme) *Connotations* 9.2, 1999-2000.

Dittmer, Jason: *Dracula and the Cultural Construction of Europe*. (A *Drakula* és Európa kulturális megkonstruálása) *Connotations* 12.2-3, 2002/2003.

Dobrovits Mihály: Utószó. In: Vámbéry Ármin: *A magyarok keletkezése és gyarapodása*. Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 2003.

Glenny, Misha: *The Balkans: Nationalism, War and the Great Powers, 1804–1999*. (A Balkán: nacionalizmus, háború és a nagyhatalmak, 1804–1999.), Penguin Books, 1999.

Goldsworthy, Vesna: *Inventing Ruritania: The Imperialism of the Imagination* (Ruritánia kitalálása: a képzelet imperializmusa.) Yale University Press: New Heaven and London, 1998.

Huntington, Samuel: *A civilizációk összecsapása és a világtrend átalakulása*. Európa Könyvkiadó: Budapest, 2006.

Kaplan, Robert: *Balkan Ghosts: A Journey Through History*. (Balkáni kísértetek: utazás a történelmen át.) St. Martin's Press: New York, 1993.

Krasztev Péter: Kettőslátás, avagy mi bajom a balkanológiával? *Magyar Lettre Internationale* 40., 2001.

Lewycka, Marina: *A Short History of Tractors in Ukrainian*. (A traktorok rövid története ukránul.) Penguin books, 2006.

Ludlam, Harry: *A Biography of Dracula: The Life Story of Bram Stoker*. (Drakula életrajza: Bram Stoker életének története.) Quality Book Club: London, 1962.

Meštrović, Stjepan: *The Balkanisation of the West*. (A Nyugat balkanizálása.) Routledge: London – New York, 1994.

MacNally, Raymond és Radu Florescu. *In Search of Dracula*. (Drakula nyomában) Boston: Houghton Mifflin, 1994.

Miller, Elizabeth: *Count Dracula vs Vlad Tepes*.
http://www.respiro.org/Issue5/eseuri_miller.htm

Norris, David: *In the Wake of the Balkan Myth: Questions of Identity*

and Modernity. (A Balkán-mítosz hajnalán: az identitás és a modernitás kérdései.) London: Macmillan, 1999.

Reymont, Stanisław: *Vámpír*. Ford. Pálfalvi Lajos. Kozmosz Könyvek: Budapest. 1990.

Said, Edward: *Orientalizmus*. Budapest: Európa, 2000.

Schöpflin György: Közép-Európa régi és új meghatározásai. In: Kelle nekünk Közép-Európa? *Századvég* különszám, (évszám nélkül, alighanem 1988.)

Senf, Carol A.: A Response to 'Dracula and the Idea of Europe,' (Válasz „A Drakula és az Európa-eszme” című cikkre.) *Connotations* 10.1 2000/2001

Stoker, Bram: *Dracula*. Penguin Books, 1994.

Szűcs Jenő: *Vázlat Európa három történeti régiójáról*. Budapest: Magvető, 1983

Todorova, Maria: *Imagining the Balkans*. (Az elképzelt Balkán) New York: Oxford University Press. 1997.

Vámbéry Ármin: *Küzdelmeim*. Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 2001.

Vámbéry Ármin: *A magyarok keletkezése és gyarapodása*. Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 2003.

Wilkinson, William: *An Account of the Principalities of Wallachia and Moldavia* (Valahia és Moldávia tartományok története) New York: Arno Press, 1971. (reprint, első kiadás: 1820.)

Wolff, Larry: *Inventing Eastern Europe: The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*. (Kelet-Európa kitalálása: a civilizáció térképe a Felvilágosodás szerint.) Stanford University Press, 1994.

Jegyzet

- 1 A Drakula-témában rejlő lehetőségekről még 2002-ben kezdtünk el együtt gondolkodni egy akkori szakdolgozómmal, Stefania Mihalachéval, aki ezután remek dolgozatot írt a témából. Nélküle erre az írásra aligha szántam volna el magam, ezért neki ajánlom.

KULCSÁR FERENC

ÖREGSÉG

Imát morzsol fogai közt, káromló szavakat

Élemedik R. C., szegény matuzsálem,
vén már és hófehér, akár Jeruzsálem,
kikopott a sátoros ünnepekből régen,
túl van az innen, túl van a merészen.

Sok-sok síró húsvéti bárányt megevett,
kiszedett a keresztfából sok-sok rozsdás szeget,
öreg, mint az isten s a tízparancsolat,
imát morzsol fogai közt, káromló szavakat.

Totyog, matat, keresi a kopott kriptakulcsot,
szimata odavan, vacogó vén buldog,
mennybe ér ősz feje, pokolba a lába,
s hajlamos egyfajta pogány vallomásra:

igen is ő, nem is, az is meg emez is,
így akarta ama büntető Nemezisz.

Öregedik R. C., fogyó holddal apad

Öregedik R. C., fogyó holddal apad,
megbotlik árnyékban, sorvadt ina szakad,
mohó rozsdá eszi, falánk féreg rágja,
senkiföldjén vár az istenre, halálra.

A hegyről lefelé kígyózik az útja,
a cinterem felé fordult már a rúdja,
pép az étke, már a málét sem rághatja,
isten egét is csak szemheggyel láthatja.

Élemedik R. C., tölgyfa volt, kóró lett,
elvéti a tű fokát s mind a fehérnépet,
inában van már a lotyogó bő nadrág,
tehén, kutya, asszony, egy se veszi hasznát.

Kimért lett egykoron szökdelő irálya,
rímeknek volt, most meg rémeknek királya,
a szájában két fog tartja az istrázsát,
őrizvén testének düledező sátrát.

Egyidős egekkel, zúzmarás hegyekkel

Vénséges vén R. C., mihelyt botlik, bukik fel,
egyidős egekkel, zúzmarás hegyekkel,
sok pénteket megért, húsvétot milliót,
unja már a halált, mocskos ribilliót.

Elveti a frisset, csak a lassút járja,
kétnaponként mozdul szűk szavakra szája.
Csüng a feje bal felé, jobb felé a válla,
kettő volt, most pedig három már a lába.

Sokat szólt már neki ingaóra, kakukk,
vénséges, mint vala istenes Habakuk,
fülhegygel hallgatja az esti harangszót,
nem papol, nem ejt ki egyetlen harangszót.

A felvidéki földtani ismeretterjesztés

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Rögtön az elején szeretném leszögezni, hogy eredeti szak-
képesítésem szerint vegyész volnék, tehát geológiát nem
tanultam az egyetemen, bár tény, hogy annak idején ko-
moly dilemmát okozott nekem, hogy a kémia, a biológia, a
földrajz és a geológia közül melyik területen folytassam
egyetemi tanulmányaimat. A földrajz és a geológia végül
megmaradt afféle beteljesületlen szerelemnek, de később,
már tudományos újságíróként ismét szorosabb kapcsolatba
kerültem velük, sőt 1988-ban lefordítottam egy középisko-
lásoknak szánt, de tartalmát tekintve inkább egyetemisták-
nak való *Geológia* c. tankönyvet (amelyet sajnos azóta sem
használnak, pedig magyar-szlovák földtani kisszótárt is
szerkesztettem a végére, és ez kb. 1500 szakkifejezést tartal-
maz), így talán mégsem illetéktelenül vállaltam el ezt a rö-
vid és a címben jelzett témával elsőként foglalkozó elő-
adást. Miután a felkérést úgy értelmeztem, hogy a magyar
nyelvű ismeretterjesztésről kell számot adnom, természe-
tesen a szlovákul megjelent munkákat, illetve a különbö-
ző szlovák intézmények idevágó tevékenységét nem vizs-
gáltam.

1) 1918–1938

Ahhoz, hogy jobban megvilágíthassam a földtani és álta-
lában a tudományos ismeretterjesztéssel kapcsolatos felvi-
déki problémákat, röviden jellemeznem kell azokat a viszonyokat, amelyek közé a mintegy 800 ezer magyar az 1918-

as impériumváltás után került az első Csehszlovák Köztársaságban. Az 1918 előtti Felső-Magyarországon egy tudományegyetem (Pozsony) és több főiskola működött (közük a korábban európai hírű Selmeci Bányászati és Erdészeti Akadémia, ahol a bányamérnökképzés keretében geológiát és mineralógiát is oktattak), nem szólva a sok évszázados múlttal rendelkező felvidéki középiskolákról, emellett számos városban különböző, a tudományok népszerűsítésével is foglalkozó egyletek tevékenykedtek. Ezek az I. világháború után megszűntek (a pozsonyi Erzsébet Egyetem Pécsre költözött, a selmeci Akadémia jogutódja pedig a Soproni Faipari és Erdészeti Egyetem, illetve a Miskolci Műszaki Egyetem lett, a középiskolák és gimnáziumok közül pedig csak néhány élte túl a trianoni döntést), a szlovákiai magyarok intézmények nélkül maradtak, az értelmiség és a zömében köztisztviselőkből álló középosztály tagjainak a java részét pedig az új hatalom különböző ürüggyel Csehszlovákia elhagyására kényszerítette. A marhavagonok már 1919-ben is rengeteg magyar családot vittek az összezsugorodott anyaországba, sőt olykor hónapokig átmeneti lakásként szolgáltak, akik pedig maradtak, csak nehezen ocsúdtak fel az őket ért sokkból. Konkoly Thege Miklós Ógyallán alapított csillagvizsgálója és geofizikai intézete ugyan megmaradt az államfordulatot követően is, de számos műszerét és berendezését Budapestre szállították, és 1939-ig nem játszott számottevő szerepet a felvidéki magyar tudományos életben.

1919 után először az irodalmárok és a politikusok szervezték meg magukat, majd a képzőművészek és a kulturális életben szorgoskodó önkéntesek, de a természet- és a műszaki tudományok művelőit és tisztelőit ebben az önszervezésben többnyire hasztalan keresnénk. Lélekszámuk ugyanis elenyésző volt, talán fel sem vetődött, hogy valami-

féle egyesületbe kellene tömörülniük. A korabeli magyar nyelvű felvidéki lapokban és folyóiratokban nemigen találunk olyan rovatokat, amelyek folyamatosan a természet-tudományos és a műszaki ismeretterjesztésnek adtak volna teret, legfőljebb utazásokról szóló cikkek, könyvek láttak napvilágot (pl. Jankovich Marcell ügyvéd és hegymászó tollából), ezekben olykor utalnak érdekes természeti képződményekre, jelenségekre (pl. földrengés, vulkánkitörés), természetrajzi múzeumokban tett látogatásokra stb. A természetrajzot oktató magyar gimnáziumi tanárok között csak elvétve akadtak, akik olykor vállalkoztak egy-egy cikk megírására, ezek is inkább a növény- és állatvilágról, a földrajzi látványosságokról tudósítottak. Az erdélyi születésű, de 1916–1933 között a Felvidéken tanárkodó, majd újságíróskodó Vécsey Zoltán (1892–1984) földrajz-történelem szakos tanár, az 1945 utáni évtizedek jeles magyarországi földrajzi ismeretterjesztője és az *Élet és tudomány* c. hetilap egyik elindítója csehszlovákiai működése idején elsősorban szépirodalmi és kulturális témájú cikkeket írt, tudományos ismeretterjesztéssel rendszeresen ekkortájt még nem foglalkozott.

2) 1938–1945

A 2. bécsi döntés értelmében a Felvidék déli, túlnyomórészt magyarok lakta területei – Szentől Léván és Kassán át egészen Nagykaposig –, valamint Kárpátalja visszakerült az anyaországhoz, de a Tiso-féle fasiszta Szlovák Köztársaságban így is mintegy 65–70 ezer magyar maradt (Pozsonyban és közvetlen környékén kb. 25 ezer, a Nyitra melletti Zoboralján kb. 20 ezer, a szepességi városokban – Késmárkon, Lőcsén, Iglón –, továbbá Sároseperjesen, Besztercebányán, Selmecebányán, Zólyomban és más közép- és észak-szlovákiai városokban összesen ugyancsak 20–25 ezer). A

háború alatt elsősorban a pozsonyi magyarság élt aktív szellemi és kulturális életet, de a természettudományos ismeretterjesztés ebben csak csekély mértékben szerepelt. Megjelentek ugyan kis füzetek pl. a szepességi városokról vagy a Magas-Tátráról, de ezekben elsősorban a magyar vonatkozású történelmi eseményekről, valamint a műemlékekről és egyéb nevezetességekről olvasható az érdeklődő, amelyek között persze elvétele felbukkantak a barlangok is, de többnyire inkább a táj szépségeinek: a hegyeknek, a folyóknak, a tavaknak stb. leírása dominált. Az anyaországhoz visszakérült területek művelődését ebben az időben nem lehet a „felvidéki” jelzővel illetni.

3) 1945–1989

A II. világháború után a felvidéki magyarságot kollektíven felelőssé tették Csehszlovákia 1938-as felbomlásáért és ördögi tervet eszeltek ki, hogy elkeressék ősi szülőföldjéről. A manapság gyakran emlegetett Beneš-dekrétumoknak csak egy része rendelkezik erről, a Szlovák Nemzeti Tanács által hozott rendeletek jelentették a legnagyobb csapást, ezekről azonban manapság kevés szó esik. A teljesen jogfosztott magyaroknak sem iskoláik, sem lapjaik nem voltak éveken át, a magyar beszédért nemcsak felfofozhatták, hanem gyakran kopaszra is nyírták őket, majd jött a kitelepítés és a csehországi kényszermunka – és ismét marhavagyonokba kényszerült sok tízezer magyar. Amikor a Moszkvából levezenyelt kommunista puccsokat követően 1948-ban Csehszlovákiában, Magyarországon, Lengyelországban és a többi ún. népi demokratikus országban egypárti diktatúra jött létre, a szlovákiai magyarokra nehezedő nyomás jelentősen fellazult, ismét megnyíltak a magyar iskolák és megjelentek az első magyar nyelvű lapok és könyvek. Ismeretterjesztő újság is indult 1952-ben, *Természet és Technika*

címmel, de ez jobbára csak cseh és szlovák cikkek fordításait közölte; összesen 18 száma jelent meg rendszertelen periodicitással és 1953 végén megszűnt. 1954-ben indult az évente tízszer megjelenő *Tudomány és Technika*, amelyben a fordítások mellett már eredeti írások is szerepeltek, elvétele még meteorológiai, geológiai és földrajzi témájú anyagot is közölt. Ez a folyóirat 1963 decemberéig jelent meg, de már 1961 januárjában a Csehszlovák Politikai és Ismeretterjesztő Társulat égisze alatt elindult a *Természet és Társadalom* c. havilap, amely lényegében egy ugyanilyen címmel megjelenő szlovák ismeretterjesztő folyóiratnak volt a mutációja. Magyar szerzőktől csak akkor közölt írásokat, ha azok vállalták, hogy szlovákra fordítják a cikküket. Ez a lap egészen 1990 júniusáig létezett, de a szlovákiai magyar értelmiség sohasem vehette birtokába, más ismeretterjesztő lap kiadását pedig nem engedélyezték. A könyvkiadás területén is hasonló volt a helyzet. A magyar könyveket is kiadó Tatran, majd az 1969-ben létrejött, és csak magyar nyelvű könyveket gondozó Madách Könyv- és Lapkiadó csakis csehből vagy szlovákból fordított természettudományos ismeretterjesztő műveket jelentethetett meg, a magyar szerzők kezdeményezését rendre visszautasították. (Csak Magyarországon, illetve Romániában kiadott és a Magyar Népköztársasággal megkötött könyvcseré-egyezmény keretében behozott könyvekhez lehetett hozzájutni.) A magyar nyelvű természettudományos ismeretterjesztő könyvek kiadásának tilalma Csehszlovákiában pártutasításra történt, sőt 1968 után még az is felmerült, hogy a magyar iskolákban a reáltárgyakat szlovákul kellene oktatni. Ekkoriban kezdtek leépíteni a Nyitrán folyó magyar tanárképzést is, bár a magyar nyelvet nem tudták onnan teljesen kiszorítani. A tanárképző főiskolán (ma már egyetem) földrajz szakos tanárokat is képeztek, ők olykor magyar nyelvű előadásokat

is hallgathattak. (Az 1970-es években kiagyalt sovinszta elképzelésekhez hasonló ötleteket mostanában ismét hallhadtunk a szélsőségesen nacionalista Szlovák Nemzeti Párt által jelölt oktatási minisztertől is...) Aligha kell magyarázni, hogy ilyen körülmények között a szervezett természettudományos ismeretterjesztés teljesen lehetetlenné vált. Míg Erdélyben az 1970-es években tucatszám jelentek meg az ismeretterjesztő könyvek (köztük néhány geológiai és paleontológiai témájú is), addig Csehszlovákiában csak az egyetlen napilapban (*Új Szó*) és a *Hét* c. kulturális és közművelődési hetilapban nyílt lehetőség a magyar szakemberek számára, hogy tudományos ismeretterjesztő cikkeket közöljenek. A *Hétnek* 1975-től 1995 áprilisában bekövetkezett megszűnéséig én is szerkesztője (1989 december és 1995 áprilisa között főszerkesztője) voltam. 1976 januárjától a lap tudományos rovatát (is) szerkesztettem, és eköré szerveztem meg azokat a jótollú szakembereket, akik vállalták a gyakran szakmai körökben is lenézett és anyagilag sem kifizetődő tudományos ismeretterjesztést. Sajnos a geológia már akkor is csak kevés magyart vonzott az egyetemekre, így erre a területre nem találtam állandó munkatársat. Duray Miklós, aki eredetileg geológus (pontosabban: geokémikus), az 1970-es évektől kezdve a titkosrendőrség céltáblája volt és nem engedélyezték, hogy publikáljon. Tudomásom szerint geológiai témájú ismeretterjesztő cikket sohasem jelentetett meg. A rimaszombati Gaál Lajos geológus volt talán az egyetlen szakmabeli, aki már az 1980-as évek legelejétől vállalkozott ismeretterjesztő cikkek írására. Akkoriban elsősorban a szlovákiai és a spanyolországi barlangokban tett szakmai látogatásairól számolt be. Jómagam a *Hét* hasábjain többször is írtam a földrengésekről, valamint a tengerfenék ásványkincseiről és kőzeteiről. Az 1980-as évek elején egy 8-részes sorozatban (*Fejezetek a*

Föld naplójából) kíséreltem meg összefoglalni a legfontosabb geológiai tudnivalókat. Ebben szó volt a Föld kialakulásáról, őslégkörenek változásáról, az élővilág fejlődéséről, a paleomágnesség kérdéséről, valamint a globális lemeztektonikáról, amelyről magyar nyelven én írtam először Csehszlovákiában. Később a lapban megjelent egy 30-részes, színes felvételekkel illusztrált sorozatom az ásványokról, emellett rendszeresen írtam a régi korok kiváló tudósairól, köztük földrajzi utazókról és néhány geológusról is, mint Lóczy Lajos, Prinz Gyula, Cholnoky Jenő stb.

4) 1990-től napjainkig

Az 1989-es kelet-európai rendszerváltások gyökeresen új helyzetet teremtettek a tudományos ismeretterjesztés terén is. Ez azonban nem jelent egyértelműen pozitív változást, mivel az addig állami támogatással megjelenő lapokat már nem vállalták a kiadók, így ezek elindultak a bulvár irányába, és az igényesebb ismeretterjesztés fokozatosan kiszorult a hasábkorról. Természetesen több lapot ez sem mentett meg a megszűnéstől. A *Hét* továbbra is igyekezett megőrizni eredeti profilját, amelyben a néprajzi, a helytörténeti és a természettudományos ismeretterjesztés viszonylag tág teret kapott. Jómagam ismét néhány sorozatot indítottam egyrészt a földrajzi utazások történetéről, másrészt a természeti katasztrófákról. A legkövetkezetesebben a már említett Gaál Lajos foglalkozik geológiai ismeretterjesztéssel az 1990-es évek második felében indult *Gömörország* c. negyedévenként megjelenő folyóirat hasábjain, ahol már 28 terjedelmes cikket közölt folytatásokban Gömör geológiai, növény- és állatföldrajzi stb. érdekességeiről. Ezek a tervek szerint egy kötetben is napvilágot látnak majd, de véleményem szerint már eddig is a legjelentősebb földtani ismeretterjesztő vállalkozásról van szó, amit a Felvidék magyarsá-

ga felmutathat. A tudományos ismerteterjesztésnek a különböző gyermek- és ifjúsági lapok is helyet adnak. A *Táborút* (az általános iskolák felső tagozatosaihoz szól) már 1989 előtt is figyelemre méltó aktivitást fejtett ki ezen a téren, és hagyományaihoz mind a mai napig hű maradt. Időnként őslényekről és természeti jelenségekről is közöl cikkeket. A *Cserkész* c. havilapban több geológiai és paleontológiai témájú cikket is publikált egy 16 éves diák, Szalma István, aki szülőfaluja, Palást (Ipolyságtól 10 km-re északkeletre található) harmadidőszaki kövületeit kutatja, és már több érdekes őslény maradványaira ráakadt. A Szlovák Tudományos Akadémia Földtani Intézetének munkatársai számára több „jó tippel” szolgált, sőt nemrégén egy eddig ismeretlen ízeltlábút talált, amelyet a paleontológusok még tanulmányoznak. A tehetséges fiúra érdemes lenne odafigyelni Magyarországon is!

A tudományos ismeretterjesztés súlypontja az 1990-es évektől áthelyeződött a könyvkiadásra. Gombamód elszaporodtak a helytörténeti munkák, amelyek általában egy-egy település (ritkábban egy kistáj) múltját és jelenét mutatják be, és általában érintik a geomorfológiai és geológiai kérdéseket is. A szerzők általában pedagógusok, lelkes amatőrök és csak ritkán szakmabeli történészek, közöttük egyetlen geológus-végzettségű sem akad. Bizonyos tekintetben összekapcsolható a geológiával a tájökológia és a környezettudomány is. Ezen a téren több tudományos mű is megjelent már dr. Miklós László ökológus, volt szlovákiai környezetvédelmi miniszter szerkesztésében, illetve közreműködésével, de ezek eredetileg szlovákul íródtak és nem is tekinthetők ismeretterjesztő műveknek. Néhány éve megjelent Magyarországon egy könyv a *Felvidék száz csodája* címmel, ennek szinte kivétel nélkül szlovákiai magyarok a szerzői. A kötetben természetvédelmi területek, érde-

kes földrajzi és geológiai látványosságok is bemutatásra kerülnek (pl. dr. Pomichal Richárd gimnáziumi tanár jóvoltából), ezért joggal sorolható a földtani ismeretterjesztő munkák közé. Jómagam 2003-ban kiadtam egy könyvet a földrajzi utazások történetéről (*Utazók, felfedezők, hódítók, kalandorok*), amelyben geológiai kérdésekről is szó esik, ezenkívül társszerzője voltam (Kiss László és Ozogány Ernő mellett) a 2001-ben megjelent *Gondolatokból épült katedrális* c. munkának, amelyben magyar tudósok portréi szerepelnek. Én több magyar földrajzi utazóról (pl. Brentán Károlyról, Éder Xavér Ferencről és más, Latin-Amerikában szolgált jezsuita misszionáriusról, Kőrösi Csoma Sándorról, Magyar Lászlóról, Haraszthy Ágostonról, Bíró Lajosról stb.), Born Ignácra, valamint a Hell-Sajnovics-féle vardői expedícióról írok a kötetben, míg a 2005-ben megjelent *Séta egy kertben* c. munkámban további magyar utazók portréi is szerepelnek (Huszthy György, Kakas István, Xanthus János, Jerney János, Teleky Sámuel, Stein Aurél, Torday Emil). 2006-ban megjelent *Bűvös táblázat – a kémiai elemek kultúrtörténete* c. könyvem számos geológiai és ásványtani ismeretet is felvonultat. Jelenleg a Szlovák Rádió magyar szerkesztőségének vagyok a munkatársa, és ebben a minőségemben már több alkalommal készítettem olyan interjúkat, illetve műsorokat és ismeretterjesztő hangjátékokat, amelyek a geológiával és a földrajzi felfedezések történetével is foglalkoznak.

Végül röviden szólnék még a felvidéki magyar iskolákban folyó szakköri tevékenységről. Lelkes pedagógusok rendszeresen felkészítik diákjaikat a különböző természet-tudományos versenyekre. Az idén már második alkalommal rendezik meg – e mostani tanácskozással egy időben – az általános iskolák felsőtagozatosai és a középiskolák diákjai számára a *Tudok* című természettudományos prezen-

tációs versenyt, amelyben geológiai és földrajzi témák is térítékre kerülnek. Egyre több felvidéki magyar iskola kapcsolódik be a *Kárpát-medence földrajza* címmel meghirdetett versenybe, és találkozhattak felvidéki magyar diákok cikkeivel a *Természet Világa* c. folyóirat hasábjain is. A legtöbb magyar iskolában már Internet is van, amit az oktatásban igyekeznek maximálisan kihasználni (pl. a Google Earth programot). A komáromi Selye János Egyetemen egyelőre nem folyik földrajz- és geológiaoktatás, jómagam óraadó tanárként tudomány- és művelődéstörténeti előadásokat tartok, ezek keretében – a lehetőségekhez mérten – szó esik a magyar földrajzi utazókról és a magyar tudomány kiválóságairól, köztük a geológia úttörőiről is.

Tisztában vagyok azzal, hogy más régiókkal összevetve a felvidéki földtani ismeretterjesztés egyelőre szerény eredményekkel dicsekedhet, de szívós igyekezettel változtatni lehetne a helyzeten, és talán éppen az ilyen összejövetelek segíthetnek ebben. Köszönöm megtisztelő figyelmüket.

Elhangzott a Magyarhoni Földtani Társulat „A magyar nyelvű földtani ismeretterjesztés múltja és jelene” c. konferenciáján 2007. november 14-én a Magyar Állami Földtani Intézet dísztermében, Bp. XIV. Stefánia út 14.

LISZKA JÓZSEF

Latin ég alatt

(Itáliai naplójegyzetek)

2007. 7. 5. (Keszegfalva)

Őszi hangulat: erős szélben langy napsütés. Beérett és leszedtem az egrezt, egész szép termés lett. A mogyoró is barnul lassan. És mi most indulunk nyaralni...

2007. 7. 6. (Karnburg)

A Kogelnik Panzióban, szép rálátással a Maria Saal-i bazilikára. Nézzük hát a mai, sűrű napot!

Boldogasszony (Frauenkirche) – szép búcsújáró hely, Esterházy Pál alapította. Hülye fejemmel elfelejtettem megkeresni a templomban azt a fogadalmi képet, amely a föld-rengés sújtotta Komáromot ábrázolja: amikor jöttünk át a határon, még eszemben volt, aztán szépen ki is ment belőle. A templom melletti, spirális alaprajzú kálvária a kismartoni mása, valószínűleg ezt is az Esterházyak építtették.

Kismartonban hagyományosan fölmentünk a Gloriotte-kilátóhoz, hogy elfogyasszuk hagyományos rántott hús – savanyú uborka – kifli menünket. Józsi, aki tavaly még örült neki, s nagy németországi kiruccanásainkra emlékeztette őt, ma már nemigen akarta enni...

Winden am See: bolhapiac, egy csomó kis szentképet sikerült vennem. Kedélyes, szakállas ószeres, mondja, hogy nekünk, szakállasoknak össze kell tartani. Van neki egy lerakata Purbachban is, ahol szenteltvíztartó is akad. Oda is elmegyünk. Valóban találunk egy szép, ám hiányos mária-

celli szenteltvíztartót, hatvanhat euróért. Ez azért sok az én pénztárcámnak. A falu viszont rendkívül érdekes elrendezésű: a kőből (téglaból?) épült csűrök várfalszerűen (lőréssekkel ellátva) védik (védték) dél felől a települést. Szépen karban vannak tartva, akár ma is elérnének bizonyos védelmi funkciót. Az ilyen, védelmi célokból elrendezett csűrökről, ha jól emlékszem, Hoffmanntól hallottam valamit először az egyetemen. De hogy mit? No, ezt lenne jó tudni!

És hát itt, Karnburgban, miután elfoglaltuk a szállást, Icuval megmásztuk a kálváriadombot (amely kísértetesen hasonlít, főleg meredekségében, a metnitzire), fentről, a Keleti-Alpok legrégebbi keresztény templomától szép a kilátás az egész Zollfeldre, a Maria Saal-i bazilikára. A karnburgi templom, a mellette álló Szent Anna-kápolna, illetve a két épületet egybekötő sekrestye falában szebbnél szebb római kőfaragványok láthatóak (nemrég olvastam valahol, hogy a középkorban létezett valamiféle rendelkezés, miszerint a földben talált faragott köveket kötelező volt látható módon beépíteni az akkor készült objektumok falába – lásd Maria Saal, vagy akár a győri dóm). A temetőben felirat, hogy ne dobáljanak szemetet a temetőfalon kívülre. Ha már ilyen felirat van, naná, hogy megnézem, mennyi a szemét a másik oldalon. Nos, éppen csak el nem éri a fal magasságát... Európa?!

2007. 7. 7. (Bibione)

Hajnali hatkor a karnburgi és Maria Saal-i harangok feleselése keltett. Reggeli, majd irány Maria Saal! Nosztalgiaút akart lenni, hiszen első itáliai nyaralásunk alkalmával is megálltunk itt. Valamikor hajnalban érkeztünk, holtfáradtan. Icu a bazilika alatti parkolóban aludt, mi meg a négyesztendős Józsival megtekintettük a helyi skanzenet. Utána körbejártuk a templomot, megcsodáltuk a rengeteg, szebb-

nél szebb beépített, faragott római követ, majd irány az olasz tengerpart. Azóta rendszeresen meglátogatjuk a bazilikát. Most azonban parkolási gondok léptek fel, és továbbálltunk. Ettől viszont kisebb lelkiismeret-furdalásom van.

Olaszországban nem az autópályán, hanem helyi utakon közlekedve jutottunk el Udine alá. Közben megálltunk egy kis alpesi faluban (Moggio). Hangulatos település, a temetője is több mint figyelemre méltó. Icu nem bírt tőle elszakadni, ebből kisebb konfliktus. Teljesen igaza volt: erre a temetőre nem elég fél óra. Viszont már elmúlt három, s még messze voltunk Bibionétól. Igyekeznem kellett. Nekem is igazam volt tehát. Aztán az egész elsimult egy vacsoránál, s most itt vagyok a megszokott erkélyen, ide hangzik egy közeli diszkó szintén megszokott zaja. Egyébként csönd és nyugalom. Jó itt.

Vacsora közben Józsi emlékeztet egy tavalyi melléfogásomra. Valóban jó és nevetet, így most leírom. Miután Gradóban kihozták a vacsorámat (valami halételt), kis tányéron egy apró, alufólia belsejűnek látszó tasakot is felszolgáltak. Valami lemon-féle is rá volt írva, így arra gondoltam, hogy a halhoz egy kevés citromkoncentrátum van benne. Egyik sarkát feltépve óvatosan megkíséreltem pár cseppnyi citromlevelet a halamra csepegtetni. De nem jött. Aztán erőteljesebben nyomtam meg. Akkor sem jött. Végül feltépve a tetejét, szégyenkezve kellett megállapítanom, hogy egy citromaromával átitatott kéztörlő kendő volt a tasakban... Óvatosan körbenéztem, de talán senkinek nem tűnt fel szerencsétlenkedésem. Az idén már nem próbálkoztam citromlevet facsarni a kéztörlő kendőből.

2007. 7. 8. (Bibione)

A mai ébresztő a kukásautó csikorgása volt. Teljesen automatizált berendezés: a sofőr odaáll a konténer mellé, két ki-

nyúló vaskar megragadja a fémedényt, és tartalmát belötytyinti az autó tartályába. Visszahelyezi a konténert a helyére és továbbáll. Ennyi. Tavalyi emlékeim alapján ezt megteszi minden reggel. Később jön egy másik kocsi, amelyik – ugyanígy automatizálva – a hagyományos kis kuka tartalmát üríti ki. Vannak embercsoportok, amelyek évszázadok óta azon dolgoznak, hogyan lehetne minél inkább megkönnyíteni, helyettesíteni az emberi munkát. Egy másik embercsoport meg azon agyal, hogy a munkanélkülivé vált embertársainkat miként lehetne foglalkoztatni, megnövekedett szabadidejükkel mit is kezdjenek... Ördögi kör.

Friss péksüteményért az üzletben, mellékesen egy *Frankfurter Allgemeine Sonntagsblatt*ot is vettem, csak tudnám, hogy minek. Olvasmányokkal már így is túldimenzionáltam magamat. Most ismét kapkodhatok.

A strandon bábeli zűrzavar: körülöttünk németek, szlovákok, olaszok, magyarok. Mindenki a maga nyelvén karattyol. Azt hiszem, mi értünk az egészből a legtöbbet...

Alkonyati séta a tengerparton. Csodálatos az elemeknek ez a kitaró, makacs munkája: ahogyan fáradhatatlanul hordja ki a víz a partra a homokot, s rakja le sűrű, tömött masszaként. Ha a gyönyörűségű simaságú homokba belelépsz (állagában Anyám piskótatésztájára emlékeztet, amit gyerekkoromban olykor nekem is kavargatnom kellett), alig marad utánad nyom. A legelső hullám viszont azt a keveset is eltünteti.

A szürkének megannyi árnyalata. Csoda! Megmártóztam a vízben: sokkal jobb volt, mint napközben. Így, esténként kellene nagyokat úszni!

2007. 7. 9. (Bibione)

Icu hajnalban kiment a partra napfölkeltét nézni, a friss tengeri levegőn olvasgatni. Nem volt erőm föltápászkodni, s most már sajnálom. Tartok tőle azonban, hogy erőm holnap, meg holnapután sem lesz.

Józsi fürdőnadrágja zsebébe rakta a lakáskulcsot, s elvesztette – minden bizonnyal a tengerben. Szörnyű pánikba estünk, mondván, ki kell cserélni a zárat, mert mi lesz, ha valaki megtalálja és kirámolja a lakást. Józsi csak nyugtatott bennünket: hogyan találják meg, s ha megtalálná is valaki, miért éppen olyan valaki, aki vissza is él vele stb. No, de akkor is! Bementünk Paolóhoz, bejelenteni a szörnyű ügyet. „*Kein Problem*” – legyintett mosolyogva, ha a tengerbe esett ki, semmi gond. Valóban lenne bennünk egy eltúlzott (kelet-európai?) problémázási hajlam? Mindenben csak a rosszat, a szörnyű következményeket akarjuk (?) látni? Lehet. De most is csak azt tudom mondani: ha van rá egy ezredszázaléknyi esély, hogy illetéktelen kezekbe kerül a kulcs, meg kellene ezt előzni. Én már nem változom... Józsi generációja, úgy látszik, más. Hál'istennek!

A velencei út az idén is elmarad. Egyrészt piszok drága a hajó, másrészt meg, ha arra a rengeteg turistára gondolok, még az életkedvem is elhagy. Ma este bementünk a városközpontba, hát én fél órán belül ölni tudtam volna. Egyből megértettem azokat az ámokfutókat, akik minden látható ok nélkül, csak úgy, tömegeket mészárolnak le. Ha pihenni, kikapcsolódni megyek valahová, miért kell még tízezernyi, hasonló céloktól vezérelt embertársamat ehhez elviselni?

Ha minden igaz, holnap Pádúa. Most befekszem az ágyba, s átnézem az útikönyvet...

2007. 7. 10. (Bibione)

A *gesunkenes Kulturgut* itt is jól megfigyelhető. Pádúa utcáin lépten-nyomon a Dózse-palota utánérzései figyelhetőek meg. Családi polgárházak a velencei mintájára készült homlokzattal, ablakokkal. Hangulatos, árkádos utcák: szemmel láthatóan nem az olaszok találták föl az esernyőt. Pádúa óvárosában ugyanis nyugodtan lehet az árkadók alatt esőben is sétálni. Eszembe jut Dirk Schümer könyve (*Leben in Venedig*), amit tegnap vettem és kezdtem el este olvasni. A *FAZ* publicistája, aki hosszú időt élt Velencében, azon medítál, hogy a velenceieknek gyakran teszik fel a kérdést: lehet egyáltalán Velencében élni? Amolyan mindennapi életet, szóval bevásárolni és fogorvoshoz járni, asztaliteniszt játszani, dolgozni stb. Velence persze valamivel extrémebb eset, de a kérdést bármelyik, turisták által előszeretettel látogatott város, vidék kapcsán föl lehet tenni. És föl is szoktam tenni. Élnek itt hús-vér hétköznapi emberek? Akik reggel fölkelnek, egy nagyot nyújtózkodva kinéznek a balkonon, s mit látnak a téren? Milliónyi turistát. Mindennap azt látják, ahogy én, kinézve a nappali ablakán, a dísznád-bokrunkra tekintek. Hétköznapi élet az ilyen? Minden bizonnyal. Dirk bizonyos nehezteléssel emlegeti a velenceieknek feltett kérdést, miközben az teljesen természetes. Amikor idefelé jövet fölkapaszkodtunk az egysávos, számomra hajmeresztően meredek és kanyargós úton a régi Moggióba, ott csodálatosan hangulatos utcákat, portákat találtunk. Szokás szerint azonnal ki is mondtuk, hogy itt bizony el tudnánk éledgelni. „No, de mi van télen?” – tette fel Józsi a praktikus kérdést. S valóban: a település télen valószínűleg megközelíthetetlen, s azért itt is élnek emberek,

sőt, élnek még beljebb és feljebb a hegyekben is. Nyilván bespájiznak télire, s türelmesen kivárják a tavaszt. Viszont nekik, a veleceiekhez hasonlóan, szintén fel lehet tenni a teljesen jogos kérdést: lehet itt egyáltalán élni?

De térjünk vissza Pádúába: megismételtük a tavalyi (vagy tavalyelőtti?) trieszti szerencsétlenkedéseinket. Szieszta idejében érkezünk a városba, s persze azonnal rettenetesen megéheztünk. Elkezdjük róni az utcákat, de egyetlenegy pizzériát, éttermet, vagy bármit, ahol enni lehet, nem találtunk. Egyre ingerültebben köröztünk a városban, folyton-folyvást ugyanott lyukadva ki, csak mindig más irányból. Megállapítottuk, hogy Komáromban több pizzéria van, mint Pádúában, s már nagyon idegesek voltunk. Aztán egy kávéházban ettünk valami ételpótlékot, amitől kissé megnyugodtunk ugyan, viszont fáradtságunk nem enyhült. Mégis nyakunkba vettük a várost, s először a dómra bukkantunk, amiben viszont semmi különöset nem találtunk. Már kezdtem arra gondolni, hogy hangulatos utcák ide, hangulatos utcák oda, ezért kár volt százötven kilométert megtenni (romantikus utcák a közeli Caorléban is vannak). Az *Il Santo* aztán mindenért kárpótolt. Maga a bazilika bizáncias beütésével már kívülről is gyönyörű és impozáns. Előtte Donatello szobra persze csak akkor érdekes igazán (legalábbis számomra), ha az ember tudja róla, hogy a maga nemében mint köztéri plasztika ez az első. A talapzat két oldalába intarzaszerűen besüllyesztett márványajtók ragadták meg a fantáziámat. Vajon mit jelképeznek ezek a csukott ajtók? Biztos van ennek valami irodalma (nem igaz, hogy én vagyok az első, akinek ez feltűnt!), utánaélni! Bent Szent Antal sírhelyét körbe lehet járni, s zarándokok

százai, ezrei ezt is teszik. A kőszarkofágot tenyerükkel megérintve, végigsimítva mondanak el egy-egy imát, fohászt, nyilván Szent Antal közbenjárását kérve. Volt, aki homlokát érintette a kőhöz. Mások, miután végigsimították, tenyerüket helyezték homlokukra (eszembe jutott sepsiszentgyörgyi előadásom, a fejnek kőhöz való odaütögetéséről – még egyszer átgondolni!). Néhány hete, amikor a komáromi Holocaust-megemlékezésen vettünk részt a komáromi zsidó temetőben, a hivatalos ceremónia végeztével a résztvevők meglátogatták szeretteik sírjait. Ugyanezekkel a mozdulatokkal érintették tenyerüket a sírkövekhez. Aztán felidéződik bennem az a kép, amit a nyolcvanas évek közepén a kéméni temetőben fényképezőgéppel is megörökítettem: egy idős néni érkezéskor és távozáskor megcsókolja a sírkövet. Nyilvánvaló, hogy ugyanarról a képzetről van szó. Számukra a sírkő, a síremlék az elhunytat személyesíti meg. Ha megérintik, megcsókolják, mintha azzal a személlyel kerültek volna közvetlen, mondhatni testi kapcsolatba, aki az adott sírban nyugszik. Így van ez Páduában, így a komáromi zsidó, illetve a kéméni katolikus temetőben. S talán így van ez a világ nagyobbik részén.

A templom körüli kegyeszerárus-bódékban vásárolható gyertyákat egy odakészített hatalmas ládákból helyezték el (*Szent Antal kenyere* – elfelejtettem fölírni, hogyan is hangzik ez helyesen olaszul). Valahol olvastam, hogy a nagy búcsújáró helyeken ezek a gyertyák visszakerülnek az árusokhoz, s járnak körbe-körbe. Az egyház is jól jár velük, nyilván az árusok is megélnék belőlük, s a zarándokok lelkiismerete is megnyugszik.

Este beültünk egy étterembe, ahonnan a bazilikára és Donatello szobrára láttunk. Az egyik szomszédos asztalhoz

egy fiatal házaspár telepedett egy hároméves forma fiúcskával. Először azt hittük, hogy testi-szellemi fogyatékos a gyerek, de valószínűleg valamilyen más betegségben szenvedhetett. Köhögési rohamok kínozták, amitől aztán teljesen legyöngült. A házaspár egy szót sem szólt egymáshoz, a gyerek az anyja karján pihente ki köhögési rohamait. Időnként kiment vele a mosdóra (szegény csöppség valószínűleg hányt is), illetve az utcára. Amikor meghozták az ételüket, akkor is éppen egy roham kapta el a kisfiút. Az anyja kiment vele, az apa látszólagos nyugalommal elfogyasztotta az ételt, majd a pincérnőnek szólt, hogy a felesége porcióját vissza is viheti, fizetett és távozott. Kívülről nem lehet persze megítélni, de azért furcsa pár volt. Józan ésszel úgy gondolnám, hogy a gyereket fölvaltva kellett volna istápolgatni, s átvenni a másiktól, hogy mindketten ehessenek... Isten tudja persze, milyen emberi sorsokat, milyen problémákat takart a két fiatal ember hallgatása... Valószínűleg Szent Antalhoz hozták a gyógyulás reményében a beteg csöppset. Segít rajta vajon? Szívből kívánom, hogy javuljon az állapota!

Janus Pannonius kései utódai éppen doktorokat avattak. Az egyetem körül hatalmas tacepaók voltak kifüggesztve, amelyek az egyes doktorjelöltek karikatúráiból, meg mindenféle szövegekből álltak. A boltíves kapun kilépő újdonsült doktorokat diáktársaik és a rokonság fogadta. „*Dottore, dottore...*” kezdetű, egymondatos rigmust skandáltak szinte megállás nélkül, amit egy négytagú zenekar (tangóharmonika, szaxofon, hegedű, meg mi is még?) kísért. A *dottorenak* diáktársai sorfala között egy vesszőfutást kellett átélnie, miközben tenyérrel, összetekert újsággal, lábbal jól elagyabugyálták. Ezt követően kint a téren aláz-

ták őket a legváltozatosabb módon. Az egy gatyára (vagy bugyira, melltartóra) levetkőzött ifjú doktorokat liszttel, tejjel, sörrel, mézzel, nutellával, meg mit én tudom, mivel kenték be, miközben hangosan fel kellett olvasniuk azt a, reájuk nézve nyilván alázó, de legalábbis kifigurázó szövegeket, amelyek a róluk készült plakátokon szerepeltek. Egy leánynak literes korsóból sört kellett innia: gondolom, diákévei alatt nem szívesen fogyasztott alkoholt (vagy fordítva). Egy másik csinos, bugyira, melltartóra vetkőztetett leány combjai között egy jó méteres, papírmásésból készült falloszt tartva olvasott föl a nézőközönség legnagyobb derűségére valamilyen szöveget. Körben papa, mama, nagyi, kisöcsi, mindenki. Majd elvonultak. Elöl a *dottore*, kétoldalról minden bizonnyal legjobb barátai belekarolva, illetve követte őt a család, barátok... Józsi szerint ez azért érdekesebb, mint anyuka avatása volt Debrecenben. Amikor megtudja, hogy a debrecenihez hasonló hivatalos ceremónia valószínűleg itt is van, s az utcán látottak csak ráadás, kijelenti, hogy nem szeretne doktorrá válni Páduában.

2007. 7. 11. (Bibione)

No, ma megtapasztaltuk az olasz egészségügyet is. Reggel Józsinak megrándult a nyaka, levegőhiányra is panaszkodott, hát úgy döntöttünk: elvisszük orvoshoz. Először Paolóhoz mentünk be az ügynökségre, hogy útbaigazítson. Már neki elmondtam a tüneteket, majd miután adott egy névjegykártyát, azért csak megálltunk a szomszédos gyógyszertárban is (ezt nem kellett volna, hanem egyenesen oda menni, ahová Paolo javasolta), ahol ismételten elmeséltem a tüneteket. Nem tudtak rajtunk segíteni (szerintem alapvetően nem is értettek), javasolták az elsősegélyeseket a par-ton. Ki a strandra! Ott a vöröskeresztes bódében egy fehérbe öltözött fiatalember fogadott, aki – saját állítása szerint

– keveset beszélt németül. Elmondtam neki a tüneteket. Erre közölte, hogy nem ő az illetékes, hanem az a végcséni kinézetű öregasszony, aki a bódé sarkánál egy sámlin üldögél. Neki is előadtam a tüneteket. Erre eltűnt a bódében, majd hozott egy térképet, ahol megmutatta, hol találunk orvost. Tovább a városközpontba. Ott a betegfelvételnél ismét előadtam a tüneteket. Türelmesen végig is hallgatott a nővérke, majd közölte, hogy menjünk ki az épületből, és a sarkon túl tíz méternyire, a harmadik ajtó a turisták betegellátója. Ott egy németül jól beszélő hölgy fogadott, akinek ismét előadtam érkezésünk okát. Papirosokat töltetett ki velünk, majd bevitt egy orvoshoz (örökítsük meg nevét is: Dr. Mario Marinello), aki viszont nem tudott németül. Ezt követően az orvos Józsival olaszul-angolul és mutogatva kommunikált, miközben a németül jól beszélő nővérke folyamatosan telefonált (nem őt hívták, hanem ő tárcsázott végeláthatatlanul újabb és újabb számokat). A doki megírta a leletet, receptet, lerakta az asztalra, s a nővérkére mutogatott, hogy ő majd felvilágosít bennünket. Aki viszont egyáltalán nem zavartatta magát, s nagy hangon, jóízűeket kacagva telefonálgatott. Majd két telefon között odabökte, hogy „*Sie zahlen sechszundzwanzig Euro*”. S folytatta az olasz bájcserevelyt. Kifizettem, s tovább néztük egymást a dokival. Ő csak sajnálkozva a vállát vonogatta, és a csajra mutogatott: „*Dame!*” Végül a papirosra mutatva megkérdeztem: „*Apotheke?*” Erre igenlően bólintott, majd elmagyarázta, hogy *tap-tap* (valószínűleg valamilyen ragtapaszszerűséget kell a fájós izomra ragasztani), illetve kétszer *glug-glug* (nyilván be kell valamit venni, amit a gyógyszertárban kapunk). A kettőt valószínűleg nem szerencsés összekeverni. Aztán még megnyugtatott, hogy „*no problem*”, csak valamilyen *muscel-gondról* van szó. Megköszöntük, eljöttünk. S most arra várunk, hogy fél ötkor kinyisson a gyógyszertár...

Még a páduai útról jut eszembe: nem autópályán mentünk, s Velence, illetve Pádua térségében végigmérgeleztük azt a logikátlanságot, ami az útjelző táblák kihelyezését illeti. Az egyik kereszteződésben visszafelé jövet kint volt például, hogy Trieszt balra, Bibione jobbra. Letérünk jobbra, ötven méter után újabb eligazító táblák: Trieszt balra, Caorle jobbra. No, most már hová is menjen az ember? Az imént nem akart Trieszt felé menni, de az megint itt van. Bibione, ahová akart, az meg nincs. Persze azt már sejtettük, hogy Caorle egy darabig jó irány nekünk, de akkor is! Miért nem lehet következetesen jelölni az utat? Az olaszok mintha következetesen hülyíteni akarnák a szerencsétlen turistát.

Velence és Pádua között egy sor csodálatos, névtelen (már-mint számunkra semmitmondó nevű) kis település, pompás villákkal, miniparkokkal, kertekkel. Ápoltság, gazdagság. Istenem!

Különben este, éjjel esett. Délelőtt barátságtalan, sűrű idő. Mostanra azonban kisütött a nap, kristálytiszta levegő (az Alpok déli lejtői szinte karnyújtásnyira vannak!), meleg is van. Lehetne akár strandolni is. Icu ki is ment, én Józsvival viszont itthon maradtam. Nekem jobb itt a teraszon olvasgatni, írogatni. Nincs víz, ami ugye nedves, nincs homok, ami ugye forró, s a szél, ami az ember szemébe fújja. Nincs tűző nap. Nyugalom van, s ez kell nekem.

2007. 7. 12. (Bibione)

Már megint túlkészültem magamat olvasmányaimmal. Úgy gondoltam, hogy lazán ezt is, azt is elolvasom a parton. Sőt, még e naplón kívül írni is fogok... De nem megy: zavar a nap, a homok, s főleg a fürdővendégek. Marad a lapozgatás, meditálás. Ez is jó valamire. Magyar ernyősomszédunk (valamikor jó nő lehetett) úszott nagyot a tengerben (ezzel talán két perccel meghosszabbította az életét), majd kéjesen rágyújt egy cigarettára (ezzel pedig ugyanannyival megkurtítja). Biztosan más nációk tagjai is dohányoznak a parton, de én csak magyarok szájában látok itt lépten-nyomon cigarettát. Füstjét a jótékony szél a képeembe fújja.

Terasz-szomszédaink (ahol tavaly a szurfigolós magyarok laktak) olaszok. Háromtagú, csendes, visszahúzódo család. Ma először, már köszöntünk egymásnak: alig jelennek meg a balkonon, nem is ott étkeznek. Korántsem olyanok, mint amilyeneknek mi az olaszokat elképzeljük. Persze van-e olyan, hogy olasz? Akkor, amikor voltaképpen olasz nyelv sincs. Néhány éve Amedeo di Francesco, a nápolyi egyetem professzora magyarázta nekem, hogy nem északi, meg déli olasz nyelvjárás van, hanem *két különböző olasz nyelv*. Egymást nem is értik. Akkor mi is az olasz?

2007. 7. 13. (Bibione)

Tegnap délután, este Caorléban. Úgy megyek már oda, mint haza, holott mindössze háromszor fél napot töltöttem ebben a mozgalmas és tulajdonképpen kibírhatatlan turistaparadicsommá korszosult kis halászfaluban. A régi, hangulatos falumag a délutáni, késő délutáni órákban még elviselhető. Este aztán ellepik a turisták, s gyakorlatilag moz-

dulni sem lehet. Azt hiszem, tavaly is írtam, hogy itt pontosan megfigyelhető a magán- és a közsféra szinte tökéletes egybemosódása. A házak ajtajai közvetlenül az utcára nyílnak, gyakran csak egy rongyfüggöny lengedezik a bejárati ajtón. Ahogy az utcán sétálsz, gond nélkül beléphetnél egy olasz család konyhájába, a vacsorához megterített nappalijába (az ember némi késztetést is érez erre, de vajon mit szólnának a háziak, mit szólnék én, ha mondjuk helyet foglalnék a családi asztal mellett?). Ha itt élnék, engem ez nagyon zavarna, így, turistaként, idegenként a számat tátva rokonszenves ez a nyitottság, közvetlenség. Vacsora a szokásos helyen: nagy adag tengeri halat, meg rákot kapok. Az egyik húsos hal íze inkább a csirkehúsról emlékeztet. Jól csinálják: fokhagymával. Máshol még nem ettem ilyent. A rák is nagyon finom volt, csak szaporátlan.

A *duomo*. Ma is megragadott sejtelmes félhomálya. Szeretek itt. Az útikönyvből kiolvastam, hogy építészetileg a ravennai kora keresztény templomokkal rokon. S valóban, felfedezni véltem bizonyos oszlopfejeket, meanderes, palmattás motívumokat, amelyekhez hasonlóakat ravennai templomok belsejéről készült fotókon láttam. Este már a jövő évi nyaraláson törjük a fejünket, és szinte automatikusan vetődik föl úti célként Ravenna. Egyszer meg kellene nézni Nagy Theoderik síremlékét, s számomra persze Ravenna az ifjúságot is jelenti. A Passuth-regényeket faló fiatallembert, aki mindent elolvasott, mindent tudni akart. Most már tudom, hogy ez korántsem sikerült (még többet kellett volna olvasni, tanulni!), de nekem akkor is rokonszenves az a tizenéves legényke, aki még az *Élet és Tudomány* Kérdezz-felelek rovatának is írt, hogy megtudakolja

egy Passuth-regény számára értelmezhetetlen idegen kifejezésének a jelentését. Válasz is jött, szinte magyarázkodó (mivel ő maga kreálta a szót), magától Passuth Lászlótól. Ez, ha kismértékben is, de nyilván befolyásolta az ifjú olvasó további életútját... Szóval jövőre délebbre, Ravenna környékére kellene menni, s ott is el lehetne tölteni négy-öt furdőidényt... Ami ugye nekünk évi egy hét. Kevés.

A dómban egy pultvitrinben több más szuvenír mellett egy, a caorlei Madonnát ábrázoló szenteltvíztartóra lettem figyelmes. A felirat szerint a sekrestyében lehet kapni, ám mivel nem találtam oda, bementem a dóm-múzeumba. Az ottani teremőrtől megkérdeztem, hogy tud-e németül. Mondja, hogy nem, de beszél angolul, franciául, spanyolul, portugálul, latinul. Miután ezekre sorra a fejemet ráztam, némi ingerültséggel a hangjában, ironikusan megkérdezte, hogy Németországban az iskolában csak németül tanulunk? A magam és a németek becsületét is némileg mentendő, elmagyaráztam neki, hogy nem német, hanem magyar vagyok, és Szlovákiából jöttem. Megértette, s megnyugodott, hogy ez akkor már legalább három nyelv. Ettől viszont nyelvileg még nem kerültünk közelebb egymáshoz, de elkezdtem neki minden olasz-, latintudásomat összeszedve elmagyarázni, mit is keresek. Le is rajzoltam a szenteltvíztartót, s úgy tűnt, hogy meg is értette. Készséges volt, elvitt a paphoz (akitől viszont nem kérdeztem meg, hogy beszél-e Ratzinger nyelvét, pedig lehet, hogy igen, hiszen Caorléban gyakorlatilag mindenki van írva németül, s általában beszél is a nyelvet), a pap viszont félreérthette, s talán azt hitte, hogy a nagy, templomi szenteltvíztartót akarom megvenni. Az nem eladó – mondja. Hát, jó. Később Icu ugyanezt meg-

találta egy ajándékboltban, így fölösleges volt az egész hercehurca. Tanulság annyi, hogy fiatal koromban keveset tanultam. Talán ha megmaradok az eszperantó mellett, ma könnyebben boldogultam volna. *Volna, volna... Ha az a volna ott nem lett volna!* Az elárusító a szenteltvíztartó ábrázolására mutatva mosolyogva mondja, hogy *Madonna nostra*. Igen, a papok nem tudták eladni a Madonnácskájukat... Mint a régi vicc mondja, mi hasznuk belőle, hogy olyan sok nyelvet beszélnek?

Nekem úgy tűnik, hogy az olaszok a középkor folyamán a talált faragott római köveket nem építették be szakrális objektumaikba. Nem láttam ilyent Caorléban sem, de úgy rémlik, hogy Aquileiában vagy Gradóban sincs ilyen. Lehet valami abban, hogy osztrák rendelkezés nyomán kerültek a római kövek keresztény templomok falába.

2007. 7. 15. (Keszegfalva)

Jó tizenhat óras utat magunk mögött tudva, éjjél után érkezünk meg. Közben a már kötelező udinei megálló. Bejutottunk a dómba, ami tavaly zárva volt. Benn déjá vu érzés: mintha már jártam volna itt. Talán kilencvenhétben, amikor Bálint is velünk volt, valóban megfordultunk a dóm belsejében is. Gyönyörű fafaragások, néhány mellékoltáron Tintoretto-képek. Az idén korábban indulhattunk, mert még elértük az udinei halpiacot is. Szörnyű bűz, s látványnak sem valami felemelő. A hét folyamán pedig rengeteg halat ettem, általában finomakat is (a rák ízére is rákaptam), de így, a standokon kiterítve látni őket... Hát, nem tudom. Az udinei városháza előtt esküvő: az ifjú párt itt is rizszáporral fogadja az ünneplő rokonság. Autójuk toalett-

papírral becsomagolva. Az utolsó álomfinom olasz presszó-kávé!

Ausztriáig közúton jöttünk, egészen Villachig. Kellemes kisváros, szép gótikus templommal. Megestebédeltünk egy vendéglőben. Az asztal fölött, amelyhez leültünk, egy tábla: „*Stammtisch für Fischer, Jäger und andere Lügner*”.¹ A kaja jó volt. Érdekes módon, úgy tűnik, bármely náció ételeit kedvelni tudom, ha úton vagyok. Itáliában szeretem az olasz ételeket (a héten kizárólag halat ettem, különböző formákban elkészítve), a németeknél azt, amit ők szeretnek és így tovább... Itthon viszont a csirkepaprikásnál nem tudok finomabbat elképzelni. Persze nokedlival.

Jegyzet

1 Halászok, vadászok és más hazudozók törzshelye.

Sugárzó gyűlölet

Nagy pelyhekben hullott a hó, fehéren és tisztán. Már nem tudta, merre tart, csak vánszorgott céltalanul. Nekiindult a nagyvilágnak. Csak ment, mindegy hova, csak el innen, el a távolba, bele az éjszakába. Megszűnt körülötte a világ. Talán egy jó kiadós zokogás kitisztítaná belőle az őrjítő fájdalmat, de minél jobban akarta, annál távolabb került tőle. Törni, zúzni szeretett volna, de tudta, hogy felesleges. Nem maradt semmije, csak a fájdalom. Meg a hiány.

A vakító fehérségben fürdő tájat néma csend vette körül. A lány nem igazán tudta, mi az, amit ebben a pillanatban érez. Csak azt tudta, valami rettenetesen fáj, valami kettészakadt benne. Nedvesen csillogó láz tüzelt óriási barna szemében, majd felbuggyant egy könnycsepp.

Az út erőteljesen emelkedni kezdett, így egyre nehezebben szedte lábait. Fáradt volt, elcsigázott, mégis megnyújtotta lépteit. Mindent vastag fehér hótakaró borított, és csak a hold kerek tányérja világította meg az elhagyatott tájat. Nem sokáig bírta erővel. Lába meg-megroggyant, majd elterült a hóban. Hosszú fekete haja a vállai fölött előrebukott, akár a zuhatag. Pár másodpercig úgy maradt, s csak a hideg érzése hozta vissza a jelenbe. Segítségül hívta minden erejét, feltápáskodott, és elindult, majd szaladni kezdett, úgy, mintha vérengző vadállat elől menekülne. Bár ismerős volt a hely, nem tudta, hogy hol van, nehezen tájékozódott az alig észlelhető tájban.

Hatalmas csattanás hallatszott a háta mögött. Fejét, mint akit dorong sújtott, a válla közé kapta. Rémisztő érzés szorította el a szívét. Megijedt, majd megrémült, aztán jött a

rettegés. Hátranézett, és egy autó égnek meredt kerekeit pillantotta meg. Lassan, óvatosan, aprókat lépve elindult, majd kis idő elteltével rohanni kezdett. Mikor megállt a roncs mellett, ökölbe szorította kezét a mellére tette, hogy csillapítsa szívének dobogását, majd nagy levegőt véve benézett az ablakon. Nyitott szájjal, zúzott, véres arccal, felszakadt homlokkal egy fiatal, eszméletlen férfit pillantott meg. Döbbenet lett rajta úrrá, majd addigi dühét félelem váltotta fel. Mélységes csend ült a levegőben. Nem tudta, mit tegyen. Ahogy nézte a véres arcot, észrevette, hogy a férfi szeme kinyílik, majd száját vicsorgatva próbál gátat szabni fájdalomának; közben könnyei felszabadultan hullani kezdtek a semmibe. Miután helyreállt a lélegzete és a szívverése is, megpróbált segíteni. Minden hiábavalónak bizonyult, az ajtó nem engedelmeskedett, beszorult. Megpróbált lehiggadni. Különös szorongást érzett, mely jeges karomként markolt szabálytalanul zakatoló szívébe. Összeesuklott, nem volt ereje felkelni, így hát ott maradt a hóban, összegömbölyödve, lehajtott fejjel. Reszketett a félelemtől, a fájdalomtól, az aggodalomtól és a tehetetlenségtől. Fagyos kezével előhalászta kabátja zsebéből a telefonját, de csak nézte mozdulatlanul, nem tudta, kit hívjon. Dühítette saját tehetetlensége és kétségbeesése. Szemét esedezve fordította az ég felé, majd többszöri mély levegőt véve, kissé megnyugodva segítséget hívott.

Mikor pár órával később kimerülten hazaért, csak akkor jutott ismét eszébe a saját fájdalma, megaláztatása. Ruhástul elterült az ágyon, és az emlékek hatására szeme jeges, szikrázó gyűlöletet sugárzott. Magányosnak érezte magát, hosszú idő óta most először. Két évig voltak együtt, és egy pillanat műve volt, hogy minden, amit elterveztek, semmivé váljon. Nem hitte, hogy megcsalják, úgy gondolta, erős a szerelmük. Tévedett. Még sírt egy sort, aztán ahogy a dűhe

alábbhagyott, magára terítette a takarót, majd becsukta a szemét, és hagyta, hogy az emlékek elárasszák. Hagyta, hogy elöntse a remény, hogy talán létezik egy szebb holnap, amiért érdemes élni és felkelni.

Mindez három hónapja történt, a nyomasztó emlékek már fakulni kezdtek. A kórházban eltöltött órák érzéseket váltottak ki a lányból. A hosszú beszélgetések közel hozták őket egymáshoz.

A nap kellemesen tűzött, a madarak vidáman csiripeltek, a fák rügybe borultak, jelezve, hogy végre itt a tavasz. A lány fel-alá járkálva múlatta az időt, néha az órájára pillantott, s úgy érezte, az idő megállt. Majd felragyogott az arca, mikor megpillantotta a jövevényt, s szíve hevesen dobogni kezdett. Egyfajta gyermeki vidámság sugárzott róla. A férfi egy szál vörös rózsát tartott a kezében. Mióta kijött a kórházból, minden napra jutott egy. Ez a hatvanadik.

Átölelte a lányt, gyengéd csókot lehelt az ajkára, majd elindultak...

POÓR JÓZSEF

Szélcsend

A vitorlások időtlenül
álltak,
a szél némán
rostokolt,
évszázadok kataklizmájában
egy lélegzetvétellel,
szigetek
a felhők alatt,
valahol,

és a magasból ekkor
csillagos parabola
ereszkedett alá,
a kötelek nyöszörgése szünetelt,
olykor a legénység felől
valakinek horkolása hangzott,
meg kései csörrenése egy sörösüvegnek,
s a magányos kormányos dúdolása

tudathasadásos éjszakánkra csillagpecsét
került.

Evolúció másként

Slonczewski mikrobái

Az általunk életnek nevezett szén alapú biokémiai reprodukció kialakulása és folyamata körüli tudományos vizsgálatoknak, feltárásoknak még csak az elején tartunk, mégis, mind a tudományos szakírók, mind a szépirodalom képviselőinek hipotéziseiben és fantáziájában felmerült a mienktől eltérő, az univerzum molekuláris összetételének koncentrációjától függő alternatív evolúció elmélete. A gondolatki-sérletek (tegyük fel..., mi lenne, ha..., elképzelhető...) a legújabb felfedezések tükrében nem is tűnnek olyan elképesztőnek, hiszen a földi szférában is létezik számos olyan baktérium, melynek táplálékául olyan anyagok szolgálnak, melyek a többsejtűek, így az ember számára is halálos mérgek (például cián). A kozmológiában is jártas tudósok szerint a szénen kívül a legvalószínűbb, polimerizációra képes elem a szilícium, amely a világegyetem más pontjain létrehozhatott replikációra alkalmas formációkat. Ugyanakkor ezzel párhuzamosan léteznek olyan elképzelések is, amelyek magán a Földön feltételezik a szerves anyagok replikációra való hajlamát, sőt, akár a DNS-t megelőző, az őslévesben úszkáló, majd a DNS dominánssá válásával eltűnő polimerek lehetőségét is számba veszik mint az élet kialakulásának forrásponjtját. A tudomány (kozmológia, mikrobiológia, virológia, evolúciobiológia) jelenlegi állása természetesen számos üres helyet biztosít a (szépírói) képzeteknek (itt nem a tapasztalati valóságot elutasító vallási fantasztrákra, kreacionistákra, indesign evolúció-elmélet hívők-re gondolok), amely termékenyítő erővel hathat vissza ma-

gára a tudományos kutatásokra (számos kutatóhely, például a NASA is, pályázatok formájában ösztökéli a tudományos közegen túli ötletgyártókat bizonyos problémák megoldására). Ezen képzetgyártók egyik formája a szépirodalom, esetünkben a tudományos (szép)irodalom, azaz a *science fiction*, annak is a biológiai elméletek tárgykörét hasznosító ága: a biológiai sci-fi.

E szekció jeles művelője Joan L. Slonczewski, aki „civil”-ben mikrobiológus kutatóként is szakmájának elismert képviselője. (Slonczewski szépirodalmi és tudományos elismertségével egyik kitűnő „utóda” James D. Watsonnak, aki a DNS-szerkezet felfedezéséért járó Nobel-díj elnyerése mellett az irodalmi Nobel-díjra is fel lett terjesztve a felfedezésről beszámoló írásáért. De a sort sokáig folytathatnánk a remekül író természettudósok köréből, elég csak Fred Hoyle vagy Richard Dawkins nevét megemlíteni.) Slonczewski 2006 óta magyarul is elérhető regényében, a *Génszimfóniában*, kutatási területét hasznosítva egy, a földtől különböző intelligens életformáról és elterjedéséről ír, mely éppen a tudományos kidolgozottsága miatt, ha mégannyira a fikció területén is, komolyan elgondolkoztatja az embert: az idegenség fogalmát az élet, az evolúció terén is újra kell definiálnunk (mint oly sok mást is, ebből fakadóan).

Írásomban az intelligens mikroba-életformák (ki ne emlíkezne az orosz író, Grigorij Osztyer *Mikro Miki, a mikroba* című gyermekmesekönyvére! legutóbb a német Frank Schätzing *Raj* című regénye emelkedett ki e tárgykörben) Slonczewski-féle elképzelését vázolnám, ám mielőtt belemerülnék a Prokariion bolygó élővilágának ismertetésébe, néhány mondat erejéig a szerzőt is bemutatnám.

Joan L. Slonczewski (1956), a lengyel származású mikrobiológus a Yale Egyetem Molekuláris Biofizika és Biokémia Tanszékén szerezte meg doktori fokozatát „A bakteri-

ális pH szabályozása és érzékelése az *Escherichia coli* esetében” című disszertációjával 1982-ben. 2000 óta az Ohio-i Kenyon Főiskola Biológia Tanszékének professzor-tanszékvezetője. Óraadó tanár volt a Pennsylvanai, a Princetoni és a Marylandi Egyetemek Mikrobiológiai és Biológiai Tanszékein. Mikrobiológiát, molekuláris biológiát, mikroökológiát és virológiát tanít, szűkebb kutatási szakterületén a *E. coli* pH stressz-válaszaival foglalkozik. Számos tudományos kitüntetéssel és ösztöndíjjal ismerték el kutatómunkáját (legutóbb: Robert Tomsich-díj, 2001; Nemzeti Tudományos Alapítvány ösztöndíja, 2007–2010)

Első regénye, a *Still Forms on Foxfield* („Csend-formák a Foxfielden”) 1980-ban jelent meg, melyben kvéker telepek találkozását írja le egy idegen bolygó bizarr és idegen lakóival. 1986-ban jelent meg – a hamarosan magyarul is olvasható (Galaktika Könyvek sorozat) – az *Ajtó az óceánba* (*A Door into Ocean*), mely a későbbi, úgynevezett Elízium-univerzum regénysorozat első darabjává lett – mellel a John Campbell-díjat is megszerezte szerzőjének mint az év legjobb sci-fi regénye. Az óceáni világban tevékenykedő női biogenetikai mérnökök, az Ivadékok, történetét mutatja be a regény. *The Wall around Eden* („Fal az Éden körül”) címmel 1989-ben jelent meg a nukleáris háború utáni világot leíró regénye, majd 1993-ban a *Daughter of Elysium* („Elízium lányai”) „folytatja” a Szabad Szállítmányozási Szövetség világépítését: az előző regény ideje után ezer évvel visszatér a Shora vízi világához. Legutóbbi kötete *Brain Plague* („Agypestis”) címmel 2000-ben jelent meg, az intelligens mikrobák terjeszkedését, határtalan erejét tárja fel. Mindössze két rövidebb elbeszélést írt, ezek magyarul is olvashatók a *Galaktika* folyóiratban: *Mikroba* [*Microbe*, 1995] 2005/1., 178. szám, 20-27. o., ford. Németh Attila; *Baktérium az ENSZ új tagja* [*Tuberculosis Bacteria join*

UN, 2000] 2006/3., 192. szám, 70-71. o., ford. Antal József. Jelenleg *The Carrier* című regényén dolgozik, mely szintén a mikrobák világába kalauzolja el az olvasót.

A regényciklus harmadik – önálló – része *Génszimfónia* címmel jelent meg magyarul a Galaktika Könyvek sorozatban 2006-ban Kollárik Péter fordításában. A regény először az *Analog* nevű folyóiratban folytatásokban került közlésre, majd könyv alakban is napvilágot látott 1998-ban. A regény eredeti címe: *The Children Star* („Gyermekek csillaga”), amely szó szerinti fordításban – belátható módon – magyar regénycímként elég gyermeketegen hangzana, leginkább valamiféle meseregényre asszociálhatnánk belőle, azonban a „génszimfónia” sem a legsikerültebb ötlet, inkább ferdítés, ha már nem fordítás. Az eredeti cím többféle értelmet nyer a regényben, több konkrét és átvitt értelmű utalás is található a szövegben a gyermekek bolygójára (mind képzeletbeli, mesebeli, mind valós helyre, mind tudatállapotra), a génszimfónia pedig téves képzeteket kelt, leginkább csupán (jobb híján) kiadói marketing-ötlet a jóhangzás és a „gén” divatos hívószava használata végett, miközben a gének csak közvetve kapnak (ugyanakkor természetesen kiemelt) szerepet a regényben, a konkrétan szereplő mikrobák viszont nagy hangsúlyozottsággal optikai telekommunikációval érintkeznek egymással és környezetükkel, tehát véletlenül sem auditív (zenei) módon. (A címötlet [téves] immanenciájára valószínűleg az „éneklőfák” regénybeli jelenléte adhatott okot.)

A fikció világában a nyolc népből álló Szövetség az Ióta Pavonis csillag harmadik – ökoszisztéma-irtásra ítélt – bolygóján értelmes lényekre lel, amelyek baktérium nagyságúak. (A bolygó és élővilágának felfedezéséről, elnevezéséről a *Mikroba* című novella számol be.) Felismerésüket megnehezíti a földitől nagyban eltérő bioszféra, mely mindaddig

ismeretlen evolúciójával sokáig a legendák világába utalja a bolygó rejtett urait, az intelligens mikrobákat (mikrozooidokat, mikroembereket, mikrokat, nővérkéket, phycozooidensisokat, ahogy a regényben többféle nézőpont és nyelv szerint elneveződnek).

Az ismert csillagtávszelet peremvidékén lévő bolygó neve (a „Gyermekek csillaga” – az újjászületés planétája): Prokarion, ami nem véletlen: „egyedülálló élővilágáról kapta a nevét. A prokarioni élőlények maghártya nélküli sejtjei – a növényeké és az állatoké egyaránt – körkörös kromoszómákat tartalmaztak, akárcsak a baktériumok, vagyis a prokarióták. A prokarioni sejtek azonban egyúttal gyűrű alakúak is voltak. A fejlettebb, többsejtű élőlények pedig ugyanezt az alakot vették fel, a fotoszintetizáló fikoidoktól kezdve (...) a gumiabroncs alakú állatszerű lényekig, a »zooidokig«, amelyek a mezőkön gurulva legeltek – vagy vadásztak azokra, akik ott legeltek.” A sejtmag, mely a földi életben a DNS-t rejt, kialakulatlansága (eukarióták hiánya) tehát nem kizáró tényező a törzsfajlás szempontjából, a sejten belüli munkamegosztás, majd több sejt kooperációjából születő „épületek”: többsejtűek léte nem igényli a sejtszerkezet ilyen tagozódását. A DNS, azaz a replikációra képes génláncolat, a maga kromoszómáival *hasonló* módon kialakulhatott. Hasonlóan, de eltérően, ugyanis a Prokarion élővilágának DNS-ei a földi duplexről (dupla helix, kettős spirál vagy kettős csigalépcső) különbözően triplexek (gondoljunk itt *Az ötödik elem* című film mondanivalójának genetikai tesztjére, mely nagyságrenddel nagyobb számú DNS-láncú az emberinél), jobbára ugyanazon anyagokból épülnek fel (hidrogén, szén, oxigén, nitrogén, de kén és foszfor helyett arzén), de sokkal több kapcsolódásra képesek. („A vékony ózonréteg keveset szűrte ki a nap ultraibolya sugaraiból, nem úgy, mint más világokon. Ez le-

hetett az egyik oka, hogy itt három százból sodort kromoszómák fejlődtek ki, így védtek a DNS-t a mutációtól.”) A gének vagy cisztonok elemeinek összekapcsolódása és a sejtek reprodukciója a triplexből adódóan máshogy megy végbe, mint a földi verzióban. Esetünkben mitózis (sejtszétválás) a bevett szokás, a Prokarion gyűrű vagy fánk alakú sejtjeinél két sejt összevegyül, DNS-csigalépcsőik felbomlanak, majd kettesével összekapcsolódnak, így három utódsejtet hoznak létre két-két DNS-lánccal, majd az utódsejt láncai a nukleotid kapcsolódás (földihez hasonló) szabályai szerint létrehozzák, felépítik a harmadik láncot. A sejtek evolúciója ezen különlegesség mentén hozta létre a prokarioni élővilág evolúcióját, ahol a fenti idézet szerint a lények követik a sejtek alakzatát. Az eltérő molekuláris építőanyagok miatt azonban emberi táplálkozásra nem alkalmas a bolygó élővilága, mivel a sejtek „triplex kromoszómái mutagének voltak, »fehérjéik« megemésztelhetetlen aminosavakat tartalmaztak, sejtthártyáik pedig tele voltak arzénal”.

A mikrozooidokként azonosított, a baktériumokhoz hasonló élőlények a törzsfajlásuk szerint mintegy száz éve váltak el más mikrobafajoktól (ez az ő léptékeik alapján kb. 52 millió év), hozták létre civilizációikat, melynek során a megélhetésükhöz szükséges haszonnövényeket és -állatokat uralmuk alá vonták, az időjárást szabályozták, fejlett kommunikációs hálózatot hozta létre bolygósínten (lumineszcensfehérjéket termeltek ki, mindegyik mikrobaleány egy fotoprotein-mátrixba kódolja az adatait). A szimbiótává váló emberrel is a retinára vetített képekkel kommunikálnak (neurotranszmitterekkel optikai receptorokat manipulálnak). A mikrozooidok az emberi világot ugyanúgy nem viselik el, mint ahogy az emberek sem tudják megemésztelni a prokarioni táplálékot (ezért életformájuk: genetikailag átalakítják őket), a szerve-

zetbe bejutva szilikátot képeznek maguk köré, mintegy védőburokként – az emberek az életformálás előtt nanoplaszt (triliónyi mikroszkopikus számítógép, lásd nanotechnológia) ruhában járkálnak a bolygó felszínén, kiszűrve és átalakítva a légkör sajátosságait. (A *Mikroba* című rövidprózában, de a regényben is a mikrók képesek megtelepedni a nanoplaszt szervesanyag összetételében, tehát az öntudatos technológia is veszélyeztetve van a „kórokozók”-tól.)

A regény történetében a mikrók szimbiózisba lépnek az emberekkel, megannyi önálló kultúrát létrehozva így az egyes, tudattal rendelkező emberek külön világot jelentő szervezetében. A mikrók segítségével az életformálás, a génállomány produktív átalakítása váltja fel a terraformálás mechanizmusát (ami egyébként az emberiség terjeszkedésének két útja közül a gazdaságilag előnytelenebb), képessé téve az emberi faj(oka)t a világűr további bolygónak meghódítására. Nem véletlenül írtam fajokat, de még véletlenül sem rasszizmusból (jelenlegi [genetikai] tudásunk szerint egyetlen fajtól, a *homo sapienstől* származik a ma élő emberiség): az Elízium-univerzum világát benépesítő lények közül nem mindegyik emberi, kezdve az öntudatra ébredt szabadgépektől a Shora vízivilágában szűznemzéssel szaporodó Ivadékokon át, akik már régén szimbiózisban élnek lélegzőgombáikkal, ezért is kék a testük színe, a majom(főként gorilla)-ember hibridekig, de az Elízium világán élő génmanipulációval halhatatlanságra szert tevő, mesterséges szaporodás révén születő, almokban (lásd Huxley *Szép új világot*) cseperedő embereket sem(?) tekinthetjük egy fajhoz tartozónak a többiekkel, hiszen a genetikai módosítások, tervezett mutációk minden esetben kihatnak a fajra, azaz amennyiben elvesztik az egymással való szaporodás lehetőségét és képességét, külön fajként kell számon tartanunk őket.

Az együttélő fajok toleranciaküszöbe fajon kívüli társakkal persze változó, de a kölcsönös érdekek fenntartják a *status quot*. Ebből a szempontból akár példázatszerű is lehet Slonczewski regénye. A mikrobákkal nem választás kérdése együtt élni, a mi testünkön és -ben is milliósámmra tobzódna. Öntudattal rendelkező baktériumokkal együttélni sem kockázatmentes, főleg ha emlékezetünkbe idézzük Lynn Margulis elméletét, mely szerint az eukarióták kialakulása is szimbiózis útján jött létre, több baktérium kölcsönösen kisegítette egymást, majd funkciómegosztás révén egyesültek. Másrészt felidézhetjük Dawkins túlélőgéppotézt, amelyben csupán a replikátorok, a gének változatosan „épületes” gépei vagyunk, amelyek a túlélés/másolás biztonságát és lehetőségét valósítják meg.

Az idegenség megtapasztalása a tudattal rendelkező élőlények esetében a fel-nem-ismeréstől (a regény legviccesebb kijelentése szerint a mikrók már régen kapcsolatba szerettek volna lépni az idegen fajokkal, de természetesen azok sejt szintű, bakteriális képviselőit nulla intelligenciájúnak találták) a teljes befogadásig (szimbiózis) terjedhet. Az eltérő molekuláris biológiájú evolúciók útján az evolúciós nyomás hatására *inkább létezők* új evolúciós mintázatokat is létrehozhatnak közösen, melyek kiszoríthatják a korábbiakat – olvasható ki Slonczewski könyvéből. De itt már nagyon eltérek a biológiai vonaltól, illetve itt már összeérnek a biológia és a kultúra terrénumai. Az biztos, hogy nemcsak „alien”-ek formájában létezhetnek az idegenek, s a fekete ruhás zsaruk példáján okulva: minden *léptékünket* jól meg kell gondolni.

Casanova esete Odüsszeusszal

Balázs F. Attila Casanova átváltozásai című kötetéről

Balázs F. Attila új könyvének már a címe – Casanova átváltozásai – több különféle lehetőséget nyújt, miképpen lássunk neki a kötet olvasásának. Számomra két lehetséges variáció bontakozott ki a cím alapján, amely első hallásra Ovidiusra emlékeztetheti az olvasót, másrészt pedig a Casanova-monda felé irányítja a figyelmet: külső átváltozások, azaz Casanova, tegyük fel, az elbeszélések szereplőinek bőrébe bújjik, vagy pedig belső fejlődési folyamatok, amelyeken az akár Erószszal/Ámorral is azonosítható Casanova átmegy.

A kötet írásai azonban sokkal több értelmezhetőségi irányvonalat működtetnek, mint amit a cím sugall, nincs szó tehát a Casanova-mítosz újraírásánál való lehorgonyzásról.

Aki felszabadult erotikájú, testnedvekben tocsogó, „lényegre törő” szövegeket vár el, már csak a Casanova-monda említése miatt is, az bizony csalódhat a könyvben, az ugyanis nem a szókimondásra, a konkrét erotikus jelenetek felvázolására és a szexuális forradalom legújabb vívmányainak megjelenítésére épül, sokkal inkább egy higgadt, óvatos, finom szövegvilágot tár elénk, amely test és szöveg viszonyát az ösztönerők meglehetősen mértékletes adagolásával igyekszik felmérni. A visszafogottság a Casanova átváltozásainak egyik alappillére, a megközelítés mindig szórmentén történik, s a szerző sokkal inkább az elhallgatással akar hatást kifejteni, mint a szókimondással. A kötet elbeszélései rövid, tömör írások, amelyek általában takarékosan, a szavakkal egyáltalán nem tékozolva jelenítik meg az

adott nyelvi világot. A túlírtág valamennyire csak a kötet utolsó darabjain érződik, azt az érzést keltve, mintha a szerző kezdene kifogyni a mondanivalóból, s ezért hosszabban elidőz a közhellyé merevedő mondatoknál. A tömör, éles, mégis finom mondatok leginkább *A macska leve* és a *Lázadás* című szövegeket jellemzik, s ezek a mondatok adják a legnagyobb lendületet a könyvnek.

Casanova, akinek az apja kalandos, nőkben és szerelemben gazdag életet kívánt, mikor utóda születik, azt kéri az istentől, „hogya fia nyugodt, unalmas házasesetet éljen egy átlagos asszony oldalán”, ezzel a kis történettöredékkel indul a könyv, s aztán többé-kevésbé hasonlóképpen folytatódik, kalandos szerelmek és lapos kapcsolatok váltakoznak novelláról novellára, s az egyre bonyolódó viszonyok végül egy olyan labirintus képét rajzolják meg, amelyet találóan jellemez az *Éjszaka* című szöveg utolsó mondata: „Elvesztünk abban a sötétségben, mely összehozott minket.” (26. o.) A tévelygés, a bolyongás általában alaphelyzet ezekben a novellákban, olyannyira, hogy minden részletesen ábrázolt jelenet ide vezethető vissza, tanácstalan Odüsszeuszok kóborgásaként vázolva fel a szövegek szereplőinek – vagyis tulajdonképpen: maguknak a szövegeknek, megint más megközelítés szerint: az olvasónak – a helyzetét.

A szövegek nyelve általában szigorúan realista, néha valamiféle „lélektani naturalizmus”-hoz áll közel, s nemritkán keserű szájízt vált ki az olvasóban, ahogy „előrángat valahonnan valami megmagyarázhatatlan szomorúságot” (*Éjszaka*, 26. o.). A tömörség, amely leginkább a kötet első írsaira jellemző, a címekben is megjelenik: *Éjszaka*, *Lázadás*, *Árulás*, *Estebéd* stb., a szerző szándékosan szűkíti saját szerepét a nyelvi helyzetek felvázolásában, a kevesebb néha több jó öreg igazságát követve. Ez a technika a legszembe-tűnőbbben *A macska leve* című írásban jelenik meg, amely

töredezettiségevel végig feszültséget generál, ráadásul a novellában két eltérő történet keveredik, más-más úton próbálva megközelíteni a szabadság fogalmát: a kamasz fiú első szexuális élménye a gyerekkorból való kitörésként jelenti a szabadságot, míg a zsarnoki hatalom ellen küzdő parasztok látszólagos szabadsága igazából csak még több szenvedést hoz.

Kétféle prózai szöveg váltakozik a Casanova átváltozásai című kötetben: egyes írások szigorúan betartják a klasszikus novella szerkesztési szabályait, cselekményük gyors, izgalmas, poénos, a többi szöveg már-már prózaversszerűen hömpölyög, elhanyagolható cselekménnyel, érzékletesen körülírt lelki vallomásokkal. A visszafogott érzékiség a magyar irodalom hagyományörzőbb, kevésbé szókimondó szerzőihez közelíti Balázs F. Attila szövegeit, számos szerzőt felhozhatnánk példának Krúdytól Németh Lászlón át Kőrösi Zoltánig, de például Aich Péter Szerelmek című, nemrégiben megjelent novelláskötete is sokban hasonlít a Casanova átváltozásaihoz. Talamon Alfonz hatását is ki lehet érezni Balázs F. Attila mondataiban, kivált a részletekbe menő, ahogy Tózsér Árpád írja egy helyen, „a lélektani nüánszokra, a leírás színeire, az impressziókra érzékeny” jeleneteknél. A Lázadás című szöveg például engem Talamon Apám szeretője című novellájára emlékeztetett, Balázs F. Attila láthatóan kedveli azt a sejtelmes, olykor szorongó hangulatot, amely általában a Talamon-szövegeknek is a sajátja. Balázs F. Attila azonban néhol a lehető legszürkébb, leghétköznapibb jelenetekből is élvezhető, elgondolkodtató történeteket kovácsol, az emberi kapcsolatok feszült esetlegességeiből származó konfliktusok az elégikuson túl erősen naturalisztikus szint kölcsönöznek a szövegeknek. Casanova átváltozásai tehát tulajdonképpen a stílus átváltozásai: a színes, álmokkal és érzéki képzetekkel át-

szótt szecessziós világ, amely akár Krúdy háború utáni regényeire is emlékeztethet bennünket, a testi gyönyörökben dúskáló buja rokokó hangulat drámai hirtelenséggel csaphat át szigorú, száraz, rideg realista szürkéségbe. A szerelmi háromszögek, megcsalások és felszarvazások kusza útvesztőit világos objektivitással tárja elénk a szerző; jómagam utoljára a pakisztáni származású brit író, Hanif Kureishi novelláit olvasva talákoztam hasonló szövegvilággal, ami a kiüresedett emberi kapcsolatok precíz boncolgatását illeti, bár Kureishi elsősorban a nagyvárosi lét és a művészek bolyongásainak hátterét használja lélektani vizsgálódásai alapanyagául, Balázs F. Attila ellenben sokkal kevésbé konkretizál, ő inkább az általános, hétköznapi kaszanovákat szerepelteti szövegeiben.

A Casanova átváltozásainak további egyedisége, hogy a Plectrum Kiadó új, kétnyelvű sorozatának első kötete, azaz az eredeti kötet magában foglalja a fordítást is (Ardamica Zorán munkája), a bal oldalon olvasható magyar szöveget tehát a jobb oldalon lévő szlovák fordítással is összevethetjük, már aki össze akarja, illetve tudja vetni. A mű tehát egyidejűleg jutott el a szlovák és a magyar olvasóközönséghez, bár arról nincsenek információim, a szlovák könyvesboltokban is forgalmazzák-e a kötetet. A szlovákul és magyarul is értő olvasó számára mindenesetre izgalmas lehet a nyelvi megoldások összehasonlítását, a kulturális közeledést nem is említve. Casanova tehát alakját, lelkét, de még nyelvét is változtatja Balázs F. Attila új novelláskötetének lapjain, kis kaszanovák egész hadát sorakoztatva fel előttünk, akik örök bolyongásra ítéltettek az érzelmek, a test és a szöveg útvesztőiben.

(Plectrum Kiadó, Losonc, 2007)

Punnyad a nyár

beletelik-e hét nap
megsenyveded
punnyad a nyár
szárad kerti bútor
kutyameleg ser lötyölődik
csak poharadba
hát ez iramlik
mintha hinta
vinne víz
bor szóda méla íz
úton megint
szél
sirokkó port kever kavar
fél város nincs itthon
talán nyaral

nénikédnél rokon lányokkal cseresznyét szedni
tartod a létrát jó magas árnyas gömb a fa lombsátora
szélein fürtökben lóg ropogós pöttyek hada
most ki megy fel jaj csak a Marcsika menjen
már tizennégy éves hosszú lábú kamasz lány úgy néz
strandpapucs a lábán egybe kis nyári ruha rajta
felnézni sem mersz pedig megvillant valami
egy pillanatig aranypihés combja tövén falatnyi bugyi
dombjában árok valami roppan
száraz gally üt nyakon szép kis álom

ki hitte volna
az idővel szemben

egyedül állsz
most is
ígérték
nem vagy magad
hirtelen zúgó esőre vágynál
lábad dagad
aszfalton annyit jártál
nincs hova
bűjni kéne úgy
akkor ott bűjtál

a borhegyen pincék közt gulyásillat kacsakaringózott végig
kicsinyke szalag a folyó kék sziluettre felrakott folt
messze délen
már majdnem kisarjadt bajszod mikor régi poharakat
érintő szádról

kibomlott vallomásokkal kérted
legyen tiéd mindörökké
északra nem figyeltél ritkán akkor épp onnan jött zúgó
zivatar

hozzád simult csak félt talán
érezted félalmányi mellét bordádön zihált
kint hirtelen viharban felborult kenyérkosár szaladt el
két pincényire
álltatok morcos ég háttérében igaz lett a soha

ma már ennyi csak
holnap ennyi se
mikor majd mondható lesz
ím örök hit tart itt
még látsz
ujjad betűket üt
kiválasztott pályákon

emlékek sora hűl el
sanda már vagy
bölc s még ahogy
éjjel mások a találkozások
nem hullnak eléd
angyalok

csigák másztak rönkökön málnaszárból várat építettél
ezer tű mégse fájt bővült a fal szomszéd srácok álltak
köréd
a terv fejedben élt megél ma is
Macikám Buksi
apád szólít
egy elcsorbult fénycsík minden fotódon ott remeg
málnának nyoma sincs
udvar kert ház mind csak össze összéb
várterv vonalait álmodod
simogatsz békétlen sírkövet

ki itt
ki hitt'
édsanyám mé hí'
jóóú nagy köröket rajzoljá
ettel-e má máma valamit
de ha piros az a kék szilva mé nem ehetem
mer mé ződ

ó öreg isten
mázás szakállú polichrómozott szentháromság
legyen meg
ne legyen meg
ha van ki tud engem
ismersz
ismered

TÓTH ELEMÉR

Fecskék

Fecskék a vén eresz alatt –
cikázó öröm. Tavasz van.
Csivitelő ficserehad,
elegáns fekete frakkban.

Fekete frakk? Munkaruha.
Hajnal óta építenek.
Zeng a tettek szép himnusza –
cipelik a sárpettyeket.

Javítják régi-új házuk,
csinosítják kívül-belül.
Kacagnak ránk: Ugye látjuk?!,
s utána dolgába merül

valahány rokon, családtag,
mert náluk ez az ősi rend.
Segíteni, aki lázad,
és nem enged be idegent

a sajátjába. Verebek,
hogy megcsúfolták a fészket...
Nincs rá bocsánat! Nem lehet
elfeledni az egészet,

hiszen még friss, fájó a seb,
melyet a dűlás okozott...
Dolgozik a fecskesereg:
tűnjék minden, ami kopott!

Ami a hívatlanra vall!
Csak a fecskerend maradjon,
és zengjen a szép fecskedal
hitükben erős ajkakon!

Fecskék a vén eresz alatt...
Micsoda példa, emberek!
A szívünkbe remény szalad;
Mind fecskemódra tegyetek!

TÓTH LÁSZLÓ

A filozófus macska

„szabad járása van
a létből a semmibe
a semmiből a létbe”

(Somlyó György: *A macska tízezer
létezmódja: 3. ...mint egzisztencia*)

Apád macskája, akinek még neve sincs, kész filozófus.
Az újabb kori bölcelettörténetek
egyszerűen csak a filozófus macskaként emlegetik.
Eszmerendszere, mely magában foglalja az összes eddigit,
gyakran kerül az elméleti viták keresztútjába,
de ő állja a sarat.
Közvetlenül az anyád temetését követő napon
szegődött egyedül maradt apádhoz –
addig soha nem látta a környéketeken senki,
a semmiből jött: ahova anyád távozott.
Az esendőség és a tökéletesség egyesül lényében,
négy lábon járó ösztön és bölcelet.
Ragaszkodik hozzád, de jelenlétével nincs terhedre,
sosem adja fel önmagát, mégsem tagad meg soha.
Peripatetikus sétáidon elkísér,
van úgy, hogy hirtelen megdermed,
s egy egzisztencialista gondolkodó hevületével
kikap a földből egy vakondot,
majd rád emeli átszellemült tekintetét;
sztoikus nyugalommal sütteti hasát melletted a teraszon.
Lényén átdereng
a keleti átszellemültség,

időnként mintha a Nirvánából jött volna vissza,
máskor a lételmélet nyikkan benne,
a kierkegaard-i vagy-vagy elé állít,
eltöpreng a heideggeri létbe-vetettségek ideáján,
dorombol a wittgensteini nyelvfilozófiának,
a saussure-i nyelvelméletnek,
most éppen Gadamert tanulmányozza,
megszólít a maga Derrida-értelmezésével,
hétköznapijaink barthes-i mítoszain rágódik türelmesen,
Virillóval együtt dohog a civilizáción.
Hosszan nézed őt,
s amint így egyszerre látod
magamagának is meg a saját maga képének is,
az augusztusi verőfény együtt emel át vele lassan
a transzcendensbe,
miközben a filozófus macska felkiáltójelként
magasba meredő farka láttán
életed mondata végén az értelmetlenné vált kérdőjelet
pontra cseréled fel.

*(Izsa, 2001. augusztus 1. – Budapest, 2004. július 4. –
Pozsonypüspöki, 2007. október 19.)*

Ma korán ébredtek

Ma korán ébredtek bennem a szavak.
Én még aludtam, mikor ők már fent voltak.
Szép sorban, egyenként ocsúdtak,
egyik a másikat keltegette,
a műveltető igék a főneveket nógatták,
melléknevek nyújtóztak
a helyüket kereső

névelők között.
Ma korán ébredtek tudattalanomban a szavak.
Szobámban félhomály volt még,
a tárgyak is békésen szunnyadoztak,
nem susorogtak a könyvek,
s számítógépem képernyője
vakon bámult maga elé.
Nem tudni, mitől riadtak föl,
mi rebbentette szét őket rejtekükből,
de ma korán,
nagyon korán ébredt a bennem szavakba kódolt világ.
Talán egyedül csak Isten figyelte őket valahonnan
a félhomályon túlról,
talán a halál sejtelve neszelt fel valamelyikükben,
talán csak rossz álmuk volt.
Először csak öntudatlan moccantak egyet-kettőt,
akaratlanul megzavarták az írásjelek fád nyugalmát,
azután a felkiáltójel is nyújtózkodni kezdett,
s a zsibbadt kérdőjel is tekeredett egyet.
Majd a homonimák s a szinonimák hisztérikus
szóváltásba keveredtek egymással,
s a metonímiák is összevissza halandzsáltak.
Korán, nagyon korán ébresztettek ma a szavak.
S én felnyitottam lassan a szemem,
és a szemközi tükrökben láttam:
visszakaptam tőlük
arcomat.

(Pozsonypüspöki, 2008. március 14.)

Balsors

1.

Hét-nyolc éves lehettem. A falunk melletti sziklavölgyben bújócskáztunk. Bandi a barlang bejáratában állt, a sziklafalnak fordulva, és tízig számolt. Az üreg sötét torka felerősítette a hangját. Olyan volt, mintha a föld mélyéből jönne. Fejvesztve szaladtunk, ki erre, ki arra. Bandi testvérei egy vádi¹ mentén, a rekettyés felé, én egy keskeny sziklahasadék irányába. A hasadékba érve furcsa zajokra lettem figyelmes, mint amikor leomlik egy nagy kőfal...

*

Egy tüskés-fogas levelű magyalcserje tövében feküdtem. A leomló törmelék maga alá temetett. Olyan benyomást kelthettem, mint akit éppen megköveztek. Apámtól később megtudtam, hogy a napok óta tartó heves, viharos nyugati szél meglazította a sziklatetőt, s az leomlott. Balsorsomra épp akkor, amikor a sziklahasadékba értem.

*

A sebeim idővel behegedtek, de a látásom egyre gyengült. Mintha állandóan felhők úsztak volna előttem. Ez nagyon aggasztott. El sem tudom mondani, hogy mi mindenben mentem át. Azelőtt minden iránt érdeklődtem, mindent megcsodáltam, a világ elkápráztatott... – s egy napon mindez semmivé lett. Feneketlen éjszakába zuhantam. Sokáig reménykedtem, hogy ez az éjszaka egyszer véget ér, s újra minden olyan lesz, mint régen, de a körzeti doktorunk kijózanított. Azt mondta, hogy megsérült a szemem, s a látó-

idegrostjaim sorvadásnak indultak. Nincs sok remény a gyógyulásra. Gyerekfejjel nehéz volt mindezt megértenem. Csak azt tudtam, hogy a fejemre zúduló kövek nagy bajt okoztak valahol bent a fejemben. Bele kellett törődnöm keserű sorsomba.

Egyre romlott az iskolai átlagom, mivel nem láttam jól a táblára írtakat. Aztán egy napon szüleim kivettek az iskolából, mert látták, hogy nem tudok lépést tartani társaimmal. Akkoriban már csak szürke foltokat láttam, egyre sötétedő foltokat. A világ apránként eltűnt a szemeim elől. Ezzel egyidejűleg a hallásom nagyon kifinomult. Érzékenyen reagáltam minden zörejre, zajra. Bizonyos zajoktól nagyon féltem. A fényérzékenységem szerencsére részben megmaradt, de gyakorlatilag már évek óta vak vagyok. Ezt soha senki sem érezte velem. Mindenki annyira tapintatos volt, főleg András, aki naphosszat a kezemet fogta. Felelősnek érezte magát balsorsom miatt. Ezt már többször is az értésemre adta.

*

Sötétségben élek. Hogy mióta? Sajnos nincs fogalmam sem a múltó időről, sem a kinézetemről. Egy napon András azt mondta: – Drága, kicsi Sára! Nem győzlek csodálni. Olyan szép vagy, mint egy virágoskert.

Szavahihetőségéről nem tudtam ténylegesen meggyőződni, ezért hinnem kellett neki. Később azt is mondta, hogy lenszőke hajam loboncos, kétoldalt hosszú, huncut fürtökben csüng a vállamra, a szemem kékeszöld, mély és révedező, s a szám színe érett eper.

– És milyen színű az arcom – kérdeztem kíváncsian.

– Épp olyan, mint a harmatos rózsa.

*

Általában anyám öltöztetett. A testhez álló, vastag posztóból készült hosszú szoknyákat kedveltem, amelyek kiemelték alakom karcsúságát. András egyszer azt mondta, hogy olyan vagyok, mint egy törekeny nádszál a zúgó tavaszi szélben. A szoknyám anyagáról meg azt mondta, hogy vadvirágos.

– Olyan vagy, mintha a vadvirágos rét költözött volna beléd. Szeretnék naphosszat rajtad szaladgálni.

Nagyon szerettem, ha ilyeneket mond nekem.

Mindig megéreztem a virágok közelségét. András egyszer, május vége felé, elkísért abba a sziklavölgybe. Az egész úton szótlánul fogta a kezemet. Teljesen elbódultam a nyíló virágok illatától, a madarak vidám énekétől.

– Itt jobbra, ugye, egy bodzabokor van? – kérdeztem tőle váratlanul.

– Igen, de nemcsak egy, hanem legalább egy tucat.

Pár lépés után újra megszólaltam: – Itt meg orgona virágzik.

– Ezt is eltaláltad – mondta András.

– És milyen a színe?

– Ibolyakék.

– Ez a kedvenc színem, a lila! – kiáltottam lelkendezve. – Persze csak volt, már nem az, hiszen tudod – tettem hozzá csüggedten.

– Ez egy nemesített, dupla orgona, nagy, tömött fürtökkel. Nem is értem, hogy kerülhetett ide.

Szótlánul ballagtunk tovább.

Egyszer csak szemből nagy hűvösséget éreztem: – Honnan ez a nagy hideg? – kérdeztem.

– Éppen a barlang bejárata elé értünk. Arra, jobbra van a kiszáradt, sziklás vízfolyásvölgy, meg a rekettyés, balra a sziklafal a hasadékkal.

– Menjünk a hasadékba! – kértem.

– Biztosan akarsz?

– Igen.

András elvezetett engem a hasadék legszűkebb részére, ahol meredek, rézsútós mészkőfalak vettek körül bennünket. Végigtapogattam a hideg falakat, majd hosszú szoknyámat magam alá tűrve lehuppantam a köves ösvényre. András egyre csak téblábolt előttem, és zavarában cigarettára gyújtott. Megéreztem a füstjét. Még nem volt nagykorú, ezért csak sutyiban dohányozhatott. Meg is jegyeztem: „*Nem kellenie cigarettáznod!*” Mire ő azt kérdezte: „*Csakugyan?*”, és konokul szívta tovább.

Az úton szanaszét heverő köveket tapogattam, szedegettem.

– Milyen hidegek, nyirkosak – mondtam, félig csak magamnak.

– Azért, mert a napsugarak sosem érik el ezt a sötét szurdokot.

– Ezek a kövek vették el a szemem világát. De rosszak, de gonoszak!

– A kövek tudatlanok, ártatlanok, semmiről sem tehetnek.

– Ezt csak te hiszed – mondtam indulatosan. – A gondolat mindenben ott van: fában, kőben, vízben, tűzben, földben, virágban, madárban. Mesélek neked egy szomorú történetet egy madárról.

– Pont itt? Pont ezen a helyen?... Na jó! Ha te úgy gondold, hisz végül is...

A szememben megnagyobbodott a szürke folt, erre megkérdeztem: – Ugye, éppen most ültél le?

– Igen – hümmögte András az orra alatt.

*

A madár egy ecetfán lakott, a buszpályaudvar közelében. Örökös zajban, porban és füstben élt, de a fa dús lombja

megvédte. Ha kirepült a fészkből, nagy ívben felfelé kellett kanyarodnia, hogy neki ne ütközzön a pályaudvar hátsó, üvegezett épületömbjének, amelyről széles kőlépcsők vezettek a számozott peronokra.

Nyárközép volt, fülledt meleg, esteledett. Anyámmal a hármas vagy a négyes peron közepén álltunk. A napokban meghalt anyám egyik nénje az egyik mátyusföldi kisközségben, éppen az ő temetéséről tértünk haza. Fáradtak voltunk és levertek. Anyám azt mondta: „Még van egy óránk. Gyere, édes lányom, leülünk erre a padra.” Ültünk a padon. Hallottam, hogy egymás után három autóbusz is befut, majd kettő újra indul. „Még fél óra van indulásig”, mondta anyám. Megkérdeztem tőle, mennyi az idő. Azt mondta, nyolc felé járhat. Sonkás-sajtos szendvicsemet majszolgtattam, amelyet anyám vett nekem az állomás büféjében, s akkor, hirtelen, egy nagy, tompa puffanást hallottam a közelből. „Mi volt ez?”, kérdeztem felriadva. Anyám közben kissé elbőbiskolt, meg kellett ráznom a karját. Kisvártatva azt mondta: „Egy fehér galamb. A kettes peron egyik oszlopa előtt vergődik a földön. Talán lelőtte valaki.” „Szegény kicsi galamb. Segíteni kéne rajta!”, mondtam őszinte együttérzéssel.

Férfihangokra lettünk figyelmesek. Hallótávolságon belül két buszsofőr beszélgetett. Éppen cigarettáztak.

„Látod ott azt a vergődő galambot?”

„Igen. Többször is láttam már. Ezen az ecetfán lakott. Az előbb valami megzavarhatta, mert fészkből kiröppenne egyenesen annak a nagy ablaktáblának repült neki. Valószínűleg eltörött az egyik szárnya.”

„Talán az ég tükröződött benne, az tévesztette meg.”

„Bizonyára. Látod, ha a fészkében marad, nem esik semmi baja.”

Anya azt mondta, hogy a sebzett madár még mindig vergődik. Később azt mondta, már nem.

A madár nem mozdult többé.

„Szegény, kicsi madár! Úgy látszik, elment. Ő is elment, mint a mi szegény nagynénénk...”

Az egyik buszsofőr megjegyezte: „Milyen szomorú a madár sorsa! Senki sincs mellette, aki gyámolítaná. Olyan sérülékeny és törékeny a teste, ezért mi, emberek, képtelenek vagyunk rajta segíteni.”

Ez a buszvezető, miután elnyomta a csikkjét, lapátot kerített és eltávolította a madártetemet a buszpályaudvar flaszteréről.

„Már csak öt percünk van indulásig”, mondta anyám. Röviddel később a busz befutott, s én egész úton a madár balsorsa felett bánkódtam. Ha nincs az a gondolata, hogy az esti szürkületben kirepül biztonságos fészkből, még most is élne.

– Látod, András, a madarat a gondolata vitte a pusztulásba. Mint egykor engemet az a szándék, hogy a sziklahasadékba bújjak. Egyre változó világunk, életkörülményeink és gondolataink rossz útra vezetnek bennünket, amelyet mi balsorsként értelmezünk.

*

Tavasszal András megkérte a kezemet. Abban az évben töltöttem be a huszadik évemet. A házasságkötést a nyár elején tartottuk a mi kis kálvinista templomunkban, a lakodalmat pedig a hegyi patak zúgója közelében álló vendégfogadóban. Szerény lakodalom volt, csak a legközelebbi hozzátartozóink és barátaink vettek rajta részt.

Nagyon boldog voltam. Azt mondtam Andrásnak: – Nem kell nekünk zene, hisz itt van a mi kis zúgónk. Így hát egész este, mialatt András a kezemet szorongatta, a vizes és fenséges hangjában gyönyörködhettem.

Ez volt életem legszebb napja. A szívem csordultig telt boldogsággal, reménységgel. Rózsaszín, pehelykönnyű se-

lyemruhám a földet sűrölte, és mindenki olyan nagyon jó volt hozzám. Ennyi meleg baráti kezet még sohasem érintettem, ennyi forró csókot még soha, senkitől sem kaptam. Még megszámolni sem tudtam. Volt, aki háromszor is megölelt, megcsókolt. Egy nagy, hosszú asztalnál ült az egész násznép. Én Andrással az asztalfőn. Mellettünk szüleink, aztán testvéreink és unokatestvéreink, s végül a barátaink. A nagyszüleim gunnyasztottak tőlünk a legtávolabb. Ők már magatehetetlenek a magas kortól, reumától és köszvénytől. Nem tudtak odajönni hozzánk, ezért megkértem Andrást, hogy vezessen eljűk. Őket én csókoltam agyon. Az arcukon megéreztem a lecsorgó könnyeket. Közéjük kucorodtam és sokáig szorongattam az örökös robottól kéréses, keményre cserepedett kezeiket, köszvénytől megémberegett, felpuffadt ujjait. A nagyanyám hosszasan elnézegette a selyemruhám, egyre tapogatta, simogatta a hosszú menyasszonyi fátylamat. Nem tudott betelni velem. Azt mondta, hogy ilyen menyasszonyt, mint amilyen én vagyok, még nem hordott hátán a föld.

– Hát olyan rút vagyok? – kérdeztem, megjátszva a tudatlan bakfist.

– Olyan rút? Olyan szemrevaló, te kis butus! – mondta nevetve.

2.

A nászéjszakánkon felolvastam neki. Egy régi kínai vers nagyon megríkatta. Sára egy idő óta a sok, szívébe zárt semiségtől olyan érzélgős lett, hogy majd mindenén sírva fakadt. Mondtam is neki: – Hagyjuk rögtön abba! Elég volt! Inkább szerelmeskedjünk!

*Folyondár a lány
szálfa derekán,
küzd a fény felé,*

*szövődve kuszán.
A vágy teljesül,
mihelyt édig ér -
legyünk őzikek,
messzi völgy ölnén,
összeforrt fenyők
távol hegy fején! ³*

*

Egy évvel később elvittem őt nászútra egy csodás országba, amely egy nagy ékszerdobozhoz hasonlatos. Alpesi ország, vadvirágos rétek és mezők, lankás szőlőhegyek, mély sziklavölgyek, nagy tavak, folyók, vízesések, hidak, alagutak és városok alkotják. Sajt készítő, csokoládégyárosok, bankárok és órásmesterek hazája. Bizony, a kantonok földjén járunk⁴.

A kirándulás nagy örömet szerzett neki. A kedvemért az egész úton úgy tett, mintha mindent látna, mindent élvezne, pedig tudtam, hogy nincs ez így, hogy csak megjátssza magát. Néha mégis úgy tűnt, mintha valamilyen csoda folytán egy rövid időre visszanyerné a szeme világát.

Elővigyázatosságból minden érdekesebb látnivalóhoz magyarázatot fűztem. Igyekeztem őt jókedvre deríteni, s a kedvében járni.

– Ez a csokoládébarna tetők városa, amelyet kanyargó, zöld folyó ölel körül, rajta karcsú hidak, s a régi kőhíd alatti veremben barna medvék.

– Akkor csak a fővárosban lehetünk, Bernben – mondta, huncutul nevetve.

– Eltaláltad! – rikkantottam örvendezve.

– Most egy futómuskátlikkal és festményekkel díszített középkori fahídon vagyunk, a „Kappelbrücken⁵”.

– Akkor csak Luzernben lehetünk – mondta derűs arccal.

– Nahát, ezt is eltaláltad! – kiáltottam kissé hitetlenkedve. Mikor Genfbe értünk, ezt találtam neki mondani: – Amott, a tó közepén egy több mint száz méter magasra fel-törő, gejzírre emlékeztető vízszugár látható, amelyet a hely-beliek „*Jet D'eau*”-nak neveznek.

– Akkor csak Kálvin és Rousseau városában lehetünk, Genfben.

Erre már tűzbe jöttem. – Hát honnan tudod te mindezt? – kérdeztem ingerülten.

– Honnan? Hát a kishúgod titokban felolvasott nekem egy útikönyvből, közvetlenül az indulásunk előtti napokban – mondta kissé megszeppenve, mialatt bocsánatkérően hoz-zám simult.

– Hát ti összefogtatok ellenem? Na, majd jól ellátom a baját, csak térjünk haza! – mondtam színlelt bosszúsággal.

*

Másnap egy hosszú hajóúton voltunk a napfényben fürdő Genfi tavon. Mikor a nevezetes gejzír közelébe értünk, Sá-ra a hatalmas vízszugár felé mutatott, s azt mondta: „*Látod? Ott fenn, a tetején, egy fehér galamb ül. A szárnyait az ég fe-lé emeli. Hát nem csodálatos?*” Erre nem tudtam neki mit felelni. Ráhagytam, mert én galambnak még az árnyékát sem láttam. Talán a vízszugár közelében tündöklő napot vél-te galambnak.

Mikor elhagytuk a hajót, észrevettem, mennyire szeretné eltitkolni előlem, hogy sírt.

*

Déltájban egy árnyas kertvendéglőben megízleltük a hely-beliek által *fromage*⁷-nak mondott párolt, füstölt és pené-szes sajtkülönlegességeket, majd felkerestük azt a parkot, ahol egy gigantikus emlékmű, a *Reformátorok fala* találha-

tó. Elmondtam neki, hogy az emlékmű száz méter hosszú, Kálvin és további három társa áll a középpontjában⁸, szob-raik legalább öt méter magasak. A sor végén Cromwell mellett látható Bocskai István szobra. Sára a nagy fejedele-m szobra előtt sokáig elidőzött, mivel ősei Erdélyből szár-maznak. Valószínűleg azon csodálkozott, hogy hazánktól ilyen távol szobrot állítottak honfitársunknak.

*

Délután betértünk a Szent Péter-székesegyházba. Sára már kissé fáradt lehetett, mert menten beült az útjába eső legel-ső padba. Sétára indultam a magas oszlopsorok és faragott pad-sorok közt. Bent állt a levegő; áporodott, dohos szag ér-ződött mindenütt. A templom rusztikus, kőszerűen egysze-rű, lecsupaszított belvilága előbb lehangolt, majd felderít-tett. Protestáns őseink puritán gondolkodását és erkölcsét tükrözte. Mikor már jó messzire eltávolodtam a bejáratától, visszapillantottam. Sára a magasba törő, csúcsíves boltívek alatt kissé előre görnyedve, magába roskadva ült. Úgy tűnt, mintha imádkozna. Ha nem ismerném, azt gondolnám róla, hogy bizonyára nagy a hite, s talán sokat szenvedett; elvesz-tette szüleit, kedvesét, gyermekeit. De tudom, hogy min-dent egybevetve nem így van! Mert a szülei élnek, s én na-gyon szeretem. Csupán a szent tér tette, az roskadt rá, az su-gallta ezt a hamis látszatot. Persze a szeme világát elvesztette, s azóta örökös sötétségben él. Bizonyára ezen tépelődött. Tu-dom, nagyon bántja őt, hogy fogyatékosága révén nem tud teljes életet élni, hogy örökösen másokra van utalva.

Sára ebben az óriási méretű és térfogatú katedrálisban olyan parányinak tűnt, mint egy leesett mákszem, de ez a „*mákszem*” számomra a mindent jelentette. Nagysága fe-lért a világ összes székesegyházának nagyságával, értéke pedig a világ összes kincsével.

Tovább indultam. A keskeny, csúcsíves ablakok, kőcsipkés rozetták színes üvegmozaikján át beszüremelő harsány fény nagy fényfoltokat festett a kőpadlóra, padsorokra. Amúgy félhomály volt odabent, de ezek a kedves fényfoltok felüdítették a szemem. Később észrevettem, hogy Sára egy bizonyos tárgyat néz, amely éppen fényárban fürdik. Megnéztem közelről. A székre erősített zöld táblácskára az volt kiírva: „*Chaise de Calvin*”. Igen, ez a kicsiny, karfás szék a szószék háttérében egykor Kálvin széke volt. Szaladtam vissza Sárahoz, hogy érdekes felfedezésemet elújságozzam neki. Mikor leültem mellé, nagy ámulatomra azt kérdezte tőlem: – András, látod ott azt a széket?

– Igen, látom.

– Nem értem, hogy tudott az a nagy férfi ebbe a picinyke székbe beleférni?

Teljesen magamon kívül voltam a meglepetéstől és az örömtől.

– Te újra látsz? Valóban látod azt a széket? – kérdeztem, válasza sem méltatva őt.

– Látom. Egyrészt azért, mert éppen rávetül a fény, másrészt azért, mert látni szeretném! Már annyit hallottam róla, ezért anélkül is látom, hogy rá kellene néznom. A vallás értelme is ebben rejlik: az ember látja az elgondolt, megálmodott, láthatatlan dolgokat és hisz bennük.

– Sára, te az útikalauzok alapján kikövetkeztetted, hogy annak a széknek ott kell lennie, a katedrális északi részében.

– Igen, úgy is mondhatjuk – mondta, beismerve leleményességét.

*

Egy kis időre elcsendesedtünk. Lopva megérintettem a kezét. Jéghideg volt és nyirkos, ami kissé meglepett.

Később újra megkérdezte: – Mégsem értem, hogy férhetett bele az az óriási ember abba a parányi székbe?

Erre elmagyaráztam neki, hogy Kálvin szobra csak azért olyan nagyméretű, mert ő óriási életművet hagyott az utókorra, új vallást alapított, és megírta az *Istitutiót*⁹, amelyben kifejtette az eleve elrendelés és az isteni kegyelem tanát. Ennek ellenére, ha jól tudom, ösztövé, törekeny fizikumú ember volt, ezért aztán nyugodtan beleférhetett abba a székbe. Később még hozzáfűztem:

– Szerintem a kései utódok vétettek Kálvin szelleme ellen, amikor ilyen monumentális, hivalkodó kőfalat emeltek a reformátorok emlékére. Ő egész életében az egyszerűséget hirdette, a fényűzést mélységesen megvetette. Végrendeletének végrehajtóit csupán arra kérte, hogy jeltelen sírba temessék. Így eshetett meg, hogy ma már senki sem ismeri pontos nyugóhelyét.

– Ebből a szemszögből én teljesen megértem őt, hiszen a fehér galamb is jeltelen sírban fekszik, valahol...

Sáranak rögeszméje, monomániája volt a Fehér Galamb. Ez kissé bosszantott és nyugtalanított. Örök éjszakája vásznára balsorsa csupán egyetlen képet festett: egy halott madár képét.

*

Az út során gyakran jutott az eszembe, hogy Sára talán nem is boldog velem. Egyre hullámzott a kedélyállapota s a viselkedése időnként különösnek és mesterkéltnek tűnt. Az utóbbi időben nagyon megváltozott, egyre jobban kisiklott a kezeim közül. Különös vágyálmainak, agyrémeinek hatása alá került, melyeket betegesnek tartottam. Tudtam, hogy mindezért részben én is felelős vagyok. Balesete óta sötéttségben, ürességben élt, s logikus, hogy a sötétség és üresség helyére egy eszményi, örök fényben fürdő világot álmodott

magának, amely boldogította. Ez a képze a vallásos gondolattal volt rokon, amely az egyszeri, bűnben és szenvedésben eltöltött földi élet helyébe az örökkévaló élet eszméjét helyezi.

*

A kirándulás vége felé Sára a fejébe vette, hogy végleg ott marad álmai országában. Azt mondta, tudja, hogy ebből a csodás országból nem térhet haza, mert álmaink országából a kivezető út csak egy még csodálatosabb, még mesébe illőbb országba vezethet. Egy új hazára van szüksége, ezért nem tud visszatérni. Aztán még azt is mondta, jól tudja, hogy a fehér galamb sorsa az övé. Vállalnia kell ezt a sorsot, mert különben sosem ér véget az éjszaka.

– Nem értelek, drágám. Hiszen otthon mindenünk megvan. Szép és boldog élet vár ránk – mondtam, majd hozzátettem, hogy rögeszméje a mesés országról merő ábránd, hamis illúzió csupán, mert minden út, minden kirándulás egyszer véget ér, s az embernek vissza kell térnie a hétköznapi életbe, és ott kell folytatnia életét, ahol egykor abbahagyta.

*

Az utolsó napon a Pilátus hegyen jártunk, amelyet „Sárkányhegynek” is neveznek, mert hozzá sok mesébe illő legenda fűződik. A fogaskerekű kétezer méter magasra repített bennünket. Derűsen mosolygott ránk az ég, s a csúcsról csodálatos kilátás nyílt az Alpok hófödte hegyláncaira.

Épp egy kilátóhely felé tartottunk, kéz a kézben. Erősen zúgott a szél. Felénk hozhatta a csúcs körül keringő havasi varjak szárnyuhogását, mert Sára egyszer csak a behavazott ormok irányába bökve megkérdezte: – Látod ott azokat a fekete madarakat?

– Látom. Valamiféle varjak – mondtam kissé kétkedő, hitetlenkedő hangon. – És örülök neki, hogy te is látod – tettem hozzá sietősen.

Keskeny, sikamlós és kanyargós ösvényen haladtunk, ahol egy rossz lépés az ember életébe kerülhetett. Az út felénél arra kért, hogy egy rövidke pillanatra engedjem el a kezét és számoljak el tízig. Nem gondoltam semmi rosszra. Érte bármire képes lettem volna. Elengedtem hát a kezét, behunytam a szemem, s mialatt magamban tízig számoltam, ő megtette azt a végzetes lépést a zúgó, fagyos alpesi szélben ide-oda szállongó fekete varjak felé...

Jegyzetek

- 1 vádi (arab) – időszakos vízfolyásvölgy, kiszáradt folyómeder
- 2 flaszter (német) – útburkolat, utcakövezet, aszfalt
- 3 Po Csü-ji kínai költő *Örökké egymásra gondolunk* c. versének részlete (Weöres Sándor fordítása).
- 4 Hivatkozás Svájcra, amely napjainkban 26 önálló kanton szövetségéből áll.
- 5 Kappelbrücke (német) – kápolnahíd, templomhíd
- 6 Jet D'eau (francia) – szökőkút, vízsugár
- 7 fromage (francia) – sajt
- 8 A genfi emlékmű négy főalakja: Farel, Kálvin, Béza és Knox.
- 9 Institutio Religionis Christianae (A keresztyén vallás rendszere). Genf, 1559. (Kálvin János latin nyelven írt főműve. Magyarra Szenci Molnár Albert fordította 1624-ben).

Meghurcoltatásom története

Az alábbi írás szerzője Vincze István (1925–2004) egykori nemeskosúti igazgató-tanító, amatőr festő, akit 19 éves korában mint leventét a németek elhurcoltak. Hányattatásainak történetét – mint mondotta e sorok írójának – azért vette papírra, hogy „unokái is olvashassák azt”. Minthogy a szerző ifjúkori kálváriája XX. századi kegyetlen történelmünk egy kis szeletének is tekinthető, írása az unokákon kívül feltételezhetően a szélesebb olvasóközönség érdeklődésére is számot tarthat.

Gágyor József

Vízkeletről indultunk.

1944. december 24-én délelőtt 10 órakor gyülekeztünk a leventeotthon udvarában, a Kellner-féle kocsmában. 11 óra tájban indultunk el Nagyfödemes felé. Jókán pihenőt tartottunk, megvártuk a környékbeli falvak leventéit, majd tovább indultunk Csallóközsütörtökbe. Ott töltöttük Ádám-Éva estéjét és a karácsonyi ünnepeket is.

December 27-én egy szónok búcsúztatott bennünket, és egy magyar zászlós vezetésével léptük át a szlovák határt Hidasnál. Püspökiig gyalogoltunk. Ott pihenőt tartottunk, és még azon az estén útnak indultunk. Pozsonyon keresztül éjjel mentünk. Reggelre értünk Dévényújfaluba. Itt hosszabb ideig tartózkodtunk. Az újév ünnepét is itt töltöttük. Itt lehetőség nyílt jelentkezni a TOIT-ba (műszaki alakulat), sokan jelentkeztek és elváltak tőlünk.

1945. január 2-án felsorakoztattak bennünket, és kimentünk az állomásra. Ott személyvonatra szálltunk, és a vonat átvitt minket a Morva folyón Ausztriába. Marchegg állomá-

sán kiszálltunk a vonatból, és tovább folytattuk az utat gyalog egy német katona vezetésével. Baumgartenben magánházaknál kaptunk szállást. A hadseregtől eddig még nem kaptunk enni, pedig az a háromnapos élelem, amit kellett vinni magunkkal, már rég elfogyott! Baumgartenből tovább gyalogoltunk Matzenba. Ott az iskola épületében aludtunk, és kenyeret meg konzervet kaptunk. Itt egy napot töltöttünk. Matzenből Mistelbachba mentünk, ott töltöttük az éjszakát. Reggel indultunk tovább Enzersdorfba. A vízkereszt ünnepét itt töltöttük. Hosszabb pihenőt tartottunk itt. Magánházaknál voltunk elszállásolva. Jakócs Elemér, Szalai Nándor és én a Bürgermeisternél (polgármesternél) aludtunk. Itt kaptunk enni is.

1945. január 8-án indultunk gyalog Hollabrunnba. Ott az állomáson marhavagonokba raktak. A vonat Linzbe vitt bennünket. Az állomáson kaptunk konzervet és kenyeret. Linzből a Duna mentén visszakerültünk Stokerauba. Itt több napig állt a vonat, az élelmünk elfogyott. Amikor a vonat elindult velünk, éjjel volt. A dátumokat tovább már nem jegyeztem. A vonat meg sem állt csak Amstettenben. Itt már kéregettünk. Münchenben ismét kaptunk egy-egy kenyeret meg konzervet. Majd folytatta a vonat az utat Augsburgba. Az augsburgi állomáson szálltunk ki a vonatból és a gablingeni repülőtérre mentünk. A repülőtéren a havat tapostuk, hogy a gépek tudjanak felszállni. Közben a romokat is takarítottuk el. A repülőtéren csak kis gépek szálltak fel, a nagy gépek, a Wikingek és a Gigantok félre voltak állítva.

A légiriadó mindennap fél tizenkettőkor éjjel is pontosan kezdődött. Megérkezésünk után pár nap múlva elszedték a ruháinkat, és a német légvédelmi fegyvernem ruháit kaptuk. A zubbony bal karján SS jelvény, a köpeny bal karján pedig nyilas karszalag volt. Pedig mi sem SS-nek, sem nyi-

lasnak nem jelentkeztünk. A nyakunkban lógó pléhen is SS zögling volt feltüntetve (SS növendék). Gablingenben rendszeresen kaptunk enni. Igaz, a koszt nagyon gyenge volt. A csomagunkban megmaradt tiszta ingeket, alsónadrágokat, zsebkendőket, amit sikerült megtartanunk, a közeli faluba jártunk eladni. Amint az időjárás jobban megenyhült, minden időnket romeltakarítással töltöttük.

Egy alkalommal a tolmács jelentette, hogy a horogkezes zászlóra fogunk fölesküdni. Mi azon az estén tüntetést szerveztünk. Fölsorakoztunk és magyar dalokra menetelve akartunk a parancsnokság elé menni, de a tolmács meggyőzött bennünket néhány kör megtétele után, hogy ennek nem lesz jó vége, mert a németek ezt zendülésnek veszik, és ki is végezhetnek bennünket. Abban állapotunk meg, hogy az eskü szövege német, mi nem tudunk németül, ők nem tudnak magyarul, így azt mondhatunk az eskü szövege helyett, amit akarunk. Másnap az eskütétel meg is történt úgy, ahogy azt megbeszéltük. (Vagy megszökünk, vagy mindent elrontunk.) Ezen a napon ünnepi ebédet kaptunk. A megszokott korpaleves, három szem krumpli mellé egy kocka pudingot kaptunk.

Gablingenből Nürnbergben és Bambergben át vittek Jénába. Ott barakkokban laktunk. A koszt nagyon silány volt. Jártunk kéregetni és lopni. Jénában katonai kiképzésen esztünk át, majd légvédelmi állásokra helyeztek ki. A feladatunk a légvédelmi záróléggömbök föleresztése, lehúzása, karbantartása és éjjeli őrsegállás volt. A mi záróállásunk Ringwise felé a Saale folyó bal partján egy réten volt. Kelecsényi Árpád, Horváth József és én egy német parancsnok keze alatt voltunk. Egy alkalommal borzasztóan nagy bombázást kaptunk. A többiek már elsirattak bennünket. Szerencsénk volt, megúsztuk ép bőrrel. Záróállásunk két vasúti pálya találkozásánál volt. A vasút alatt egy nagy

keskeny híd volt, amely alatt egy kis ér folyott. Mi a riadó előtt oda bújtunk. A ZB-ről (parancsnokságról) nem kaptunk utasítást; már láttuk a bombázókat, amikor a riadó jelzése megérkezett, csak egy ór maradt a helyén. Hamarosan ő is (Horváth József) elbújt. Pár pillanat múlva már süvítették a bombák. Bombázás közben még egy hatalmas zörejt is hallottunk. Az 1200 m magasra engedett léggömb szétfakadt, a sodronykötél a földre zuhant, ez okozta a nagy zörejt.

Dálután a léggömböt megjavítottuk, majd hajnalban megtöltöttük gázzal és fölengedtük. Mindössze két-három napig volt fönt a ballon, amikor jöttek a kéttörzsű vadászbombázók, a riadó jelzése is megérkezett, ismét a híd alá bújtunk. Fölöttünk egy vasúti szerelvény állt. Ezt a szerelvényt akarták támadni a repülőgépek. A gépek először a léggömböt robbantották szét, amely 200 köbméter gázt tartalmazott. A robbanás következtében hatalmas forróság keletkezett, a barakkunk is leégett. Szerencsére a forróság nem tartott sokáig. Felrobbantak a gázpalackok is, de ezek elég távol voltak tőlünk. A sodrony egy alaktalan valamivé olvadt, úgy zuhant le. Ismét szerencsénk volt. A záróállásról a barakktáborba mentünk. Ott beosztásunk nem volt, egész napon át kártyáztunk és tarlórépát loptunk. Én sok pénzt nyertem.

Már jól tavaszodott, amikor elhagytuk Jénát. Gyalog mentünk Gera felé. Gera után már szétszéledtünk. Útközben loptunk és kéregettünk. A határban már ültették a krumplit. Amikor a gazda a föld túlsó végén volt, az elültetett krumplit kikapartuk a földből. A krumplit félig főtt, félig nyers állapotban megettük. Fáradtak voltunk. A rohamsisakokat és a gázálcokat eldobáltuk. Puskánk nem volt. Leipzig előtt kaptunk egy darab húst. Leipzig után egy községben loptam egy pulykát. A legközelebbi patak mellett szétdaraboltuk és tüzet raktunk. Amikor már forni kezdett

a víz, megszólaltak a szirénák. A tüzet eloltottuk, a félig főtt húst megettük.

Holzhausen mellett április 17-én az amerikaiak elfogtak. Behajtottak egy nagy pajtába. Én akkor már lázas voltam. Körülbelül két nap múlva Grosdeudenbe hajtottak. Ott egy volt orosz fogolytáborba tereltek be. Az éjjeli hűvös idő, a sok éhezés, a sok gyaloglás kifogott rajtam. Nagyon magas lázam volt. Csak arra emlékszem, hogy Halász Guszti jelentette az őrnök, hogy beteg van itt. Nemsokára jött egy katonai autó, arra tettek föl. Az autó elvitt Bad Lausikba kórházba. Hogy hogyan kerültem be a kórházba, azt már nem tudom, eszméletlen voltam. Azt sem tudom, mennyi ideig fekédttem így. Csak arra eszméltem, hogy a hálóruhám csupa víz, erősen izzadtam. Egy magányos szobában voltam elkülönítve. Nem kérhettem segítséget, nagyon fájt a torkom. Majd a nővértől megtudtam, gyakran járt a szobába megnézni, hogy élek-e. Már észnél voltam, amikor bejött, betakarta még a fejemet is, majd kiment. Hamarosan az orvos társaságában jött vissza. Az orvos angolul szólt. Nem értettem, mit mond. A nővér németül kérdezgetett. Azt kérdezte, mi fáj. Beszélni nem tudtam, a manduláim úgy be voltak dagadva. Csak makogtam, hogy die Mandle. Az orvos meg akart vizsgálni, de a számat nem tudtam kinyitni. Elmentek. Nemsokára a nővér egy csésze teát és tablettát hozott, hogy vegyem be. Nagyon szomjas voltam, akartam inni, de a számon keresztül bevett tea az orromon folyt ki. Erre a nővér ismét otthagzott. Nem telt bele néhány perc, máris jött az előbbi orvos, két nővér és még egy fehér köpenyes férfi. Az egyik nővér valamilyen tárgyakat hozott egy tálcán. Az orvos hozzám lépett, levett valamit a tálcáról és mutatta, hogy nyissam ki a számat. Ez nem ment. Az a másik férfi felültett és hátulról átkarolt, lefogta a kezeimet. Az orvos valamilyen tárggyal szétfeszítette a számat. Ezer csillag ugrált a

szemem előtt, de túrtam. Az orvos a másik kezébe szikét vett, és felvágta mindkét mandulámat. Az egyik nővér tálcát tett az állam alá, nyomban irtózatosan büdös genny ömlött a tálcára. Egyszerre elviselhetőbbnek éreztem a fájdalmat. Amikor már eléggé megtisztult a szám, kimosatták valamilyen fura szagú folyadékkal. Később teába tettek tablettát, azt itatták velem, nagyon nehezen ment az ivás. Pár napig fekédnöm kellett, csak egy kicsit engedtek járkálni a szobában. A jó koszt és a pihenés gyors gyógyulást idézett elő. Hamarosan annyira jól éreztem magam, hogy már nem kellett fekédnöm. A kenyérzsákból, amiben volt a pénzem is, elővettem a naplóm, azt megpróbáltam kiegészíteni. Közben rajzolgattam ceruzával az üres lapokra. Egy alkalommal kimentem a parkba, ott egy női szobrot rajzoltam le, amit meglátott az orvos a szobámban. Az egyik napon az orvos egy lapot hozott be, amelyen a neve és „doktor arzt” felirat volt. Kért, hogy rajzoljak rá egy repülőgépet. Majd újabb és újabb lapokat hozott, amelyeket a tisztársai számára készítettem el. Egyszer a kórház parancsnoka kihozta a ruhatárból a ruháimat és elvitt magával, hogy rajzoljam le a város romos részét. Később akvarell festéket és papírost is szerzett. Gyakran elvitt magával, hogy fessek le bizonyos tájakat. Az elkészített képért csokoládét adott. Az egyenruhám nem kellett beadni a raktárba. Egy ilyen kirándulás alkalmával említette, hogy fogolytáborba kell mennem (Kriegsgefange Lager). Másnap felöltöztem, mint ha kivinnének festeni, de megszöktem a kórházból. (Ez a kórház békeidőben gyógyfürdő volt.) Elindultam. Irány a nagyvilág! A kenyérzsákom és annak tartalma volt a vagyonom és kincsesládám. Eljutottam Leipzig vasútállomására. Ott hadifogyók tették forgalomképpé az állomást. Én is beálltam közéjük. Amikor osztották a kosztot, én is kaptam és beültem az egyik étkezőfülkébe enni. Elindult velem a

vonat. Magdeburgban átültem egy másik tehervonatra. Ez egészen Dániába vitt el. Az állomások nevét nem írhattam le, mert a vagonban el voltam bújva. Meg aztán úgy gondoltam, én már haza sohasem kerülök, hiszen nem tudom, merre vagyok, merre járok. Amikor a nyílt vasúti pályán megállt a vonat, kiugrottam a vagonból. Nagyon szomjas és éhes voltam. Mentem, mentem. Az úton egy döglött lovat találtam, amely már meg volt kezdve. Én is kivágtam belőle egy darabot. Eső után volt, minden vizes volt, tüzet nem lehetett rakni. Ittam vizet a kerékvágásból és mentem tovább. Nemsokára láttam, hogy három férfi kerékpárokat tol. Mikor közelebb kerültünk egymáshoz, hát látom, hogy magyar katonák. Egy százados, egy őrmester és egy tizedes volt. Tisztelegtem nekik és megszólítottam őket. Megkérdeztem tőlük, hogy merre járok. Ők mondták meg, hogy Dániában. Megkérdezték, hogy hová akarok menni. Mondtam, hogy haza, Pozsony mellé. Útbaigazítottak, hogy ha haza akarok menni, akkor éppen ellenkezőleg kell venni az irányt. Mindig csak délkelet felé menjek! Elkeseredetten csináltam egy katonás hátraarcot. Elindultam. Egy kis fás területre értem, szedtem száraz ágakat, a fű, a széna már megszáradt, tüzet raktam, és nyárson megsütöttem azt a bizonyos lóhúst, utána ittam egy tócsa vízből és folytattam az utam. Az éjjeleket mindig valamilyen bokor mellett töltöttem. Reggel mindig korán ébredtem és vettem az irányt, ahogy a katonák mondták. Egy legelő mellett vezetett az út, mellette tejeskannák sorakoztak, amelyek tele voltak tejjel. (A réten legelő teheneket ott fejték meg, a tejet az útszéli kannákba öntötték.) Jól teleittam magam tejjel, még a sajkámba is merítettem. Iparkodtam továbbállni. Kiertem az országútra. Menet közben utolért egy csoport, ők szintén katonaruhában voltak, hazafelé iparkodtak. Hozzájuk csatlakoztam. Napi tizenkét, tizennégy órát is gyalogoltunk. Vé-

gül már nem bírtam az iramot, lemaradtam tőlük. Pár napi gyaloglás után egy nagy folyóhoz értem, itt értem utol a már említett csoportot. Ez Németország területén volt már. Ők is át szerettek volna menni a vízen. A csoport tagjain kívül még egy idős bácsi állt a parton, a ladikja a vízen limbalódott. Az idős bácsival egyezkedtek, hogy mennyiért viszi át őket a vízen. A bácsi tizenöt márkát kért, ők ezt sokallották. Én húsz márkát adtam a bácsinak, mindjárt beszállhattunk a ladikba, ő evezett. A víz közepén, amikor nagyok voltak a hullámok, bizony nem volt nekem mindegy. A távolban egy nagy várost láttam. (Csak később tudtam meg, hogy az Hamburg volt, a folyó pedig az Elba.) Már nem tudtam, hány folyón és hány csatornán sikerült átjutnom, amíg Hollandiába értünk. A csoport tagjai beszélgettek menet közben, én szótlánul ballagtam utánuk. Ahol lehetett, vettem krumplit, mert az nem volt jegyre, ezt megfőztük és megettük. Az egyik főzés közben megszólítottak, de én nem értettem semmit, ezért németül kérdeztek, hogy én miért nem beszélek. Mondtam nekik: Ich bin Ungar, ich wolen get, nach Hause, zum Ungarn. (Én magyar vagyok, haza akarok menni Magyarországra.) Elárulták, hogy ők belgák. Nem tudták, hogy Magyarország merre van. Ahogy folytattuk az utat Hollandiában, nemsokára elmaradtam tőlük. (A délkeleti iránytól nagyon eltértem, mert déli irányba mentem.) Hollandiában egy kis faluban (Aulitzer) pihentem, amikor előttem elment egy idős bácsi, festőállványt, egy ládát meg egy festményt vitt. Odaléptem hozzá, köszöntem neki németül, ő megállt és küldött „valahová”. (Scher dich zum Teufel!) Mondtam neki, hogy én magyar vagyok, megyek haza. Siralmasan nézhettem ki, látszott rajta, hogy megenyhült a szíve. Átadta a ládikát és mentünk együtt. A házához érve búcsúzáshoz nyújtotta a kezét. Én csak annyit mondtam, hogy éhes vagyok. (Ich bin hungrig.)

Behívott, valamilyen krumplis ételt adott. Jóízűen megettem, majd pénzt vettem elő, meg akartam fizetni. A pénz nem fogadta el. Én a széken ülve aludtam. Ott maradtam nála. Körülbelül három hétig lehettem ott. Ő látott vendégül, de amikor megtudta, hogy mennyi pénzem van, minden reggel kettőnk részére vásárolt be, a kiadást én fizettem. Kaptam mindent, csak kenyeret nem.

Elérkezett az idő, el kellett hagynom őt. Természetesen kipihentem magam, megerősödtem, így nem féltem az úttól. Elkészöntem tőle. Ő így búcsúzott: Alles gút Unger! Viel-viel Glück! Meer Glück! Elindultam a végtelennek tűnő útra. Sok-sok vízen, csatornán keresztül vezetett az utam Belgiumba és azon keresztül révészek, ladikok segítségével, hosszú és sok napi gyaloglással jutottam el Luxemburgba.. Hogy mikor jutottam át a Rajnán, azt nem tudom, csak annyira emlékszem, hogy egy halászhajó vitt át egy nagy vízen. Talán ez volt a Rajna. Luxemburgban már figyelmeztettek, hogy ellenőrzik az utakat a franciák és az amerikaiak. Innen már hazatérőben voltak azok a német nők és gyermekek, akik a front elől menekültek. Egy ideig velük mentem én is. Később talákoztam egy magyar leventével, aki Dániából jött, ott volt kórházban. Összefogtunk, együtt nyomorogtunk, éhezünk tovább. Ott a pénz nem segített, idegeneknek nem akartak eladni semmit. Főleg gyomot főztünk és azt ettük. A barátom egy alkalommal ellopott egy háznál egy fazék főtt krumplit. Amikor a krumplit megettük, mondta, hogy vigyem vissza a fazekat. Én visszavittem és megköszöntem a krumplit. Az asszony nagyon kiabált, rosszat sejtettem, neki a futásnak. Egyszer csak a nyomomban kutya csaholását hallottam. Fáradt voltam, de menekülés közben ezt nem éreztem, csak rohantam a kutya elől. A kutya nemsokára megunt az üldözést, visszament. Az én barátom meg a hasát tartva nevetett. Azután vallot-

ta be, hogy a krumplit lopta. Útközben egyre jobban éreztem, hogy a bakancsaim talpa már vékony. Kényelmetlen volt a talp, az út kavicsai nagyon nyomták a talpamat. A hosszú bolyongás közben, amikor a bakancsomnak már nem volt talpa, az árokban találtunk egy halott SS katonát, levetkőztettük, lehúztam a bakancsait, egy kicsit nagyok voltak nekem, de azért felhúztam őket, az én bakancsaimat eldobtam. Az SS ruháján pedig megosztotunk. Meg is tetvesedtünk tőle: Sokat koplalva, fáradtan, kimerülten értünk el Koblenzba. Ott egy folyón akartunk átjönni, de az amerikai katonák elfogtak. A naplót elvették, csak az elejét sikerült kitépnem. Ez megmaradt. Teherautóra tettem, volt már ott több fogoly is. Amikor megtelt az autó, elindult velünk. Ludwigshafennál hoztak át a Rajnán. Elvittek egészen Helftáig. Ez közel van Leipzighez. Ott adtak enni disznózsír konzervet kenyér nélkül. A táborban hamarosan kiütött a vérhas. Sok fogoly a latrinában lelte a halálát. A tábor a szabad ég alatt légvédelmi fényoszorókkal volt este körülvilágítva. Aki a fénybe beleért, azt mindjárt agyonlőtték. Hogy valamit együnk is, az ingünk alját eltéptük, a zsír felét a rongyba csomagoltuk, a másik felét felöntöttük vízzel, a rongyba csomagolt zsírt földbe vájt gödörben meggyújtottuk, ráhelyeztük a dobozt, és a doboz tartalmát felforraltuk. Így ettünk valamit. A gyakori esőben sokszor megáztunk.

A helftai tábort hamarosan felszámolták, és Naumburgba vittek. Ott először a város romos részén raktak le, ahol nem volt a fejünk fölött semmi. Ott fölfedeztünk egy lebombázott malmot. A romok alatt találtunk árpát. Szedtünk belőle, megpirítottuk és úgy ettük. Tüzelőt a romok alatt találtunk bőven. A pirított árpa ízlett, csak vécére ne kellett volna menni. Szükségletünket csak a romok között végeztük el. Az árpa héja, amit a szervezetünk nem emész-

tett meg, a végbelet nagyon szúrta. Az utcáról egy bizonyos idő eltelte után a tüzlaktanyába hajtottak. Ott már az esőtől védett helyen laktunk. Napjában egyszer enni is adtak. Itt megtörtént a fertőtlenítés is. Már nem kellett vakaródnunk. Ebben a táborban találkoztam először magyarokkal. Innen később Salzburg határába vittek. Kinn a szabad ég alatt voltunk ismét. A szélmalomok állandó kerepelése nagyon nyugtalanított. Emiatt sem éjjel, sem nappal nem tudtunk aludni. Enni nagyon keveset adtak, azt is csak minden második nap, vízhez is ritkán jutottunk.

Egyszer elterjedt a hír, hogy lehet jelentkezni Belgiumba bányásznak. Kérdeztem a barátomat: No barátom, mi jobb, a drótkerítés, koplalás, vagy a bánya? Annyit szenvedtünk már együtt, szenvedjünk most is, de a kerítésen kívül. Ő is ezen a nézeten volt. Jelentkeztünk a bányába. Hamarosan ismét utaztunk. Kaptunk ennivalót az útra. Megint csak marhavagon következett. A vonat ritkán állt meg velünk. Azt sem tudtuk, hová visznek. Párizs egyik külvárosi állomásán adtak fel vizet, majd a vonat elindult, csak Lyonban állt meg. Itt is kaptunk vizet. A vonat ismét elindult. De merre? Hamarosan megint csak Párizsban voltunk. Egy hétfő vesztegeltünk itt. A városba is be lehetett menni. Voltak olyanok, akik nagyon érezték az asszony hiányát, iparkodtak kihasználni a lehetőséget. Itt rendszeresen kaptunk hideg ételt. Amikor letelt a várakozási idő, megmozdultak a vonat kerekei, elindult velünk. Útközben csak annyi időre állt meg a vonat, amíg a mozdony vizet vett. Hosszú utazás után Lille-be értünk. Itt tudtukra adták, hogy a belga bányák már megteltek munkásokkal. Elláttak ennivalóval, vízzel, és irány vissza Németországba! Nem tudom, milyen úton jutottunk el ismét Ludwigshafenba. Ott az állomáson már vártak ránk a teherautók. Felrakodtunk rájuk, igaz, némi nehézséggel, mert mindenki kényelmes helyet akart ma-

gának foglalni. A néger sofőrök botokkal verték a népet; annyira összetömörültünk, hogy az autó rakfelületén megmozdulni sem lehetett. Most igazán szerencsém volt, mert az utánunk jövő teherautó a pontonhídról belefördült a Rajnába. Minket Heillbronnba vittek az SS táborba. Újból a drótkerítés, kevés étel, az unatkozás és heverés következett. Augusztus vége felé járhatott az idő, amikor beszélgetés közben megtudtuk, hogy melyikünknek mi a teljes neve és hogy honnan származik.

Újból tervezgetni kezdtünk. Elhatároztuk, hogy megszökünk. Mivel a tábor szélső blokkjában voltunk, úgy képzeljük, hogy könnyű lesz a szökés. Titokban elkészítettük a kis csomagunkat, és este 11 óra tájban kijutottunk a kerítésen túlra, de egyszer csak egy katonai autó fényszórója pásztázta végig a terepet. Mi a földre vetettük magunkat, de már későn volt. Én egy barázdába, a társam pedig mellém feködött. Megszólt a géppuska. Nekem a zsákomat, ami a hátamon volt, lőtték szét. A barátomat egy sorozat kivégezte. Azután hogy mi lett vele, nem tudom, mert engem bevitték a táborba, ott a néger elvették a kedvemet a további szökéstől. Egy szögesdrótból összetákolat borító alá bújtattak, s a nyakamba egy táblát akasztottak ezzel a felirattal: der Flüchtling (A szökevény). Két nap és két éjjel voltam a borító alatt étlen-szomjan.

Még ebben a hónapban rendezték át a tábort. Az átrendezés alkalmával találkoztam először falumbeliekkel. Szeptember 8-án kaptam a táborban először kenyeret. Szeptember vége felé jöttek cseh tisztok és kihallgattak. Aki szlováknak vagy csehnek vallotta magát, azokat hazahozták. Mi maradtunk ott továbbra is. Igaz, hogy az ellátás azután egyre javult, végül kifogástalan volt. 1945 decemberében indult el az első szerelvény Magyarországra. Mi 1946 tavaszán indultunk el, ekkor került ránk a sor. Ulmnál már

oroszkatonák álltak őrséget. A szerelvényünket amerikai katonák kísérték. Ulmból Bécsbe hozott a vonat. A Práter mögött álltunk egy hétig. Innen Bécsújhelyre vittek, ott is sokat vártunk az indulásra. (A dátumokat már régen nem jegyeztem.) Bécsújhelyről Hegyeshalmon, Mosonmagyaróváron és Győrön keresztül Komáromba vittek. A komáromi állomásról az igmándi erődbe tereltek bennünket. Ott a csendőröket és a tetovált SS-eket félreállították, a többit pedig beengedték a szobákba. Bablevest adtak enni. Másnap a rendőrségen osztották az elbocsájtó leveleket. Én a sor végén álltam. Egy falumbeli, aki a sorban előbb állt, már megkapta a levelet, intett nekem, hogy már megy. Ekkor én átmásztam a kerítésen, és papír nélkül indultam útnak. A komáromi határőr nem akart átengedni a határon, de azért mégis megegyeztünk, átengedett. A csehszlovák oldalon is megismétlődött a „nem engedhetem”. Mivel az őr egy kicsit beszélt magyarul, vele is meg lehetett egyezni. (A német márka mindent megtett.)

Komáromban a Dunaszerdahely felé induló vonatra szálltunk fel. Dunaszerdahelyről gyalog indultunk hazafelé. Útközben utolért egy kocsit, az elhozott Eperjesre. Ott azt tanácsolták, hogy aludjunk Eperjesen, mert éjjel nem biztonságos a közlekedés. Ott is aludtunk, másnap reggel útnak indultunk, és délre értünk haza. Ez 1946. április 4-én volt.

VOIGT VILMOS

Egyszer volt, hol nem volt...

(A kaukázusi és honfoglalás előtti magyar népmesekezdő formuláról)

Az európai (nép)mesekezdés több száz év alatt alakította ki a maga gyakorlatát, ide értve a meseszövegek legelején szereplő „kezdő formulák” megszokott megoldásait. Straparola, Basile, Perrault, Madame d'Aulnoy, a Grimm testvérek egymástól eltérő, ám jellemző megoldásokat képviseltek. A magyar népmesekezdések esetében Georg von Gaal, majd Erdélyi János és Kriza János megoldásai voltak útmutató jellegűek – amit a későbbi kiadványok is követtek. Minthogy mind a nemzetközi, mind a hazai mesegyűjtés esetében voltaképpen csak az utóbbi 50-60 évből vannak csakugyan szó szerinti feljegyzések (és publikációk), ez időtől kezdve állíthatjuk, hogy az „egyszer volt, hol nem volt...” mesekezdő formula közismert a magyarban, más népek meséire viszont pontosan ez a formula nem jellemző, vannak viszont náluk is ehhez hasonló mesekezdők.

Ezt a magyar formulát két (sőt három) tulajdonság jellemzi. Egyrészt „poláris jellegű”, azaz két elemből áll. Másrészt „negatív” jellegű, mivel van benne egy „kötelező” tagadás. Mindezt jobban látjuk, ha más mesekezdő formulákkal vetjük össze. Afanaszjev klasszikus orosz népmesegyűjtésében például jellemző az ilyen mesekezdés (a tudományos jellegű kiadásokban ez a II. 5. számú mese): *V nyekotorom carsztve, nye v nasem goszudarsztve zsil – bil car* ('Valamely cárságban, nem a mi államunkban, élt – volt /egy/ cár'), ahol poláris formula az „élt – volt” és a „cárságban – államunkban”. Ezeket a szépen elmondott orosz nép-

mesékben még tovább bővítik és rímeltetik is. Ugyanitt negatív formula a „nem a mi” (országunkban/államunkban). Mind a két formula valóban arra utal, hogy a mese világa „nem a mi” világunk.

Ez a formula is, más mesekezdő formulák is jelzik a mesei „meghatározatlanságot” is: valahol, valamikor, egyszer, távol, ki tudja hol (stb.) játszódik a történet. Ezt igen sokféle nyelvi eszközzel fejezik ki a szövegek, alkalmazkodva az egyes nyelvek szerkezetéhez – még abban az esetben is, ha más nyelvekből szó szerint fordítanak le meseszövegeket.

Olyan feltűnő ez a (nép)mesekezdés, hogy szinte nem is tudjuk, ki figyelt fel először fontosságára, nemzetközi elterjedtségére. Amikor a két világháború között a német Johannes Bolte és a cseh Jiří Polívka elkészítették a Grimm-mesék nagy, kritikai és az összehasonlító mesekutatás alapjának szánt kiadását (*Anmerkungen zu den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm*), Bolte a mese megnevezéseivel és történeti előfordulásaival, Polívka pedig a stílussal, ezen belül a formulákkal behatóan foglalkozott. Az ötkötetes német kiadvány mellett Polívka elkezdte a szláv mesék általános bemutatását is. Ennek első kötete a keleti szlávok meséit tekinti át. Itt a stilisztikai rész elején gazdag adattárat találunk e mesekincs formuláiról is. (*Slovanské pohádky. I. Úvod. Východoslovanské pohádky. Praha, 1932.* itt a 124. laptól szól a szerző a mesekezdésről, „prelúdiumról”. Korábban, folyóiratban, 1926–27-ben már megjelentette könyvének e fejezetét.) Nálunk Solymossy Sándor volt az, aki *Hol volt, hol nem volt* c. írásában (*Magyar Nyelv XVIII /1922/ 10–109*) arra a következtetésre jutott, hogy a magyarban ez a mesekezdő formula honfoglalás előtti és valamilyen török nyelvből juthatott hozzánk. Nemzetközi mesekiadványok (gyakorlatilag főként német fordítások) alapján kaukázusi: mingrél, avar, grúz párhuza-

mokra hivatkozik, utal örmény és kurd megfelelőkre, ám voltaképpen az oszmán *bir varmiš, bir yokmuš* ’egy volt, egy nem volt’ mesekezdőt tartja a magyar forrásának.

Solymossy cikke írásakor nem ismerte Polívka gazdag adattárát, ám később bizonyára látta (legalább a német kézikönyvet), viszont nézetét nem változtatta meg, csak ismételte, és ily módon ez mintegy közhellyé vált a magyar folklorisztikában, legfeljebb egyetemi tankönyvünkben magam fogalmaztam óvatosabban, némi fenntartással. Többek között azért is, mivel egyoldalúnak és műfajtörténetileg indokolatlannak tartottam a Solymossy óta megkövesedett magyarázatot. Solymossy (és másolói) nem vették például figyelembe az ugyancsak a két világháború között megkezdett, akkori mese-lexikon (*Handwörterbuch des deutschen Märchens* – herausgegeben unter besonderer Mitwirkung von Johannes Bolte und Mitarbeit zahlreicher Fachgenossen von Lutz Mackensen) „Formel” címszavát sem, amelyet pedig az akkori mesekutatás világszerte legtekintélyesebb képviselője, Stith Thompson készített (Bd. II. Berlin – Leipzig, 1934–1935. 160–164.). Pedig ebben a magyar mesekezdőkről is szó esik, igaz, fejlettebb formulákról, mint például az „egyszer volt, úgy ahogy volt, mert ha nem lett volna, akkor nem mesélnénk, /volt egyszer.../”, amely (bővebb) megoldás Thompson szerint a román, török, magyar és orosz mesékben fordul elő. Thompson későbbi mesetanulmányaiiban sem módosította erről kialakított felfogását.

Most azonban újból foglalkozhatunk a témával. Az utóbbi évtizedekben ugyanis két fontos összehasonlító filológiai munka látott napvilágot, amelyekben a mesei formulák gazdag tárházát találjuk.

A román folklorista, Nicolae Rosianu Moszkvában a kiváló összehasonlító folklorista, Meletyinszkij aspiránsa volt. Ott készítette el *Tradicionnie formuli szkazki* c. disz-

szertációját (megjelent: Moszkva, 1974. – illetve románul is: *Stereotipia basmului*. Bucuresti, 1973). Ebben a kezdő, az átvezető és a záró jellegű mesei formulákról esik szó, főként, ám nem kizárólag, a román népmesék alapján. A szerző gazdag nemzetközi szakirodalmat használt, viszont Solymossy felfogását nyilvánvalóan nem ismerte, és valószínűleg Meletyinszkij sem tudott e magyar nézetről. Rosianu beosztása szerint az „egyszer volt, hol nem volt” kezdés az „idő-tényezőt” bemutató *Egyszer /T¹/ volt /E¹/ sosem /T²/* megoldásnak felel meg, és román, albán, török, kurd meséből idéz ilyen formulát. [Megemlítem, hogy nyomdatechnikai okokból némileg módosítottam betű- és számkombinációs jelzéseit. Ami azonban mit sem változtat a szerző érdemi mondandóján.] Ehhez képest egy továbbfejlesztett formulának tartja a *Volt avagy nem volt* megoldást (E² Ev²), amelyet grúz, türkmén, perzsa meséből idéz. Ehhez képest is továbbfejlesztés a Thompson által is említett megoldás, amelyet román meséből adatol. (*Id. mű* 18–21. – a formula-csoportok jelzéseit nyomdatechnikai szempontból egyszerűsítettem, ami azonban nem módosítja ezek tartalmát.) A román folklorista a morfológiai és nem a történeti vagy összehasonlító mesekutatást képviselte, úgyhogy nem is foglalkozott az ilyen formulák történetének vagy eredetének kérdéseivel. Több nép mesekincséből származó példái azt sugallták: az ilyen mesekezdők univerzálék.

Váratlan helyen bukkant fel ugyanez a mesekezdő formula tárgyalása az ukrán finnugrista nyelvész, O. B. Tkacsenko könyvében (*Szoposztavityelno-iztoricseszakaja franzeologija szlavjanszkih i finno-ugorszkih jazikov*. Kijev, 1979. A könyvet 2002-ben Nyíregyházán reprintben is megjelentették.) Tkacsenko a szláv és a finnugor nyelvekben összevethető frazeológiai egységekkel foglalkozott. A munka nagy része a finnugor népek meséiben megtalálható

sztereotip szószerkezeteket mutatja be (a 60–174. lapokon), mégpedig balti finn, lapp, permi, cseremisiz, mordvin, obi-ugor szövegekben, végül a magyar mesék szövegei alapján. Itt (a 161. laptól a 163. lapig) idéz példákat a *hol volt, hol nem volt – volt vagy nem volt* mesekezdőkre. A szerző megemlíti, hogy a magyarok történelmük során több török néppel (kazár, bolgár-török, kun, oszmán-török) kerültek szoros kapcsolatba, és az említett magyar mesei formula sem rendelkezik finnugor párhuzamokkal, hanem olyan török nyelvű (oszmán-török, üzbég, türkmén, azerbajdzsáni) mesékben fordul elő, amelyek erős perzsa hatásra vallanak. A perzsa hatás, noha kisebb mértékben, más török nyelvű népek (pl. csuvas, tatár, nogaj) meséiben is megfigyelhető. Tkacsenko szerint a magyarban meglevő „volt” mesekezdés általában használt európai megoldás, a bonyolultabb (és archaikusabb) „hol volt, hol nem volt” pedig iráni és török jellegű. A későbbiekben az „élt-volt” és az „élvén-lévén” magyar ikerítéssel foglalkozik, és – a fenti, általános összevetést nem számítva – nem tárgyalja e formula eredetét: sem a magyarban, sem a többi, említett nyelvben. Rosianu könyvére hivatkozik, ám Solymossy nézetét ő sem említi meg.

A mesekezdő formulák vizsgálatának jelentőségét az is jelzi, hogy a mostani nemzetközi kézikönyvben (*Enzyklopädie des Märchens*) maga a főszerkesztő, Kurt Ranke göttingeni folklór-professzor írta a terjedelmes és alapos „Eingangsformel(n)” címszót (3. kötet, Sp. 1227–1244, Berlin – New York, 1981, füzetben körülbelül egy évvel korábban is – tehát nemcsak Rosianu, hanem még Tkacsenko sem ismerhette ezt az áttekintést). Ranke itt is a tőle megszokottan széles látkörben és igen világosan fogalmaz. Szerinte az eurázsiai mesék jó részében népszerűek a kezdő formulák, és több népcsoportnál (pl. a kelták, szlávok, ro-

mán népek, törökök körében) ezek gyakoribbak, mint például a németeknél. Legfontosabb feladata e kezdő formulának hogy az előadó „kontaktust” alakítson ki közönségével. Igen gyakran a mese „hihetőségével” foglalkozik a kezdő formula. Az ilyen példák között említi Ranke, hogy a mediterrán térségben, a Balkánon, a Kaukázusban és a Közel-Keleten igen kedvelt a „volt, nem volt”, illetve „talán volt, talán nem is volt” szövegű mesekezdés. Az örmények és perzsák (stb.) kezdő formulája: „volt valaki, vagy nem volt valaki”. Az ezt megállapító mondat végén írja Ranke: a magyarban ilyen a „hol volt, hol nem volt” (*Wo war's, wo war's nicht.*) megoldás. Példáit közismert (németre fordított) mesegyűjteményekből vette, ám nem hivatkozott a formulákról szóló vagy azok eredetével foglalkozó szakirodalomra. Külön tárgyalja a múltat, az egykori vagy mai időre, a mese lokalizálására utaló formulákkal is. Noha idéz magyar meseszöveg-példákat, többet nem ír a magyar mesekezdőről. Cikkének végén általános szakirodalmat is ad, többek között itt említi Polívka, Rosianu munkáit, Gašparikovának a szlovák mesék formuláiról (1975-ben publikált) cikkét, Mihai Pop szemiotikai *aperçu*-jét a román mesei formulákról. (És a csodálatos klasszikus, nyugat-európai meseformula tanulmányokat – amelyekkel most azonban nincs dolgunk.)

Sajnos, ezt az áttekintést nem ismerte a kiválóan tájékozott orientalista és folklórkutató Kovács Előd, akinek nemrég megjelent, igazán alapos tanulmánya: *Hol volt, hol nem volt / A/ a magyar mesekezdő ötörök származása, (Ethnographia /117/ 2006. 259–281)*, amely kéziratának magam voltam egyik lektora. (Persze, az ő írását sem a magam dolgozatává akartam áttekerceselni, amikor zöldutat biztosítottam számára. Nem is írtam volna le kételyeimet, ha 2007 őszén a II. Azerbajdzsáni–Magyar konferencián ez a téma újból elő nem került volna.)

Kovács Előd áttekinti a kutatástörténetet, főként Solymossy és Tkacszenko műveit. Ám utal Kovács Ágnes, Ortutay Gyula, Vargyas Lajos, Pacsai Imre ide tartozó megjegyzéseire is. Megállapítja, hogy a „hol volt, hol nem volt” formulának nincs nyoma más finnugor nép mesekincsében, ez nem is szláv formula, megvan viszont a törökség népeinél. Idéz azeri, török, türkmén, kazáni tatár, kumük, üzbegek, ujjur példákat. Ezek mind a magyar megoldáshoz állnak közel, ám véleménye szerint egyedül az azeri példák (*biri vardi, biri yoχdu* egyike volt, egyike nem volt', *biri var idi, biri yoχ idi*' egyike volt, egyike nem volt') tartoznak „megkérdőjelezhetetlenül” ide. Kovács szerint e kifejezés forrása a perzsa *Yakī bud, yakī nabud* – pontosan ugyanazzal a jelentéssel: 'egyik volt, egyik nem volt'. A későbbiekben a perzsa megfogalmazás történetét vázolja, és a modern perzsában is meglevő formula értelmezéséhez a J. A. Boyle modern perzsa nyelvtanában olvasható ötletet is említi (eszerint az „egy” az egyistenhitre utalna). [Szögletes zárójelben hadd tegyem hozzá, az „egy/szer/ volt” esetében ez a muzulmán ötlet némi kételyt ébreszthet a józan szemlélőben, és nemcsak azért, mivel ugyanily módon Jahve is lebeghetne a magyar mesekezdők felett.]

Dolgozata végén Kovács Előd igen körülbástyázott „formulatörténetét” adja a „hol volt, hol nem volt” magyar szó szerkezetnek. Hozzáteszem, ebben nem áll egyedül. Már Solymossy is bonyolult frazeológia-történeti rekonstrukciót adott. Tkacszenko példái még ennél is bonyolultabbak. Rosianu – szerencséjére – nem nyelvtörténettel kísérletezik, hanem szemantikai osztályokat ad – ám ez sem egyszerűbb vagy átláthatóbb.

A minuciózus szerző végül is azt állítja, hogy „ez a ma mesekezdőként használt formula az egyetlen olyan, honfoglalás előtti elem a szóbeli magyar folklórban, amelynek

törökségi eredetét akadály nélkül bizonyítani lehet” (279. lap). Gondolom, ezt olvasván sokan felszisszennek, akik eddig a strófikus lírától a *boszorkány* és a *sárkány* alakjáig, meg a föld alá menő vagy éppen pokoljáró magyar hősökig, sőt az egész magyar hősepikáig oly sok mindent eredeztettek a magyarban a honfoglalás előtti törököktől. De ez a sommásan negatív javaslat legyen az ő veszekedésük tárgya!

A nagyobb baj itt az, hogy Kovács végül is a perzsa „egy(ik) volt, egy(ik) nem volt” formuláról beszél. Ami persze a dolgozata címében szereplő „hol volt, hol nem volt” formulához csak Rosianu tipológiája szerint kapcsolható. Nem ugyanaz. Már Solymossy is csak keringett az időre utaló „egyszer” és a helyre utaló „hol” kezdetű formulák körül. Többféle jelentésfejlődést tétélezett fel. Nálánál többet csak Kovács Előd. Mindez persze hipotézis. Nem több!

Ami pedig a „történelmi” távlatokat illeti, Solymossy a magyar folklórban „keleti elem”-nek tartotta a „hol volt, hol nem voltat” is. Egyébként ugyanígy minősítette a „szerecséd, hogy öreganyádnak szólítottál” fordulatot, meg a „kacsalábon forgó kastélyt”, az álhős ülepe alól a lakodalmkor kiugró párnákat, amelyeket a matriarchátussal, meg az obiugor áldozat-tároló állványokkal, illetve valamilyen „dívány”-szerű lakberendezési megoldással magyarázott. Azaz: mindenféle nép mindenféle kultúrájával, bármilyen megkülönböztetés nélkül – akik tőlünk keletebbre éltek. Solymossy sosem írta le, hogy lettek volna a honfoglalás előtt is „magyar népmesék” – ám alighanem ezt valahogyan mégis feltételezte, avagy axiomának tekintette. Amely axiomát azonban sem ő, sem más, soha nem bizonyította. (Noha nem ez volt a kötet célja, Solymossy tanulmányainak modern kis válogatása: *A „vasorrú bába” és mitikus rokonai*. Budapest, 1991. voltaképpen pontos képet ad arról, hogyan értelmezte Solymossy népmeséink „keleti elemeit”).

Azonban egyetlen „honfoglalás előtti” magyar mesét eddig még senki sem tudott bizonyítani, sőt rekonstruálni sem.

Kovács Előd ugyan tud műfaj történeti nehézségekről, ám mindezt egy csillogó építménnyel fedi el, azaz csak helyettesíti. Ennek csak néhány építőkövét idézem (a 273–276. lapokról). 1. „a magyar kultúrába a honfoglalás előtt került át ez a szövegkezdő formula, valamelyik őtörök néptől. A már meghonosodott változatra a későbbiekben két ízben hatottak törökségi megfelelők úgy, hogy a hatásuk kimutatható maradt. Utoljára a (török) hódoltság korában érte ilyen hatás ezt a formulánkat.” Megjegyzésem mindehhez: ez már nem is hipotézis, hanem tiszta fikció. Minderre semmi adatunk sincs, sőt elvileg sem lehet ilyen adatot találni. 2. „a honfoglalás előtt a magyarok egy törökségi, szó szerint ’egy volt, egy nem volt’ értelemszerűen pedig ’egy része megtörtént, más része nem történt meg’ jelentésű szövegkezdő alakzatot fordíthattak le, amely, immár magyarul, egy **volt vagy nem volt*-hoz hasonlóan hangozhatott.” Megjegyzésem ehhez: ez pedig már fikciónak is túlzás. 3. „Az átvétel helyszínéről: több tényező is arra enged következtetni, hogy két különböző földrajzi területen ment végbe a két változat meghonosodása a magyar kultúrában.” Megjegyzésem – pontosabban ide már Karinthy megjegyzése kíváncsok – „Továbbá azt álmodtam, hogy két macska voltam és játszottam egymással.” 4. „...” melyik őtörök néptől került át hozzánk ez a szövegkezdő formula. Szinte biztosnak látszik, hogy a Kazár Birodalom valamelyik népéről lehet szó, esetleg magukról a kazárokról.” Megjegyzésem: itt már a szerző sem hiszi el, amit korábban írt a perzsa–török vonulatról.

Megjegyzem továbbá, hogy a fentebb Kovács Előd által „bizonyított” perzsa–azeri–magyar egyezés itt már meg is szűnt. Azt ugyanis aligha hiheti valaki, hogy a kazárok perzsák vagy azeriek lettek volna. És ezzel az érveléssel eltűnik a

Solymossy által csak sugallt, Kovács Elődnél korábban viszont erőteljesen hangoztatott azeri (= kaukázusi) kapcsolat.

Mit mondhatunk mindezek után a magyar mesekezdő előéletéről?

Valamely poláris, negatív és meghatározatlan mesekezdő formula – így a perzsa 'egy volt, egy nem volt' hathatott az azerire, annál inkább, mivel a török nyelvek mesekezdő formulái sem teljesen más jellegűek. Ám mikor? Semmi okunk nincs arra gondolni, hogy a kaukázusi/európai középkor előtt. Ugyanis csak ekkortól kezdve tudjuk valóban bizonyítani a perzsa-kaukázusi irodalmi hatásokat. Fordított irányú irodalmi-stilisztikai hatás is elképzelhető lenne – ám ezt eddig komoly filológus nem tudta bizonyítani. Más török nyelvek esetében is hasonló kapcsolatra gondolhatunk. Mindmáig sincs viszont egy kukk adatunk sem pl. kazár „mesékről”.

A magyar mesekezdő formulák (pl. „egyszer volt, hol nem volt” – „hol volt, hol nem volt” stb.) ugyan hasonlítanak egymáshoz, mivel polárisak, negatívak, meghatározatlanok is – ám, el is térhetnek egymástól, és hol az időre („egyszer”), hol a térre („hol”) vonatkozik meghatározatlanságuk. Ez persze nem baj, és éppen képlékeny, változatos megfogalmazásuk jelzi, egy széles körben ismert formula-megoldásokat képviselnek.

Mióta vannak ilyen kezdetű magyar meseszövegeink?

Meséinkkel kapcsolatban a 18. század harmadik harmadában bukkan fel először ez a megoldás. Turóczi-Trostler József fedezte fel (*Históriák és mesés fabulák ...* Budapest, 1939. 84.), hogy Farkas Antal *Erkölti iskola* c. művében (1790) ezt említi a mesékkal kapcsolatban: „...Hejj hol vólt, hol nem vólt heted hét Országon, még az Operentziális tengeren is tul volt, egy vén Asszony...” (Turóczi már korábban is idézte ezt az adatot, meg azt, hogy Farkas Antal

könyve ugyan németből készült, ám az előszó, amelyben a mesékről beszél, az ő alkotása és saját tapasztalatait tükrözi.) Ismerhette éppen ezt a megoldást Csokonai is (az 1793-ra datálható *Tempefői*-ben Szuszmir által elmondott mese alapján, ám a színdarabban csak „hát egyszer hun vót, hun nem vót, még az óperencián is túl vót...” mesekezdő hangzik el.), aki pedig legalább Háfizről és a perzsákról tudott. Korábról viszont ismeretlen ez a mesekezdés mesetörténeti forrásainkban, ami feltűnő tény, hiszen lett volna olyan szöveg, amelynek elejére oda kerülhetett volna ez a magyar mesekezdő formula. Hosszasan lehetne sorolni, milyen magyar szövegekben NEM fordul elő ilyen formula a 18. század legvégén, sőt a 19. század első harmadában. Akadémiai Nagyszótárunk cédula-anyagában a legrégebbi adat Szász Károly: *Magyar nyelv-tudomány. Magyar tanítók s tanulók számára* (Nagyenyed, 1839, a 122. lapon) c. tankönyvében fordul elő, ahol „az egységet jelentő” szavak használatáról ír: „pl. egy fa nem erdő, egyszer volt, hol nem volt, egy király sat.” Itt szemmel láthatóan egy közismert fordulatra utal. [Az adat kikeresését Gulyás Juditnak köszönöm.] Amikor Erdélyi János a *Népdalok és mondák* első kötetének (1846) legvégén három mesét is közöl, ezek kezdetei sorra a következők: „Volt, hol nem volt...” – Hol volt, hol nem volt, még az óperenci tengeren is tulnan volt” – „Egyszer volt egy fiatal herczeg...” Ezek ugyan nem pontosan az „egyszer volt, hol nem volt” szöveget említik, ám ehhez igazán közel állnak, úgy e korra feltehetjük a teljes formula ismeretét is.

Ami a „hol volt, hol nem volt” / „egyszer volt, hol nem volt” kezdetű magyar meseszövegek 19. századi táji tagolódását illeti, egyelőre csak azt mondhatjuk – nem tudunk értelmezhető magyarázatot adni arra, hogy sok szövegben előfordul ez a formulacsoport – másokban pedig nem. Ám a magyar

mesék 19. századi szövegeit illetően nem ez az egyetlen, józan ésszel még ezután megvizsgálandó kérdés.

Ami a (némi jóindulattal) ma csak 1790 óta ismert mesekezdőt illeti, itt a probléma az: hol lappangott ezelőtt e formula, ha csakugyan olyan régi, akár honfoglalás előtti? Vajon a közel-keleti formula nem csak e tájban került Magyarországra? És ha azt nem is tudjuk, honnan – ám ez a körülmény sem változtat azon, hogy e *poláris + tagadó* mesekezdés csakugyan a török népek meséiben ismert, és könnyen elképzelhető, hogy ide a perzsából jutott. Sajnos, az említhető török népek esetében sincs datálható, régi szövegünk. (Egyébként még a perzsából sincs! Itt is csak a modern gyűjtések szövegeit próbálgathatjuk régre visszavezetni.)

Még ennél is fontosabb azonban a magyar mese műfaj-történetének problémája. Létezett-e egyáltalán honfoglalás előtti magyar mese, amit természetesen valamilyen formula vezetett be? Ha igaz lenne a perzsa–azeri–magyar azonosítás: egyszerre sok-sok évszázaddal előbbre tudnánk datálni a kaukázusi, török stb. – meséket is. Erre vonatkozólag azonban semmilyen adatunk sincs. A „rég” perzsa mesékről is jó tudni, hogy az iszlamizálás előtti időből nincs ilyen szövegünk. És ezután is előbb az (ó)indiai történetek perzsára fordítását ismerjük, mint amilyen a *Kalila és Dimna* – és ebben nincs meg a poláris, negatív és határozatlan mesekezdő formula. Azaz, a honfoglalás előtti magyarok aligha értesülhettek perzsa mesékről.

A magyar „hol volt, hol nem volt” formula eredetét illetően kétféle hipotézist állíthatunk fel.

1. Ez egy keleti szófordulat, amelyet mi valamikor átvettünk és sokféle formában („egyszer volt...”, „hol volt...” stb.) addig használtunk, hogy a hozzánk valamikor majd később megérkező mesék elejére is oda került. Ez a belső nyelvi fejlődés elképzelhető. Ám

bizonyíthatatlan ez a „magyar meséket megelőző korban már meglévő” mesekezdő formánk, és a magyar mese történetét illetően sem ad biztos támpontot bármilyen datáláshoz.

2. Valamikor már kész mesék szövegének elején jutott hozzánk ez a formula. Mikor? Ezt sem tudjuk, de biztosan nem a honfoglalás előtt. Azt viszont tudjuk, honnan juthatott hozzánk. Abból a mesehagyományból, amit Ranke és Rosianu már józanul jellemzett. (Lásd fentebb.)

Ezekhez képest a magyar mese (és mesekezdés) történetét illetően Solymossy Sándor és Kovács Előd hipotézise egyformán tárgyaltalan – mind kaukázusi, mind ótörök változatában –, legalábbis a valódi mesekutatás mai ismeretei szerint.

Az viszont kiderült Kovács Előd tanulmányából is, milyen nehéz lenne a magyar mese „finnugor mesei” hátterét feltételezni. Ez ugyan negatív tanulság – ám valódi tanulság.

És ha ily módon „szegényebbek” is lettünk az „egyetlen” honfoglalás előtti török eredetű magyar folklór szövegemlékkel – azért ez is valódi tanulság. Az utóbbi másfél évszázadban az „egyszer volt, hol nem volt” magyar mesekezdő formula egy produktív, generatív modell, amit lehet követni, sőt akár továbbfejleszteni is. Minthogy a nyomtatott mesekiadványok is kedvelik, mára kitéphetetlen virága mesehagyományainknak. Futó tájékozódással is meggyőződhetünk arról, ma ez a legnépszerűbb magyar mesekezdő formula, amelyet könyvek százaiból ismer a mai nagyközönség.

A magyar (nép)mese valódi történetének kutatása éppen azért olyan érdekes, mivel itt az új meg új feltevések, majd ezek diszkussziója azért mégiscsak rávilágít arra, milyen is a mi mesevilágunk. Mit tudunk erről mondani és mit jobb, ha nem is állítunk.

A költő egy napja

Gyermekkorában rengeteg geometriát tanult,
járása így meglehetősen szögletes.
„Gloria vseobszcnialitasz” – énekli az úton,
pedig sehol sem lát egy deka angyalt.

Az ég felé tartott irónba szellem bújik. Az elme
ekkor már látszatinjekcióktól lyuggatott, csak a
sirályok hangját élvezi. Raktárépületeket
díszít ki teljesen fölöslegesen a merő igyekezet.

Szerinte nem örült, aki fürdik egy napkitörésben.
Felülemelkedik, csak egy ág tartja vissza, majd
alulról nézi, ahogy megkönnyebbül egy locsolókocsi.
Vásárra viszi a bőrét, és ott szépen ki is teríti.

Weboldalazva halad az úton, nyárgörcs üldözi,
de még ekkor sem sietne. A sürgősségi esetekre
úgy néz, mint egér a krémre. Kalapácshallal
bevert szögek közt angolnául tanul.

Éjjel rázuhan a hegység kalapácsa. Fejbőrén
forrón lüktet pár titkos térkép, megbánja
minden le nem írt versét, majd az álmok
harcmezején megködült illangókat kerget.

Szobámba érkezem

Távolba lendített az emlékezés,
képzelet határai fölé merevült
a pacsirta kitisztult hangja.
Képek tolultak a tájra,
lebbenő szoknyákban futottak a
lányok, a bennük született rét kivirágzott.
Hozzám hajolt az érkező friss szél,
felhőpajzsot vont a város fölé.
A borzongás gyönyörű volt és
viselős fény gurult a vidékre,
úgy ahogy illik tavasz fordulóján.

Méla csendben lepihentem egy padra.
A szó szomorúságát szívesen
odaadományoztam volna valakinek,
még az eső érkezése előtt.
Körülöttem minden repülni készült.
Könnyű sóhajok szálltak a levegőben,
közben fölfedeztem egy érkező madárrajt.
Az egész kép olyan képzetet teremtett,
mintha a szabadság érkezett volna hozzám.
Illemtudóan megcsodáltam, és az emlékkép
bukfencet vetett, elillant csendesen.

A horizont szürkületében törpékké
zsugorodtak a fák. Elveszni
készülődtek a fekete felejtésben.
Lassú küzdelemben fölbomlott

és újra összeállt a jövőnket
építő anyag. Álom szállt rám,
vagy az öröklött bűn átkos nehezéke?
Telik az időm. Nem védekezem.
Drága ára van a tétlenségnek.

A létezés mikrotényei tartanak fogva.
Kivetített képre – arcomra – felhők
borulnak, míg a város kivilágított
utcáin torzó árnyak dülöngélnek.
Egy fiatal illat hozzám menekszik,
a gyöngyvirág emlék egy piperedobozból
bomlik elő. Zárát csukok a perceimre,
így teremtek magamnak időt.
Vándor vagyok a beteljesedés útján,
buzogni kezd a félszememben egy
fénynyaláb, aláéreszkedik és betakar.
Szobámba érkezem, kezemben surranó
szeleket cipelek, tüdőmben ártó levegőt.
Reményeim nagy folyóján
fiatal fények érkezését várom.
Vigasztalásként békítő öreg
bort iszom. Szőlőmben elvégzett
tavaszi munkáimat szelíd
záporok magasztalják.

Vámbéry Antológia 2008

Első kiadás

Felelős kiadó: Hodossy Gyula

Felelős szerkesztő: Kulcsár Ferenc

Nyomdai előkészítés: Mészáros Angelika,

MAARTGRAFIK

Megjelent 400 példányban

Nyomta: TEXT-PRINT Nyomdaipari Kft., Győr

Kiadta: Vámbéry Polgári Társulás, Dunaszerdahely, 2008

ISBN 978-80-969963-0-8

Antológia Vámbéryho 2008

Prvé vydanie

Zodpovedný vydavateľ: Gyula Hodossy

Zodpovedný redaktor: Ferenc Kulcsár

Tlačiarenská príprava: Mészárosová Angelika,

MAARTGRAFIK

Náklad: 400

Tlač: TEXT-PRINT Nyomdaipari Kft., Győr

Vydavateľstvo: Občianské združenie Vámbéryho,

Dunajská Streda, 2008

ISBN 978-80-969963-0-8

A Vámbéry Irodalmi Kávéház immár a jubileumi, tizedik születésnapját ünnepli: „1998. július 9-e kedves és – reményeink szerint – jeles dátuma lesz a szlovákiai magyar kultúrának: e napon nyílt meg a KÁVÉHÁZ, az írók, költők, szerkesztők, könyvkiadók és olvasók SZIGETE” – írtuk a Vámbéry Antológia '99 hátsó felére, ígéretet téve, hogy e „fekete könyvek” évente az olvasók kezébe kerülnek – rendre a születésnap ünnepén. Mindez még a múlt évezredben történt – hogy repül az idő! –, s azóta a Vámbéry-estek százain megszámlálhatatlan író, költő, néprajzkutató, irodalomtörténész, tanár, orvos, karnagy, történész, zenész, előadóművész lépett a Kávéház „pódiumára”, hogy ízelítőt adjanak irodalomból, tudományból, művészetekből – mindenki a sajátjából téve hozzá értékeit a „nagy egészhez”. E tizedik születésnapon a Lilium Aurum, a Vámbéry Irodalmi Kávéház „szülője” s a Vámbéry Polgári Társulás, a Kávéház „istápolója” csak egy dolgot óhajt, jelesen azt, hogy ezen rendhagyó „irodalmi folyóirat” kapcsán az olvasóban kimondatlanul is megszülessen a „szállóige”: *Ha nem lenne, már hiányozna!*

ISBN 978-80-969963-0-8

9 788096 996308